

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

Identiteti na naskrižju: Jezik, Politika i Ideologija

sv. 10.

Nakladnik/Publisher

Sveučilišta u Mostaru, Filozofski fakultet /University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences

Za nakladnika/For publisher

Zoran Tomić, rektor/rector
Dražen Barbarić, dekan/dean

Sunakladnici/Co-publishers

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek
Synopsis, d.o.o., Zagreb – Sarajevo

Za sunakladnike/For co-publishers

Željko Holjevac
Ivan Pandžić

Uredničko vijeće/Editorial board

Dražen Barbarić	Davorka Topić-Stipić
Goran Mijočević	Franjo Takač
Andrea Miljko	Marko Odak
Mate Buntić	Tino Tomas
Kristina Sesar	Miroslav Vasilj
Šimun Novaković	Maja Nižić
Perina Meić	

Znanstveno vijeće/Advisory board

Mladen Ančić	Ivan Dunder
Jure Zovko	Đorđe Obradović
Gordan Akrap	Damir Zorić
Aleksandar Bogdanić	Ivica Šarac
Iva Rosanda Žigo	Iko Skoko
Ružica Zeljko-Zubac	Peter Smeriga
Katica Krešić	Zoran Tomić
Ivica Musić	Boris Havel
Miljenko Brekalo	Marina Keselj
Ines Blaž	Dženana Husremović
Sanja Seljan	

Glavni urednik/Editor-in-chief

Marko Odak

Izvršni urednici/Executive editors

Jela Sabljic-Vujica
Goran Mijočević

Lektura i korektura tekstova na hrvatskom jeziku/Croatian proofreading

Marija Vukoja Mikulić

Prijevod i lektura tekstova na engleskom jeziku/English proofreading

Zoran Pervan

Naslovnica/Cover

Marin Musa

Grafičko oblikovanje/DTP

Damir Zadro

Tisak/Print

PRESSUM

Adresa uredništva/Editorial adress

Matice hrvatske b. b., 88000 Mostar
E-mail: ikj@ff.sum.ba

Naklada/Circulation

100

Referiran u/Indexed in:

Central and Eastern European Online Library (www.ceeol.com)

Mostar	2024.	sv. 10.	str. 132
--------	-------	---------	----------

UDK: 316.7

81

930.85

DOI godišnjaka

<https://doi.org/10.47960/3029-3103>

ISSN

(Tisak) 2303-7423

(Online) 3029-3103

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

*Identiteti na raskrižju:
Jezik, Politika i Ideologija*

sv. 10.

Mostar, 2024.

Sadržaj

Proslov	7
Ana-Mari Bošnjak ♦ Domagoj Galić ♦ Ivan Kraljević	
Euroskepticizam i političke elite u Bosni i Hercegovini	9
Ante Pavić	
Oporbene stranke kao <i>policy</i> poduzetnici.....	31
Karolina Tadić-Lesko	
Nasilje nad ženama: Društveni nedostatak humanosti ili manifestacija oportunističkoga zakonodavstva	53
Anita Begić ♦ Irena Musa	
Obrazovanje socijalnih radnika za razvoj multikulturalnih savjetodavnih kompetencija.....	69
Ivana Čuljak	
Francis Scott Fitzgerald and Zelda Fitzgerald – Opposing views on the character of the flapper.....	85
Kristian Pandža	
Filmski dijalozi kao kreatori identiteta u filmu <i>Trči, lola, trči</i>	107
Upute autorima.....	123
Instructions for Authors	128

PROSLOV

Pred vama je jubilarni, deseti broj Godišnjaka međunarodne znanstvene konferencije Identiteti – Kulture – Jezici, koja se već više od desetljeća održava na Filozofskom fakultetu. Ova konferencija ima za cilj poticanje znanstvenog dijaloga i okupljanje stručnjaka iz širokog spektra znanstveno-studijskih disciplina.

Za ovaj posebni broj odabrali smo temu „Identiteti na raskrižju: Jezik, Politika i Ideologija“, pružajući platformu za otvoreno i kritičko propitivanje složene kulturno-identitetske i političke stvarnosti bosanskohercegovačkoga društva.

Odabrana tema nije samo odraz aktualnih društvenih izazova nego i pokazatelj važnosti uloge koju filozofski fakulteti, uključujući i naš, imaju u društvenoj zajednici. Ta uloga može se sagledati kroz dvije ključne dimenzije. Prva je uloga Filozofskog fakulteta kao predvodnika u izgradnji društva znanja, što ostvarujemo objedinjavanjem dvaju znanstvenih područja – društvenih i humanističkih znanosti – kroz 17 studijskih programa i 63 studijske kombinacije. Druga dimenzija odnosi se na neprocjenjivu važnost koju Filozofski fakultet ima u očuvanju i promicanju kulturnog identiteta. Bez institucija poput naše, teško je zamisliti koliko bismo znali o povijesti naših prostora, jeziku, kulturi i identitetu.

Nadamo se da će vam radovi u ovom jubilarnom izdanju pružiti nova saznanja, inspiraciju za daljnja istraživanja te potaknuti kritičko promišljanje o identitetima na raskrižju jezika, politike i ideologije. Ujedno, zahvaljujemo svim autorima, recenzentima i suradnicima na doprinosu kvaliteti ovog Godišnjaka te vas pozivamo da i ubuduće nastavite doprinositi znanstvenom dijalogu koji obogaćuje našu akademsku i društvenu zajednicu.

prof. dr. sc. Marko Odak

GLAVNI UREDNIK

Ana-Mari Bošnjak ♦ Domagoj Galić ♦ Ivan Kraljević

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

anam.planinic@gmail.com – domagoj.galic@ff.sum.ba – ivan.kraljevic@ff.sum.ba

UDK:327.39(4)

327.39: 316.653(497.6)

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.9>

Prethodno priopćenje

EUROSKEPTICIZAM I POLITIČKE ELITE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Proces približavanja Bosne i Hercegovine Europskoj uniji obilježen je brojnim problemima, uključujući složenu političku strukturu države, nedostatak konsenzusa među političkim akterima i spor napredak u provođenju reformi neophodnih za ulazak u EU. No, glavno pitanje ovoga rada jest: Postoji li istinski euroskepticizam među političkim vođama u Bosni i Hercegovini? Stagnacija BiH na putu prema Europskoj uniji može dovesti do rasta euroskepticizma i protivljenja samoj ideji ulaska BiH u EU. Rad se usredotočuje na odnos bosanskohercegovačkih političkih aktera prema Europskoj uniji, uz pretpostavku da odnos političkih aktera prema Europskoj uniji utječe ne samo na proces napretka države prema njoj nego i na mišljenje javnosti o europskome projektu. Cilj je članka pružiti pregled trenutačnih stavova političkih elita prema EU integracijama i identificirati ključne razloge za negativnu, ali i pozitivnu orijentaciju bosanskohercegovačkih aktera prema Uniji te pojasniti moguće posljedice takvih stavova na europski put BiH.

Ključne riječi: Europske integracije, političke elite, masovni mediji, javnost, euroskepticizam

EUROSKEPTICISM AND POLITICAL ELITES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

The process of Bosnia and Herzegovina's rapprochement with the European Union has been marked by numerous problems, including the complex political structure of the country, a lack of consensus among political actors, and slow progress in implementing the reforms necessary for EU accession. However, the main question of this paper is whether there exists genuine Euroscepticism among political leaders in Bosnia and Herzegovina. The stagnation of Bosnia and Herzegovina on its path to the EU may lead to the rise of Euroscepticism and opposition to the very idea of Bosnia and Herzegovina's EU membership. This paper focuses on the attitudes of Bosnian and Herzegovinian political actors towards the EU, with the assumption that these actors' stances on the EU influences not only the country's progress toward EU membership but also the public opinion about the European project. The aim of the article is to provide an overview of the current positions of the political elites on EU integration and to identify the key reasons for both the negative and positive attitudes of the political elites in BiH toward the EU, as well as to explain the possible consequences of such attitudes on Bosnia and Herzegovina's path to the EU.

Keywords: European integration, political elites, mass media, public, Euroscepticism

Uvod

Bosna i Hercegovina i Europska unija ustanovile su odnose odmah nakon priznanja države početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Već od 1997. godine i *Royamount procesa* počeo je proces približavanja BiH članstvu u EU, što se nastavilo *Procesom stabilizacije i pridruživanja* i traje do danas. Gotovo trideset godina BiH u procesu je približavanja Europskoj uniji i to razdoblje bilo je obilježeno mnogobrojnim problemima i zastoјima. Ipak, opseg ovoga rada znatno je manji i u njemu se analizira pitanje euroskepticizma među političkom elitom u BiH. Dakle, ne govori se o euroskepticizmu ili potpori europskim integracijama od strane lokalnih medija ili javnosti, nego o stavu vladajuće elite prema potencijalnom ulasku države u EU.

Istraživanje stavova političke elite bitno je jer interakcijom najvažnijih političkih aktera, masovnih medija i javnosti stvara se raspoloženje prema određenom procesu. Mogućnost predstavljanja procesa proširenja većim je dijelom u rukama relevantnih političkih aktera i masovnih medija. Ta je misao bitna u kontekstu Europske unije, posebno njezine politike proširenja, jer sugerira važnost političkih aktera i medija u prezentiranju EU-a lokalnomu stanovništvu u državi kandidatkinji. Navedeni akteri mogu dovesti do rasta euroskepticizma, što posljedično može dovesti do nedostatka volje za provođenjem reformi koje bi ubrzale put države prema članstvu u Europskoj uniji. Politički akteri mogu govoriti o Europskoj uniji u terminima poput „slobode, ekonomskoga prosperiteta, projekta mira“ i slično tomu ili, pak, isticati postojanje „tajnovitih tehnokracija“, možebitnih planova za uništenje suverenosti država, ili se referirati na stalne krize u samoj Uniji. Također, mogu potencirati pitanja poput demokratskoga ili komunikacijskoga deficita EU-a ili, suprotno tomu, naglašavati visok standard života i financijsku pomoć koju EU pruža određenoj državi. Obično se podrazumijeva da javnost traži objašnjenje za razne događaje i politički akteri preko medija nameću se kao primaran izvor informacija. Jasno je da, bez zanemarivanja ostalih čimbenika, način na koji se političke elite odnose prema Uniji ima utjecaj ne samo na uspješnost procesa proširenja EU-a nego i na mišljenje javnosti o djelovanju EU-a prema državi koja ima ambicije dostići članstvo.

EU najvažniji je vanjski akter s velikim utjecajem na ekonomsku, političku i društvenu situaciju u BiH. Stoga prvi dio rada služi za kratko pojašnjenje trenutačne pozicije BiH na europskome putu, a zatim se obrazlaže stav političke elite prema ideji članstva u Europskoj uniji. Na koncu pokušavaju se pojasniti glavne značajke odnosa bosanskohercegovačke političke elite i EU-a kako bi se bolje shvatili problemi i dvojbe na europskome putu BiH, ali i odgovorilo na pitanje o postojanju euroskepticizma među bosanskohercegovačkom političkom elitom.

1. Europski put Bosne i Hercegovine

Na početku je potrebno ukratko predstaviti proces odnosa BiH i EU-a u okviru procesa proširenja. Proširenje EU-a ima dalekosežne posljedice ne

samo za politički oblik Europe kao cjeline nego i za institucionalni raspored i konkretne politike EU-a. Jasno je „da integracijski proces ne smije biti izoliran od šireg europskog konteksta, i u slučaju da integracija bude uspješna, ona će generirati pritiske za daljnjim proširenjima“¹. U slučaju neuspjeha integracije u EU-u generirat će se pritisci za zaustavljanjem daljnjih proširenja. Uostalom, integracije ne utječu samo na članice i države kandidatkinje nego i na susjedne države EU-a bez pretenzija ili šanse za ulaskom. Primjerice, ako se EU poveže tješnje u ekonomskoj sferi i pogoduje trgovini među članicama, očekivano je da će vanjska država koja ima ekonomske odnose s Unijom osjetiti reperkusije.

„Proširenje EU može se definirati kao proces postupne i formalne horizontalne institucionalizacije organizacijskih pravila i normi.“² Institucionalizacija označava proces u kojemu se djelovanje i interakcije društvenih aktera normativno označavaju. Razlika između horizontalne i vertikalne institucionalizacije korespondira s izrazima *proširenje* i *produbljivanje*. Horizontalna institucionalizacija širenje je institucija izvan postojećega okvira aktera, tj. povećava se skupina aktera na čija djelovanja i odnose izravno utječu pravila organizacije.³ BiH je tek nedavno dobila status kandidatkinje, ali važno je napomenuti da horizontalna institucionalizacija počinje prije i nastavlja se nakon primanja nove države jer vanjski akteri mogu slijediti određena pravila čak i bez punopravnoga članstva. Primjer su ugovori sa Švicarskom, Norveškom i Islandom kao i uvjetovanje reformi državama poput Albanije, Kosova i BiH koje još nisu toliko blizu samome ulasku u EU.

Odnosi EU-a i BiH počeli su već 1996. godine kada je Vijeće ministara EU-a usvojilo strategiju prema državama zapadnoga Balkana, poznatu kao „regionalni pristup“. Prvi regionalni pristup EU-a prema državama regije nazvan je *Royaumont* proces i nastao je kao rezultat mirovnoga procesa, ali ipak nije postigao značajnije rezultate. U svakome slučaju početne europske inicijative imale su dugu listu ciljeva, ali u praksi se primijenilo vrlo malo planiranih projekata. Na pregovore država regije i EU-a, uključujući i BiH, moralo se

¹ Christopher Preston, *Enlargement and Integration in the European Union*, Routledge, 1997., str. 7.

² Frank Schimmelfennig – Ulrich Sedelmeier, „The politics of EU enlargement: Theoretical and comparative perspectives“, Frank Schimmelfennig – Ulrich Sedelmeier (ur.), *The politics of European Union enlargement: Theoretical approaches*, Routledge, 2005., str. 4.

³ Isto, str. 5.

čekati dugo vremena zbog nekoliko razloga. Ratne traume i nestabilnost država spriječile su regiju da se pridruži valu proširenja 2004. godine. Uglavnom, 1999. godine uspostavljen je spomenuti regionalni multilateralni instrument pod nazivom *Pakt o stabilnosti za jugoistočnu Europu* kao inicijativa koja približava EU i države partnere radi donošenja mira, stabilnosti i ekonomskoga razvoja u regiju.⁴ Taj projekt imao je određenih uspjeha, ali može se zaključiti da ipak nije ispunio očekivanja.

Promjene u politici proširenja počele su se manifestirati predstavljanjem plana *Procesa stabilizacije i pridruživanja* 1999. godine, što je bio znak da je Unija ipak spremna preuzeti odgovornost za regiju.⁵ PSP ubrzo je postao glavni politički okvir za elaboraciju politike EU-a prema državama regije.⁶ Ubrzo je na sastanku u Portugalu Europsko vijeće naglasilo da je BiH potencijalna kandidatkinja za članstvo. Početkom 2000-ih počelo je produbljivanje odnosa između EU-a i BiH. *Mapa puta* uručena je na početku 2000. godine, a iste godine omogućen je pristup bosanskohercegovačkih proizvoda unutarnjemu tržištu EU-a. Europska unije usvojila je ocjenu *Studije izvodljivosti* 2003. godine, a iste godine održala je sastanak u Solunu gdje je potvrđena europska perspektiva BiH. Nakon sastanka na vrhu u Solunu uslijedile su druge odluke koje su iskazivale pozitivne odnose između dviju strana. Primjerice, predložen je novi instrument pretpristupne pomoći (IPA) za razdoblje od 2007. do 2013. godine. BiH je 25. studenoga 2005. godine otvorila pregovore o *Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju*, a sporazum je stupio na snagu deset godina kasnije. Početkom 2016. godine BiH podnijela je formalni zahtjev za članstvo, a Unija je 9. prosinca 2016. godine predala upitnik s oko 3000 pitanja za BiH u svezi s funkcioniranjem države. BiH je 2019. godine predala sve odgovore na Upitnik, a EK usvojila je Mišljenje o zahtjevu BiH za članstvo iste godine. Krajem 2022. godine BiH postala je kandidatkinja za članstvo,

⁴ Antonija Petrićušić, „Regional cooperation in the Western Balkans – a key to integration into the European Union“, *Croatian yearbook of European law & policy*, 1(1), 2005., str. 219.

⁵ Nicolas Hayoz, *Enlarged EU – Enlarged Neighborhood*, European Academic Publishers, 2005., str. 13.

⁶ Othon Anastasakis – Vesna Bojičić-Dželilović, *Balkan Regional Cooperation and European Integration*, European Institute of The London School of Economics and Political Science, 2002., str. 24.

a 2024. godine Europska unija donijela je odluku o službenome otvaranju pregovora.⁷

Rezimirajući, očigledna je sporost BiH u pregovorima s EU-om, kao što je očito da postoji još puno problema koje treba riješiti ako želi postati članica. Ovaj dio rada poslužio je kako bi se objasnio kontekst u kojemu se oblikovalo mišljenje političkih aktera prema Europskoj uniji. Pitanje kojim se bavi ostatak rada jest: Je li dugo čekanje na ulazak u Europsku uniju dovelo do rasta euroskepticizma među političkim vođama u BiH ili je za njih i dalje EU simbol prosperiteta i puta u bolju budućnost?

2. Euroskepticizam i javni stav političkih vođa u BiH prema Europskoj uniji

Euroskepticizam uvriježen je pojam za protivljenje ili nepovjerenje prema politici EU-a ili čak samoj ideji EU-a. Postoji mnoštvo znanstvenih radova koji iznose sveobuhvatne okvire za objašnjenje složena i dinamična odnosa između povjerenja u domaću vladu i povjerenja u Europsku uniju, uzimajući u obzir razne varijacije u odnosu društva i pojedinaca prema njoj.⁸ Fenomen euroskepticizma pokušao se objasniti uzimajući u obzir globalizaciju, društveno-ekonomske razlike, razinu zaposlenosti, produktivnost države, geopolitičku situaciju i ostale čimbenika. Također su relevantni autori istraživali utjecaj regionalne nejednakosti, tj. status regionalnoga bogatstva, na podršku ili protivljenje europskomu projektu.⁹ Osim toga, istraživane su i geografske dimenzije euroskepticizma, usredotočujući se na države poput Španjolske i Portugala koje su imale pozitivna iskustva s EU-om nakon razdoblja međunarodne političke i ekonomske izoliranosti.¹⁰ Kako bi se objasnila razina euroskepticizma među političkim vođama, nužno je prikazati viđenja relevantnih autora o tome što taj pojam zapravo predstavlja. Govoreći o euroskepticizmu

⁷ „Kronologija odnosa EU i BiH“, *Direkcija za Europske Integracije*, <https://www.dei.gov.ba/hr/accesion-process>, (23. IV. 2024.).

⁸ Usp. Liisa Talving – Sofia Vasilopoulou, „Linking two levels of governance: Citizens’ trust in domestic and European institutions over time“, *Electoral Studies*, 70(5), 2021., 1-34.

⁹ Usp. Sofia Vasilopoulou – Liisa Talving, „Euroscepticism as a syndrome of stagnation? Regional inequality and trust in the EU“, *Journal of European Public Policy*, 31(6), 2024., str. 1494-1515.

¹⁰ Usp. Roch Dunin-Wąsowicz – Kira Gartzou-Katsouyanni, „Geographical Dimensions of Populist Euroscepticism“, *Political Studies Review*, 1(1), 2023., str. 1-12.

među političkim akterima u BiH, korisno je prisjetiti se da su Aleks Szczerbiak i Paul Taggart inicijalno napravili distinkciju između *mekoga* i *tvrdoga* euroskepticizma. *Meki* se referira na stranke koje nemaju načelne primjedbe na europsku integraciju ili članstvo u Uniji, ali postoji zabrinutost u svezi s jednim ili više područja koje vode do uvjetnoga protivljenja ili gdje postoji osjećaj da nacionalni interesi trenutačno nisu u skladu s politikom i putanjom Europske unije. *Tvrđi* euroskepticizam podrazumijeva načelnu opoziciju EU-u i europskoj integraciji, stoga se može primijetiti u strankama koje smatraju da njihove države trebaju izaći iz EU-a ili čije politike predstavljaju jasnu opoziciju projektu europske integracije.¹¹

Teško je identificirati stajalište stranaka o EU-u u državama kandidatkinjama jer „većina njih ih ne artikulira jasno ili ih uopće nema“¹². Iz istoga je razloga teško procijeniti euroskepticizam stranaka u BiH koja još nije dobila ni status kandidatkinje za članstvo. Kasnije su Szczerbiak i Taggart napustili ideju prema kojoj se može političke stranke smjestiti strogo u dva suprotna kampa, tj. u *meke* i *tvrde* euroskeptike. Argumentirali su da je ključna varijabla potpora ili protivljenje projektu europske integracije i stavovi prema daljnjemu proširenju ovlasti EU-a, ne toliko stav stranaka prema eventualnomu članstvu njihove države.¹³

Petr Kopecky i Cas Mudde razvili su model koji pokriva proeuropske i antieuropske pozicije, uvodeći razliku između podrške za ideju europske integracije i realne potpore za EU u političkoj svakodnevnicu. Oni rabe distinkciju između eurofila i eurofoba na temelju potpore ili protivljenja idejama europske integracije te između EU optimista i EU pesimista na temelju stavova prema EU-u kao subjektu.¹⁴ Tako su došli do četiri kategorije koje opisuju stajališta stranaka prema europskim pitanjima. Euro-entuzijasti su kombinacija eurofila i EU optimista. Podržavaju temeljne ideje europske integracije te smatraju da ih EU ispunjava. Euroskeptici su eurofili kombinirani s europesimističnim

¹¹ Aleks Szczerbiak – Paul Taggart, „Introduction: Researching Euroscepticism in European Party Systems: A Comparative and Theoretical Research Agenda“, Aleks Szczerbiak – Paul Taggart (ur.), *Opposing Europe? The comparative party politics of Euroscepticism*, sv. 2., Oxford University Press, 2008., str. 2.

¹² Aleks Szczerbiak – Paul Taggart, „Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement, and Causality“, Aleks Szczerbiak – Paul Taggart (ur.), *n. dj.*, sv. 2., 2008., str. 246.

¹³ *Isto*, str. 242.

¹⁴ Usp. Petr Kopecky – Cas Mudde, „The two sides of Euroscepticism: Party positions on European integration in Central Eastern Europe“, *European Union Politics*, 3(3), 2002., str. 297.

sentimentom, tj. podržavaju europske integracije u principu, ali smatraju da Europska unija nije najbolja elaboracija tih ideala. Treću kategoriju možemo nazvati „euroodbacivači“. Oni su kombinacija eurofoba i europesimista koji odbacuju ideje europske integracije, ali i djelovanje EU-a kao aktera. Četvrta su europragmatici koji se mogu klasificirati kao kombinacija eurofoba i EU optimista. Oni podupiru EU jer donosi korist njihovoj državi, ali ne podupiru nužno samu ideju europske integracije.¹⁵

Christopher Flood i Simon Usherwood predložili su tipologiju prema stupnju potpore ili protivljenja europskim integracijama. Maksimalisti zagovaraju što brže i što dalekosežnije integriranje, odbacivači potpuno odbijaju integraciju i uopće sudjelovanje u tome projektu. Na pozitivnoj strani još su reformisti koji podupiru daljnju integraciju uz priznavanje dosadašnjih pogrešaka. Na negativnoj su minimalist koji prihvataju *status quo*, ali žele ograničiti daljnju integraciju, te revizionisti koji priželjkjuju povratak na prethodno stanje u Europi, prije intenzivnih integracijskih procesa.¹⁶ Eventualno se još može uzeti u obzir koncept Nicola Contija koji je, uz *meki* i *tvrdi* euroskepticizam, predložio uvođenje „neutralne“ kategorije kao privremenoga stajališta stranke u nastajanju, koja može postati permanentna, ali koja još nije postala trajnom zbog internih neslaganja. Također je kao proeuropske kategorije predložio funkcionalno i identitetsko europejstvo – prvo se temelji na strateškim interesima, a drugo je temeljeno na identitetskome i ideološkome slaganju s principima europske integracije.¹⁷

Dakle, jasno je da postoje razne dimenzije i elementi euroskepticizma koji su vrijedni proučavanja. Ipak, kao što je naznačeno na samome početku, u ovome radu prvenstveno se analizira stav bosanskohercegovačkih političkih elita prema EU-u.

Jacques Coenen-Huther pod terminom elite „podrazumijeva osobe koje se nalaze na istaknutim mjestima na različitim područjima djelovanja. To, naravno, ne isključuje izvanrednost, ali se naglasak stavlja na stečene položaje

¹⁵ Usp. *Isto*, str. 298-300.

¹⁶ Marko Stojić, *The Changing Nature of Serbian Political Parties Attitudes Towards Serbian EU Membership*, SEI Working Paper, br. 122, 2011., str. 8., prema Christopher Flood – Simon Usherwood, „Ideological factors in party alignments on the EU: A comparison of three cases“, *The EUSA tenth biennial international conference*, Montreal, 2007.

¹⁷ Vidi Nicolo Conti, *Party attitudes to European integration: A longitudinal analysis of the Italian case*, SEI Working Paper, 70, 2003.

i funkcije koje se obavljaju”¹⁸. Elite mogu biti definirane kao „osobe koje, zbog svoje strateške alokacije u velikim ili općenito važnim organizacijama i pokretima, mogu konstantno i presudno utjecati na političke procese“ ili, pak, „elite su osobe sa organiziranom moći da naprave istinske političke nevolje bez straha od trenutačne represije“¹⁹. Ovo su ograničene definicije elita i odnose se na ljude koji su „na vrhu političkih, ekonomskih i društvenih piramida“²⁰. Tako se i u ovome radu pod pojmom političke elite misli na osobe koje su na najvišim pozicijama vlasti u državi.

Samim time što su oni na najvišim pozicijama u državi bitno je znati kakav je njihov odnos prema određenom procesu ili akteru. Što se tiče najvažnijih političkih aktera u BiH, može se primijetiti da vođe najvećih stranaka, uz jednu iznimku, javno ističu svoju predanost europskim integracijama. Vođe Stranke Demokratske Akcije (SDA), Hrvatske Demokratske Zajednice BiH (HDZ BiH), Naroda i Pravde (NiP) i ostalih relevantnih stranaka konzistentno ističu podršku europskomu putu BiH, dok se vođu Saveza Nezavisnih Socijaldemokrata (SNSD) može izdvojiti kao jedinoga političkog aktera koji pokazuje znakove euroskepticizma. Također, članovi predsjedništva BiH učestalo ističu privrženost europskim integracijama. Tako Denis Bećirović ukazuje „na značaj ubrzanja europskog puta Bosne i Hercegovine kao geostrateške investicije u dugoročni mir i stabilnost na Zapadnom Balkanu, i u Europi“²¹. Odnos političkoga vođe DF-a prema Europskoj uniji u javnosti može se iščitati iz izjave predsjednika stranke Željka Komšića u trenutku kada je potvrđeno nepostojanje parlamentarne većine u FBiH. Tada je izjavio da Fadil Novalić više nema njihovu potporu, s tim da će ministri iz DF-a ostati još neko vrijeme u Vladi FBiH kako bi osigurali normalno funkcioniranje vlasti. No, čak i u takvoj napetoj atmosferi pridaje važnost euroatlantskim integracijama s izjavom da „DF ostaje privržen britansko-njemačkoj inicijati-

¹⁸ Jacques Coenen-Huther, *Sociologija elita*, Clio, 2005., str. 12.

¹⁹ John Higley, „Elite theory and elites“, Kevin T. Leicht – Craig J. Jenkins (ur.), *Handbook of Politics: State and Society in Global Perspective*, Springer – Verlag, 2010., str. 163.

²⁰ Robert Putnam, *The comparative study of political elites*, New Jersey Prentice Hall, 1976., str. 14.

²¹ Dejan Maksimović, „Bećirović: Ubrzanje evropskog puta BiH je geostrateška investicija u stabilnost“, *Anadolu Ajansi*, 28. IX. 2024., <https://www.aa.com.tr/ba/politika/be%C4%87irovi%C4%87-ubranje-evropskog-puta-bih-je-geostrate%C5%A1ka-investicija-u-stabilnost/3343121>, (9. X. 2024.).

vi i euroatlantskim integracijama²². Što se tiče odnosa BiH s drugim silama poput SAD-a i Turske i važnosti koju DF pridaje njima u odnosu na EU, isticao je da vjeruje isključivo u NATO i EU te da nema drugoga puta za BiH. Ponešto euroskepticizma izražava članica Predsjedništva Željka Cvijanović. Primjerice, u gostovanju u emisiji RTRS-a osvrnula se na europski put BiH i izjavila da smatra da Europska unija „ne želi BiH“, a da su zbog toga krive i jedna i druga strana. Napomenula je da nije zadovoljna odgovorom koji BiH sve ove godine dobiva od Europske unije.²³ Uglavnom, Cvijanović jedina od troje članova Predsjedništva izražava ponešto euroskeptične stavove, dok drugih dvoje opetovano ističe predanost europskomu putu BiH.

Na ovome mjestu potrebno je izdvojiti nekoliko izjava čelnih ljudi najvećih stranaka u BiH kako bi se pojasnila teza o potpori europskomu putu BiH. Predsjednik SDA Bakir Izetbegović rijetko daje izjave o Europskoj uniji i europskome putu BiH, ali se, unatoč tomu, javno izjasnio kao proeuropski usmjeren političar. Dobar je primjer njegova izjava da nova strategija EU-a daje BiH „novu priliku da taj proces ubrzamo, da sustignemo naše susjede i do 2025. godine ostvarimo punopravno članstvo u EU. Za to će nam biti potrebno više zajedničkog rada, a manje sebičnog politikantstva“²⁴. Nadodao je kako „bez obzira na zapreke put ka EU nema alternative za BiH. Oni koji pokušavaju kreirati kaos i beznade neće nas obeshrabriti. Uvjeran sam da će te snage biti poražene“²⁵. U nastavku izjave u prvi se plan stavlja zahvalnost zbog djelovanja EU-a: „Proces pristupanja EU je najdjelotvorniji pokretač transformacije naših država, društava i ekonomija... Zahvalni smo institucijama i državama članicama EU na kontinuiranoj podršci koju pružaju procesu našeg pristupanja EU. Nadamo se da će se ta podrška EU nastaviti i ubuduće.“²⁶

²² „Komšić nakon napuštanja koalicije: Ne ostavljam više nikakvu mogućnost za dogovor“, *Klix.ba*, 4. VI. 2015., <https://www.klix.ba/vijesti/bih/komsic-nakon-napustanja-koalicije-ne-ostavljam-vise-nikakvu-mogucnost-za-dogovor/150604125>, (9. X. 2024.).

²³ Cvijanović: EU ne želi BiH, a sumnjam i u namjere političkog Sarajeva na evropskom putu, 12. IX. 2024., *Klix.ba*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/cvijanovic-eu-ne-zeli-bih-a-sumnjam-i-u-namjere-politickog-sarajeva-na-evropskom-putu/240912014>, (9. X. 2024.).

²⁴ Izetbegović: Želimo punu integraciju naše zemlje u EU i NATO savez!, *Oslobodjenje*, 13. IV. 2018. <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/izetbegovic-zelimo-punu-integraciju-nase-zemlje-u-eu-i-nato-savez-356189>, 29. IX. 2023.

²⁵ Izetbegović tvrdi da BiH ima šanse ući u EU 2025. godine, *Index.hr*, 13. IV. 2018. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/izetbegovic-tvrdi-da-bih-ima-sanse-uci-u-eu-2025-godine/1038493.aspx>, 29. X. 2023.

²⁶ *Isto*.

Osim zahvalnosti, u njegovu diskursu postoji i ta idealistička nota prema kojoj je samo približavanje EU-u onaj ključni trenutak koji bi automatski spasio BiH od sebe same.

Predsjednik HDZ BiH često naglašava „važnost nastavka pozitivnih pomaka Bosne i Hercegovine u njezinu pridruživanju Europskoj uniji i svih s tim povezanih neophodnih reformi na svim razinama vlasti“²⁷. Intrigantan motiv provlači se kroz izjavu koja glasi: „Najmalobrojnijem narodu u BiH, izgleda, samo trebaju euroatlantski procesi“, čime sugerira da je hrvatskomu narodu u cjelini nužno potrebno približavanje Uniji. Na to se nadovezao izjavom o ciljevima hrvatske politike: „Vrlo su jasni. Neki su dugoročni, a na kratke staze to je apsolutno stjecanje statusa kandidata za EU kad je u pitanju vanjska politika.“²⁸ Može se zaključiti da predsjednik HDZ-a BiH kao prioritet učestalo navodi europski put BiH. Unutar toga okvira kao motivaciju za privrženost EU-u može se prepoznati element zaštite hrvatske komponente u BiH, a općenito je izražen motiv europskih integracija kao cilja u kombinaciji s optimizmom u svezi s procesom pristupanja BiH.

Što se tiče negativne vrijednosne orijentacije prema Europskoj uniji, ona se jedino može primijetiti u retorici predsjednika SNSD-a Milorada Dodika. U toj retorici ponekad se može primijetiti barem deklarativna privrženost europskomu putu BiH, uz neizbježnu zaštitničku notu u kontekstu položaja RS-a: „BiH nije smetnja RS-u ali ne možemo prihvatiti bilo kakvu unitarizaciju. Naš je put prema EU i to jest naš cilj. Ohrabrujuće djeluje inicijativa EU, ali europski put ne može biti izgovor za gašenje RS-a.“²⁹ Osim tih ograđivanja zbog pozicije RS-a unutar BiH i u odnosima s EU-om, Dodik se nije libio kritizirati dužnosnike EU-a ako je osjećao potrebu za tim. Može se kronološki pratiti njegovu retoriku prema europskim integracijama. Na ceremoniji povodom Dana RS-a 2011. godine izjavio je da ne može prihvatiti da se proces europske integracije koristi za radikalne promjene ustavnoga aranžmana i posljedično centralizaciju države, odnosno da je RS jamac opstanka, identiteta i

²⁷ „Dragan Čović primio veleposlanika Austrije“, *Večernji list*, 11. VII. 2015., str. 4.

²⁸ *Isto*, str. 9.

²⁹ Dodik: „Naš je put u EU, ali europski put ne može biti izgovor za gašenje RS-a“, *Večernji list*, 24. XI. 2014., <https://www.vecernji.ba/vijesti/dodik-salkic-i-jerkovic-polozili-svecane-zakletve-u-n-srs-975365>, (2. XII. 2023.).

prosperiteta u dijelovima gdje srpski narod živi stoljećima.³⁰ No, s druge strane, 2012. godine Dodik je poručio građanima Hrvatske da na referendumu glasuju za ulazak u EU. „Sve one kojima moje mišljenje nešto znači pozivam da na referendumu glasuju za pristupanje Hrvatske EU.“³¹ Na koncu, cjelokupan se narativ može razumjeti uzimajući u obzir nekoliko njegovih izjava. Prva u kojoj tvrdi da je EU strateški cilj RS-a, uz ogradu da taj cilj ne može biti „podbačen“ pod interese smanjenja autonomije ili nadležnosti RS-a: „Naš osnovni cilj je da te integracije RS učine jačom i da ne dozvolimo da dođe do centralizacije BiH.“ Uz to je naglasio da RS s EU-om ima jasno razrađen sustav odnosa pa sada nema zahtjeva iz EU-a za prenošenjem nadležnosti.³² Dakle, ne može se reći da je u pitanju kategoričko dezavuiranje EU-a, ali je jasno da on EU shvaća kao taktički cilj, nipošto kao imperativ.

Sljedeća izjava eklatantan je primjer traženja alternative: „RS se čvrsto ekonomski, a sada i politički, veže uz Rusiju, a Srbija uz EU. Srbija je bila podložna utjecajima sa strane u kretanju prema EU. Veoma nekritično, u uvjetima kada ta ista Europska unija oduzima Srbiji Kosovo, Srbija ide s njom u proces pregovaranja.“³³ Ključan je motiv skeptičan odnos prema EU-u, a imperativ je očuvanje RS-a. Ako EU zatraži ustupke na račun RS-a, može se očekivati od većine političara iz RS-a, pa i samoga Dodika, odbacivanje europskih integracija u korist nekih drugih inicijativa. Uostalom, na pitanje želi li da BiH postane članicom EU-a, Dodik je odgovorio: „Trebalo bi stati malo i analizirati globalni pravac ka Europi. Mnoga društva u EU su zapala u ekonomske i socijalne probleme a nama propagiraju iste te reforme koje bi mi trebalo, kao spasonosno rešenje, da provedemo. A, u biti one imaju za cilj izgraditi Bosnu onakvu kakvu Europi treba, a ne kakva treba nama.“³⁴ Sličan stav je zadržao

³⁰ Dodik: Serbs are not willing to sacrifice RS for EU, *T Portal*, 9. I. 2011. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/dodik-serbs-are-not-willing-to-sacrifice-rs-for-eu-20110109/print>, posjećeno (21. I. 2024.).

³¹ Dodik poziva Hrvate na referendum za EU, *Dnevnik.hr*, 21. I. 2012., <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/dodik-poziva-hrvate-na-referendum-za-eu.html>, (21. II. 2024.).

³² Dodik: EU strateški cilj Srpske, *Nezavisne novine*, 20. IV. 2012., <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-EU-strateski-cilj-Srpske/137872>, (28. IV. 2024.).

³³ 'RS se veže uz Rusiju, a Srbija uz EU iako joj oduzima Kosovo!', *Večernji list*, 27. VII. 2012., <https://www.vecernji.hr/vijesti/rs-se-veze-uz-rusiju-a-srbija-uz-eu-iako-joj-oduzima-kosovo-435542>, (13. VI. 2024.).

³⁴ Intervju Milorad Dodik: Nema zajedničke države ako je ljudi ne doživljavaju tako, *Tačno.net*, 15. IX. 2011., <http://tacno.net/interview/intervju-milorad-dodik-nema-zajednicke-drzave-ako-je-ljudi-ne-doživljavaju-tako/>, (13. VI. 2024.).

do danas, tako je 2023. godine izjavio: „Europska unija ima alternativu. S obzirom na to da se iz Bruxelessa ispostavljaju uvijek novi i nejasni uvjeti za prijem u Europsku uniju, smatram da BiH treba podnijeti zahtjev za članstvo u BRICS. Vjerujem da bi bila primljena prije nego u EU.“

Uglavnom, može se zaključiti da je, od svih relevantnih stranaka u BiH, SNSD jedina stranka koja u javnosti izražava negativne emocije prema Europskoj uniji ili, točnije rečeno, to čini predsjednik stranke Milorad Dodik konzistentno već dugi niz godina. Također je bitno spomenuti i činjenicu da se ključne bosanskohercegovačke stranke u svojim dokumentima, statutima i deklaracijama deklarativno zalažu za pristup BiH euroatlantskim integracijama.³⁵

3. Postoji li euroskepticizam u BiH?

U prethodnome dijelu citirane su izjave važnih političkih aktera o europskim integracijama, a u ovome dijelu razmatra se imaju li njihovi stavovi značajke euroskepticizma. Sam koncept euroskepticizma, čak i njegova kasnije proširena tipologija kojom se pokušalo obuhvatiti stavove stranaka, koji se mogu smatrati protivnicima europske integracije, ipak nije prikladna za analizu euroskepticizma u BiH zato što je država još predaleko od članstva u Uniji da bi se te klasifikacije mogle ispravno primijeniti na političke stranke i dužnosnike. Uostalom, Szczerbiak je, analizirajući stavove političkih stranaka u Poljskoj, zaključio da ih ne može okarakterizirati kao *meke* ili *tvrde* euroskeptike jer „ne postoji dovoljno podataka, bilo iz službenih izjava iz središnjice stranke, bilo iz izjava njihovih lidera“³⁶, da bi se stranke kategorizirale na ispravan način.

Problem sa svim navedenim tipologijama u tekstu relativno je očigledan, uzimajući u obzir zadani kontekst. Općenito se spomenuti teorijski koncepti teško mogu primijeniti na BiH, prvenstveno zbog toga što ti koncepti pretpostavljaju da stranke imaju artikulirane stavove o srži europskih integracija

³⁵ Statuti, deklaracije i izborni programi političkih stranaka su dostupni na njihovim službenim internetskim stranicama.

³⁶ Aleks Szczerbiak, „Opposing Europe or problematising Europe? Euroscepticism and ‘Eurorealism’ in the Polish party system, Aleks Szczerbiak – Paul Taggart (ur.), *Opposing Europe? The comparative party politics of Euroscepticism*, sv. 1., Oxford University Press, 2008., str. 239.

te da se, prema tome, mogu klasificirati različite pozicije političkih stranaka.³⁷ Primjerice, već spomenuti koncept Kopeckya i Mudde zahtijeva artikulirane stavove prema idejama europske integracije, koje tvore EU, poput stavova o institucionalnoj suradnji na temelju dijeljene suverenosti i zajedničke liberalne tržišne ekonomije, o Europskoj uniji kakva je u ovome trenutku i kakva bi trebala biti u budućnosti.³⁸

Rezimirajući prethodne stavke, postaje jasno da je ključni problem to što sve te klasifikacije jednostavno nisu prikladne ni u potpunosti upotrebljive za analizu situacije u kojoj se trenutačno nalazi BiH jer, osim realne udaljenosti od punopravnoga članstva, postoji i čimbenik nezainteresiranosti političkih stranaka u BiH za kompleksna i, pogotovo za širu javnost, ponekad apstraktna pitanja o budućnosti integracije.

Uglavnom, može se izdvojiti nekoliko bitnih značajki u odnosu bosanskohercegovačkih političkih elita prema EU-u koje daju odgovor na pitanje o euroskepticizmu političkih vođa u BiH. Prva značajka odnosi je na kompleksnost odnosa. Naime, odnos političkih vođa u BiH prema EU-u relativno je jednostavan i statičan³⁹. Ne mogu se primijetiti drastične i supstancijalne

³⁷ Vidi M. Stojić, *n. dj.*, str. 18–20.

³⁸ P. Kopecky – C. Mudde, *n. dj.*, str. 300.

³⁹ Radi praćenja konzistentnosti stavova stranaka prema EU-u korištena su istraživanja *Chapel Hill Expert Surveya* o stavu bosanskohercegovačkih političkih stranaka prema europskim integracijama. CHES prikuplja podatke o političkim i ideološkim stavovima političkih stranaka za članice i kandidatkinje za primanje u EU.

U ovome dijelu koriste se procjene stručnjaka o preferencijama političkih stranaka u kontekstu EU-a. Osim procjene stručnjaka o stvarnim prioritetima stranaka, ovim dijelom dobiva se i longitudinalna dimenzija jer su se istraživanja vršila u dva razdoblja, prvo je istraživanje provedeno 2007., a drugo 2014. godine. U istraživanju iz 2007. godine stručnjaci su dali procjenu o stajalištima političkih stranaka u svezi s većim brojem pitanja, a nekoliko pitanja posebno je važno za ovaj rad. Prvo pitanje tiče se orijentacije vodstva stranaka prema reformama koje bi omogućile što brže članstvo u EU-u. U istraživanju 2007. godine stručnjaci su ocijenili stavove stranaka rangirajući ih od snažna protivljenja velikim domaćim reformama kako bi se kvalificiralo za članstvo u što kraćem roku, pa sve do snažna zagovaranja reformi kako bi BiH što brže ušla u članstvo Europske unije. Prvim istraživanjem obuhvaćeno je sedam relevantnih bosanskohercegovačkih stranaka: SDA, SBiH, SDP, HDZ BiH, HDZ 1990, SNSD i SDS. U drugome istraživanju su se, zbog promjena na političkoj sceni, dogodile neke promjene. Pridodana je ocjena stavova DF-a i SBB-a, dok u razmatranju nije bilo SBiH-a. Unatoč nekim devijacijama, treba imati na umu da razlike u ocjeni stavova vodstva političkih stranaka između dvaju istraživanja nisu drastične. Tek se može naznačiti da su SDS i HDZ 1990 ocijenjeni kao stranke koje su donekle promijenile stav prema EU-u, tj. te stranke postale su veći zagovornici pristupanja BiH EU. Sve ostale stranke ostale se na sličnim pozicijama u razdoblju od 2007. do 2014. godine. Također, pregledom statuta i deklaracija relevantnih stranaka utvrđeno je da nije bilo promjena pozicija prema EU-u do 2024. godine. Vidi *Chapel Hill Expert Survey, Bosnia and Herzegovina*, dostupno na <https://www.chesdata.eu/our-surveys/>.

promjene posljednjih godina u kontekstu procesa približavanja BiH Europskoj uniji, za razliku od susjednih država koje sudjeluju u istome procesu. Primjerice, do 2008. godine u Srbiji je Srpska radikalna stranka (SRS) bila rezolutno protiv članstva u EU-u. Pritom su europska pitanja bila naglašena u Srbiji, posebno na izborima 2008. godine zbog statusa Kosova i stajališta EU-a prema tomu pitanju. Nakon što je većina država članica priznala nezavisnost Kosova, situacija se dodatno zakomplicirala. Tako je nasljednica SRS-a, Srpska napredna stranka, postala proeuropska, dok su tada vođe Demokratske stranke Srbije postali glasni kritičari proeuropske elite i zagovornici teze da EU namjerno ponižava Srbiju.⁴⁰ Ono što razlikuje Srbiju od BiH jest činjenica da debata u Srbiji o europskim pitanjima uključuje „fundamentalna nacionalna pitanja, teritorij i državne granice“⁴¹. Drugim riječima, to što je podrška EU-u među političkim snagama u BiH konstantna, ne znači da drastična promjena odnosa EU-a prema važnim unutarnjim pitanjima u BiH te odnosu država članica prema BiH ne bi prouzrokovala velike mijene na unutarnjemu planu u BiH.

Druga značajka odnosi se na relativno nerazvijen vrijednosni sklop stranaka u BiH prema EU-u, u smislu da se zanimaju za šira politička pitanja u kontekstu budućnosti europskih integracija. Na ovome mjestu mora se spomenuti da takav odnos političkih stranaka u BiH prema EU-u nije izoliran niti jedinstven. Marko Stojić u svojoj studiji o odnosu EU-a i stranaka u Srbiji zaključio je da većina srpskih stranaka ne iskazuje elaborirani stav prema EU-u, a takav fenomen zabilježen je i za vrijeme pregovora s državama srednje i istočne Europe. Jednostavno, političke stranke u državama članicama često nemaju odabrani model EU-a koji žele postići, niti su svjesni prednosti i mana postojećega modela. Takav odnos posebno je karakterističan za države koje još nisu postale članice, a pogotovo za one koje su tek dosegle status kandidatkinje za ulazak.⁴²

Treća značajka, ona koja se tiče vrijednosne orijentacije donositelja odluka prema europskim integracijama, može se iščitati iz javnih izjava političkih čelnika, ali i službenih dokumenata najvažnijih bosanskohercegovačkih političkih stranaka. Uostalom, i istraživanje provedeno 2011. godine je pokazalo

⁴⁰ M. Stojić, *n. dj.*, str. 17.

⁴¹ *Isto*, str. 37.

⁴² *Isto*, str. 8.

da je 77 % ispitanih pripadnika političke elite smatralo punopravno članstvo u EU-u nacionalnim interesom njihove skupine. Također, 45,5 % ispitanika smatralo je da bi ulaskom BiH u EU bili riješeni svi problemi pa je, prema tomu, očekivano da je većina pripadnika političke elite (68,2 %) mislila da europski put BiH nema alternativu.⁴³ Stoga se može ustvrditi da među političkim akterima prevladava pozitivan stav prema Europskoj uniji. Ipak, izuzetno je bitno naglasiti da potpora EU-u nije konsenzualna, nego postoje političke snage koje su razmjerno skeptične prema europskomu projektu. U tu skupinu prvenstveno se može svrstati predsjednik SNSD-a, najsnažnije stranke u RS-u, Milorad Dodik čije izjave ne treba odbaciti kao frivolne, nego kao mogući izvor mijenjanja sentimenta javnosti u RS-u prema djelovanju EU-a te prema europskomu putu BiH.

4. Moguće objašnjenje stavova političkih vođa prema Europskoj uniji

U prethodnome dijelu predstavljeni su primjeri koji pokazuju da većina političkih vođa i političkih stranaka izražava proeuropske stavove u javnosti. U objašnjenju odnosa donositelja odluka u BiH prema EU-u, tj. razloga zbog kojih je proces pristupanja BiH u relativnoj stagnaciji, unatoč tomu što većina političkih vođa kontinuirano izražava proeuropske stavove, prije svega, treba uvažiti činjenicu da je EU značajan vanjski akter. Naravno, da bi postala istinski snažan akter u globalnim prilikama, treba posjedovati određenu autonomiju u odnosu na vanjske i interne utjecaje, što je problematično s obzirom na to da unutar EU-a uvijek postoje interesi više jakih država.⁴⁴ Bez obzira na to, EU ipak predstavlja autoritet u BiH. Doduše, ne toliko snažan kao nekoć SAD, ali svejedno dovoljno snažan da ga se mora poštivati. Čini se da je Europska unija stekla takav ugled koji joj omogućava imunitet od otvorenih kritika među većinom donositelja političkih odluka u BiH zbog svoga utjecaja na političke prilike u svijetu, pogotovo u JI Europi.

⁴³ Usp. Nerzuk Ćurak – Sead Turčalo, „Uvodne napomene“, Nerzuk Ćurak (ur.), *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Europska Unija: Odnos vrijednosti*, Fakultet Političkih Nauka, 2009., str. 13.

⁴⁴ Vidi Charlotte Bretherton – John Vogler, John, *The European Union as a Global Actor*, Routledge, 1999.

U skladu s prethodnim argumentom, stvarna je mogućnost da postoji određeni strah političkih vođa od političke izolacije u slučaju da se oštro izjasne protiv europske politike. Treba se prisjetiti da međunarodni čimbenici i jesu zabranjivali politički rad, smjenjivali i postavljali ljude na političke funkcije kako im je u tome trenutku odgovaralo. Naravno, EU nije prakticirao takvu vrstu djelovanja dosad, no svejedno mogu međunarodnim pritiskom, uz pomoć sila poput Njemačke i Francuske, dovesti do svojevrstne izolacije političara ili stranke koji u potpunosti odbaci europski put BiH.

Na kraju krajeva, u međunarodnim krugovima gotovo omraženi Milorad Dodik došao je na poziciju premijera RS-a uz pomoć stranih čimbenika.⁴⁵ Slična situacija dogodila se s Demokratskom alijansom za promjene koja je, uz pomoć vanjskih aktera, isključila stranke s nacionalnim legitimitetom te preuzela vlast u FBiH 2001. godine. Iako se čini da je to vrijeme iza nas, moguće je da se zbog toga političari ustručavaju otvoreno odbaciti ideju europske integracije. Racionalnim rezoniranjem, umjesto otvorene pobune mogu držati *status quo* i usputno tvrditi da su posvećeni ideji europskih integracija.

Također, deklarativno preferiranje EU-a među političkom elitom u BiH može se objasniti time da je „EU postala nezamjenjiv katalizator svakog političkog djelovanja te da je diskurs o Europi u današnjoj Bosni i Hercegovini poprimio karakteristike svojevrstnog teološkog diskursa, u kojem se u javnom polju eksploatiraju određene vrijednosti bez inherentne kritičke distance“⁴⁶. Drugim riječima, rijetko se može pronaći kritički stav domaće političke elite prema EU-u u javnome diskursu jer je europski put, zaslugom i političkih aktera u BiH, postao simbol svjetla na kraju tunela.

Osim toga, BiH trenutačno je ipak relativno daleko od punopravnoga članstva, što znači da nema velikih zahtjeva za reformama, ali ni značajne intruzije od EU-a u unutarnju politiku BiH. U skladu s tim, politički vođe nemaju podlogu, a ni potrebu kritizirati EU zbog upletanja u unutarnje poslove BiH, kako je slučaj u većini drugih država koje su prošle kroz proces pregovora u vezi pristupanja. To je možda jedan od razloga zašto je učestalije

⁴⁵ Bodo Weber, „The limits of the EU's transformative power in Bosnia-Herzegovina – Implications for party politics“, Corina Stratulat (ur.), *EU integration and party politics in the Balkans*, EPC Issue Paper, str. 98.

⁴⁶ Dražen Barbarić, „Mit o europeizaciji Bosne i Hercegovine“, Ivica Šarac (ur.), *Identitetska i kulturna raznolikost BiH*, 1, 2015., str. 169.

na udaru Ured visokoga predstavnika (Office of High Representative – OHR) koji se percipira kao nametljiv, čak unutarnji, akter u bosanskohercegovačkoj politici, dok je EU većim dijelom pošteđen kritika u javnome prostoru.

5. Paradoks stagnacije i potpore

Unatoč deklarativnoj privrženosti većine donositelja odluka u BiH prema EU-u, proces pristupanja očigledno je dugi niz godina stagnirao. Naravno, kada je riječ o internim problemima BiH koji utječu na stagnaciju u procesu pristupanja, jasno je da su velikim dijelom odgovorne i trenutačne političke elite zbog čega je bitno barem pokušati objasniti paradoks javne podrške političkih vođa za europsku BiH i istodobne stagnacije BiH u procesu pristupanja. Logično je zaključiti da je jedan od motiva za manjkavo djelovanje domaćih političkih aktera u kontekstu pristupanja BiH želja za održavanjem trenutačnoga stanja u državi. Postoji mogućnost da obje strane zapravo blefiraju, i europski dužnosnici sa svojim prijedlozima reformi i obećanim nagradama, ali i lokalni političari s provođenjem ili neprovođenjem reformi. Izgleda da je većini lokalnih političara prihvatljiviji *status quo* nego velike promjene u politici, pravosuđu i ekonomiji.

S druge strane, objašnjenje zastoja BiH na europskome putu i održavanje trenutačna stanja od donositelja odluka može se tražiti u mehanizmima politike uvjetovanja EU-a, koje je zapravo forma društvene kontrole u kojoj se prihvatljivo ponašanje nagrađuje, a neprihvatljivo kažnjava. Temelji se na pretpostavci da će se nakon nekoga vremena akteri početi ponašati konstantno na prihvatljiv način kako bi izbjegli kaznu.⁴⁷ U literaturi se općenito razlikuju dvije strategije u politici uvjetovanja. Prva je materijalno cjenkanje koje se temelji na racionalističkoj tezi o troškovima i dobiti. Druga strategija koristi snagu društvenoga utjecaja i temelji se na konstruktivističkome pristupu. Materijalno cjenkanje podrazumijeva opipljive materijalne nagrade u zamjenu za prilagođavanje, što podrazumijeva financijsku pomoć, trgovinske povlastice, tehničku ekspertizu i participaciju u međunarodnome donošenju odluka. Ukratko, ako uvjetovanje upotrebljava mehanizme materijalnoga

⁴⁷ Usp. Frank Schimemelfenig – Stefan Engert – Heiko Knobel, „Costs, commitment and compliance: The impact of EU democratic conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey“, *Journal of Common Market Studies*, 41(3), 2003., str. 496.

cjenkanja, prilagođavanje će ovisiti mogućim političkim troškovima za političare u državi kandidatkinji.⁴⁸

Za razliku od toga, društveni utjecaj koristi mehanizme poput međunarodnoga priznanja legitimnosti, višega statusa u međunarodnim odnosima i općenito osiguravanja pozitivnoga imidža. Društveni utjecaj može funkcionirati samo ako se akteri poistovjećuju s EU-om, što bi dovelo do toga da uskraćivanje priznanja nanosi štetu njihovu ugledu. Prema mehanizmu društvenoga utjecaja, predanost ideji Europe i identifikacija vladajućih s EU-a bit će najvažniji čimbenik. Što je veća razina identifikacije s EU-om, veća je vjerojatnost da će uvjetovanje uspjeti.⁴⁹ U kontekstu racionalističke analize odnosa troškova i dobiti određeni autori ustvrdili su da je „primarni interes političkih elita u BiH održavanje *status quo-a*“⁵⁰. No, takve tvrdnje teško je dokazati, ali se može općenito ocijeniti prihvatljivost politike uvjetovanja za političke elite prema racionalističkoj računici. Naime, ustanovljeno je da učinkovitost ovisi o političkim troškovima domaćih političkih dužnosnika jer uvjetovanje podrazumijeva „povezivanje eventualne koristi države sa ispunjenjem dogovorenih uvjeta“⁵¹. Također je jasno da u BiH odgovor na uvjetovanje prvenstveno ovisi o političkim elitama i političkim strankama jer ipak ne postoji dovoljno jako civilno društvo i nevladine udruge. Uzimajući u obzir da su politički čelnici ključni za uspjeh uvjetovanja, mogući je razlog stagnacije taj što oni smatraju da im se ne nude dovoljne koristi u procesu uvjetovanja. Ostaje dojam da te nagrade, a ni moguće kazne nisu dovoljno snažan motiv da bi lokalni političari bespogovorno pristali na uvjetovanje EU-a. Uostalom, ni svojedobno ukidanje pretpristupne pomoći nije izazvalo značajne turbulencije u javnosti, što može značiti da ne postoji dovoljan pritisak javnosti za ispunjavanjem reformi.

Uglavnom, moglo bi se konstatirati da prominentne stranke i vođe, unatoč deklarativno pozitivnu stavu prema EU-u, imaju određenu rezervu prema politici EU-a. Naravno, frustracije koje su opisane uistinu postoje i bitne su u shvaćanju bojazni od daljnjega napredovanja prema EU-u, bez obzira na to

⁴⁸ Usp. *Isto*, str. 497.

⁴⁹ Usp. *Isto*, str. 497-498.

⁵⁰ Srđan Blagovčanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Građenje države kroz proces europskih integracija*, Friedrich Ebert Stiftung, 2016., str. 70.

⁵¹ Karen E. Smith, “The evolution and application of EU membership conditionality“, Marise Cremona (ur.), *The Enlargement of the European Union*, Oxford University Press, 2003., str. 108.

što ih vođe stranaka dosad nisu naglašavali i povezivali s djelovanjem EU-a. Još jedan bitan razlog za stagnaciju BiH na putu prema EU-u, unatoč javnoj potpori, može se tražiti u postavljenim prioritetima političke elite i stranaka u BiH. U ovome slučaju možda nije krucijalno pitanje podržavaju li ti akteri europski put, nego koliko snažno ili iskreno podržavaju, odnosno gdje se EU nalazi na listi prioriteta političkih stranaka i njezinih vođa. Ključno je pitanje koliko su važne europske teme ako znamo da se u svakoj predizbornoj kampanji kao najvažniji problem i izvor previranja pojavljuju ustavna reforma, izborni zakon, prava konstitutivnih naroda, majorizacija, separatizam, nasilni centralizam itd. Drugim riječima, istina je da se u javnim istupima političke stranke i politički dužnosnici uistinu odnose prema EU-u s poštovanjem, no to ne znači mnogo ako EU kao tema nije eksponirana ili ako navedeni akteri neće biti, na bilo koji način, sankcionirani ako blokiraju put prema nečemu što uopće nije dovoljno jasno definirano.

Može se argumentirati da EU nije pravo, iskonski političko pitanje u BiH. Naime, neće biti previše spora oko te teme, sklopljene (principijelne ili neprincipijelne) koalicije neće dolaziti u opasnost, političari neće podnositi ostavke niti će građani izlaziti na prosvjede zbog toga pitanja. Također, možda se može govoriti i o „lažnim eurofilima“, tj. političarima koji strateški podržavaju europske integracije, ali iz taktičkih razloga odbijaju europske uvjete i inicijative za koje smatraju da bi imale ozbiljne implikacije na domaću političku situaciju.⁵² Pojednostavljeno, srpski predstavnici ne iskazuju zadovoljstvo sadašnjim ustrojem, a također su skeptični i oko mogućega preustroja i pozicije RS-a u budućem ustroju. Bošnjački predstavnici smatraju da trenutačno BiH nije dovoljno centralizirana, no nemaju jamstva da će pristupanjem EU-u njihova vizija država dobiti primat u europskim prijedlozima. Hrvatski predstavnici također izražavaju određeno nezadovoljstvo sadašnjim ustrojem, pogotovo izbornim zakonom.

Ukratko objašnjeno, političke elite uviđaju mogućnost da se približavanjem Uniji situacija može promijeniti u negativnu smislu, to jest da postoji mogućnost pogoršanja njihove političke pozicije u procesu europske integracije. S druge strane, poruka koju lokalni političari dobivaju u Bruxellesu može

⁵² Usp. Karen Henderson, „The Slovak Republic: Eurosceptics and phoney Europhiles“, Aleks Szczerbiak – Paul Taggart (ur.), *Opposing Europe? The comparative party politics of Euroscepticism*, sv. 1., Oxford University Press, 2008., str. 279.

se sažeti rečenicom: „Riješite svoje unutarnje probleme, demonstrirajte spremnost i onda dođite da porazgovaramo.“⁵³ Njihov stav jest smislen, uzimajući u obzir to da je BiH suverena država, no gotovo je inherentna nestabilnost ovih prostora i nemogućnost dogovora o osnovnim principima na kojima bi počivala država otežava proces integracije. Svi navedeni čimbenici posljedično dovode do previranja i zabrinutosti oko internih pitanja te pada zanimanja javnosti i domaćih masovnih medija za europska pitanja.

Zaključak

Cilj rada bio je odgovoriti na nekoliko pitanja povezanih s odnosom bosanskohercegovačkih političkih elita prema EU-u i procesu približavanja BiH punopravnomu članstvu. Činjenica je da BiH relativno sporo napreduje na europskome putu u usporedbi s drugim državama regije i cilj je bio analizirati kakav utjecaj stagnacija ima na stav političkih elita prema EU-u. Ukratko, utvrđeno je da ne postoji raširen euroskepticizam među političkim vođama u BiH, uz iznimku predsjednika SNSD-a koji je iskazivao određenu dozu euroskepticizma.

Razmatrajući vrijednosnu orijentaciju bosanskohercegovačkih stranaka prema EU-u, mogu se primijetiti barem tri važne značajke. Prvo, stavovi političkih stranaka prema članstvu BiH u Europskoj uniji najvećim su dijelom konstantni, ali isto tako i relativno jednodimenzionalni. Nisu primijećene drastične i supstancijalne promjene stavova posljednjih godina u kontekstu procesa približavanja BiH Europskoj uniji. Drugo, bosanskohercegovačke stranke i njihovi vođe općenito nemaju potpuno razvijen vrijednosni sklop prema europskim integracijama, nego se većim dijelom referiraju samo na proces približavanja BiH EU-u. Slično kao i u drugim državama regije, unutarnja politička debata o EU-u apstraktna je, ne razgovara se o specifičnim politikama ili dvojabama s svezi s EU-om, nego se usredotočuje na imidž Unije kao čimbenika stabilnosti, jake ekonomske sile ili vrijednosti same po sebi, bez obzira na to koliko se te osobine uistinu ispoljavaju u odnosu s BiH. Drugim riječima, EU promatra se najvećim dijelom kao cilj do kojega država

⁵³ Dimitar Bechev, *The periphery of the periphery: The Western Balkans and the Euro crisis*, ECFR Policy Brief, European Council on Foreign Relations, 2012., str. 8.

treba doći, bez razmatranja širih implikacija europskih integracija. Na koncu, gotovo sve relevantne političke stranke u svojim statutima, deklaracijama i javnim istupima podupiru angažman EU-a na ovim prostorima. Jasno je da ipak većina ključnih političkih dužnosnika u izvršnoj vlasti, vodećih političkih stranaka i njihovih vođa javno podupiru ulazak BiH u EU.

Primjetno je da BiH stagnira u procesu pristupanja unatoč deklarativnoj proeuropskoj orijentaciji većine donositelja odluka i vođa političkih stranaka. Stječe se dojam da nemaju problem s pristupanjem EU-u, nego samo s reformama koje su potrebne da bi se to dogodilo. U radu se argumentiralo da postoji nekoliko objašnjenja za takvu situaciju, poput želje za održavanjem postojećega stanja od donositelja odluka u BiH, nedovoljno poticajne politike uvjetovanja EU-a, pa sve do postavljenih prioriteta u političkome životu BiH. Ipak, kao ključan razlog stagnacije može se izdvojiti nepomirljivost stavova ključnih donositelja odluka. Na koncu, važno je preispitati suodnos političkih vođa i EU-a. Naime, pitanje je koliko bi proeuropski nastup imali donositelji odluka ako bi pristupanje EU-u zahtijevalo reforme koje oni smatraju napadom na nacionalni interes svoga biračkog tijela. Primjerice, ako bi EU zahtijevala osnivanje većinski hrvatskoga entiteta unutar FBiH, bi li čelnik SDA i čelnici ostalih bošnjačkih stranaka i dalje nastavili javno iskazivati proeuropsku retoriku? Isto tako, kako bi reagirao HDZ ako bi Europska unija zauzela poziciju da BiH mora biti uređena po principu „jedan čovjek, jedan glas“, ili SNSD ako bi EU odjednom zahtijevala ukidanje RS-a kao uvjeta za napredak BiH prema EU? Sasvim je logično da stranke u BiH i njihovi vođe nisu bezuvjetno proeuropski orijentirani i dubinski privrženi proklamiranim idealima EU-a, nego da stav prema pristupanju Bosne i Hercegovine Europskoj uniji uključuje razne kratkoročne i dugoročne strateške računicе, bez obzira na većinsku proklamiranu potporu europskomu putu BiH i izostanak jasna i javno prihvaćena euroskepticizma.

Ante Pavić

Student preddiplomskog studija Politologije

ante.pavic@ff.sum.ba

UDK: 32:303.7

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.31>

Prethodno priopćenje

OPORBENE STRANKE KAO POLICY PODUZETNICI

Sažetak

Predmet ovoga teorijsko-empirijskog rada oporbene su stranke u ulozi *policy* poduzetnika. U prvome dijelu predstavljen je teorijski okvir stvaranja javnih politika. Nastavak se temelji na akterima u procesima javnih politika te na njihovu utjecaju na stvaranje agende. Istraživački dio rada temelji se na metodi analize sadržaja. Glavna je odrednica rada razlikovanje djelovanja oporbenih dviju stranaka na nacionalnoj te jedne stranke na lokalnoj razini. Kroz novinske članke s internetskih portala analizirani su primjeri oporbenoga djelovanja SDP-a i HNS-a te HGS-a. Cilj je prikazati ograničenja i mogućnosti utjecaja istih na formalno donošenje odluka.

Ključne riječi: stvaranje javnih politika, *policy* ciklus, tokovi postavljanja agende, *policy* poduzetnik, oporbeni akteri.

OPPOSITION PARTIES AS POLICY ENTREPRENEURS

Abstract

The subject of this theoretical-empirical work are opposition parties in the role of policy entrepreneurs. Presented in the first part is the theoretical framework for creating public policies. The continuation is based on the actors themselves in public policy processes and their influence on the creation of the agenda. The research part of the paper is based on the content analysis method. The distinction between the two approaches of the opposition parties are the main determinants of the work. Through newspaper articles from different websites, examples of opposition activity by the SDP as offensive and HNS as yielding opposition were analyzed. The goal is to show the limitations and possibilities of their influence on formal decision-making.

Keywords: creation of public policies, policy cycle, agenda setting processes, policy entrepreneur, opposition actors, offensive action, yielding act

Uvod

U složenome svijetu javnih politika kroz povijest događale su se brojne promjene kako u procesima funkcioniranja i donošenja odluka tako i među akterima koji sudjeluju. Vremena se mijenjaju, institucionalna ograničenja brišu, a definiranje egzaktnih čimbenika postaje praktički nemoguće. Na političko poduzetništvo utječu vrijeme, energija, reputacija i novac, a tokovi tih resursa često su mijenjali vlasnike.

Ovaj rad prvenstveno se bavi proučavanjem *policy* poduzetnika te konkretnih utjecaja hrvatskih oporbenih stranaka u toj ulozi. *Policy* poduzetnik ključan je akter svake faze stvaranja javnih politika, a njegov utjecaj nije jasno mjerljiv. Razlog tomu jest teško prepoznavanje i definiranje pojma te dosadašnja praznina znanstvenih istraživanja na tu temu. Radova je malo, a postojeći se bave ishodima javnih politika te naknadnim proučavanjem utjecaja pojedinih aktera na njihovo donošenje. Kada govorimo o Hrvatskoj, konkretnih istraživanja na tu temu skoro da i nema. Upravo je zato nastao ovaj rad. Cilj je na primjeru Republike Hrvatske pokazati mogućnosti i ograničenja javno

političkih poduzetnika u procesu donošenja odluka. Sastoji se od teorijskoga i empirijskoga dijela.

Teorijski dio predstavlja uvid u procese i sudionike javnih politika kako bi se olakšalo razumijevanje kasnije iznesenih teza. Na početku su definirani konceptijski modeli stvaranja javnih politika. Kroz proces odlučivanja, između ostaloga, predstavljen je model kante za smeće koji objašnjava diskontinuitet i nagle promjene donositelja odluka. Važna su tri *policy* toka Johna Kingdona u teoriji višestrukih tokova te moderna promišljanja o tome u radu *Theories of the Policy process* Christophera Weiblea. Drugo poglavlje govori o poduzetnicima javnih politika te razlikuje formalne i neformalne aktere.

U empirijskome dijelu traže se odgovori na pitanja: kolike su mogućnosti oporbenih stranaka na proces donošenja odluka te koje su metode djelovanja pojedinih stranaka radi postizanja toga cilja? Studija slučaja analizom sadržaja novinskih članaka internetskih portala od 2010. do 2023. godine uspoređuje djelovanje dviju oporbenih stranaka na nacionalnoj razini te usporedno predstavlja jednu oporbenu stranku lokalne razine. Riječ je o HNS-u i SDP-u na nacionalnoj razini te HGS-u na lokalnoj razini vlasti. Ove su stranke predistraživanjem prepoznate kao one koje zadovoljavaju tražene kriterije za analizu. Neki su od traženih mjerila popularnost, novinarska pokrivenost, dugotrajnost i sam utjecaj na političku scenu. Analizom sadržaja članaka prepoznaju se oprečni načini funkcioniranja navedenih stranaka te njihovi učinci. Istraživanje završava iznošenjem zaključaka o pitanjima istraživanja. Prepoznaju se konkretne mogućnosti pojedinoga od istraživanih sudionika. Ovaj rad pridonijet će poboljšanju procjene utjecaja oporbenih stranaka na politička zbivanja u Hrvatskoj te u daljnjemu vrednovanju učinkovitosti djelovanja ostalih aktera izvan vlasti.

1. Stvaranje javnih politika

Najučestalije podjele konceptijskih modela stvaranja javnih politika razlikuju institucionalni, racionalni, inkrementalni model, model skupina i model elita. Institucionalni model ističe utjecaj institucija države na sadržaj javnih politika. Proces donošenja zakona u parlamentu odvija se različito u mnogim zemljama, ovisno o njihovom institucionalnom uređenju, što može imati znača-

jan učinak na proces stvaranja javnih politika. Teorijski prvak među konceptijskim modelima jest racionalni model. On pretpostavlja savršeno informirane vlade koje prikupljaju sve dostupne informacije i moguće ishode te biraju javnu politiku koja će donijeti najbolje rezultate. Praksa je značajno drugačija, pa je maksimalna informiranost nedostižan pojam. Odgovor na racionalnost ogleda se u inkrementalnome modelu. Uzevši u obzir ograničenja spoznaja i kognitivnih sposobnosti, inkrementalne odluke podrazumijevaju ograničene male promjene u postojećim politikama. Akumulacijom više malih promjena dolazi do vidljivih razlika. Dalje, model skupina postavlja hipotezu da su javne politike rezultat određenoga ekvilibrija koji se postiže u borbi različitih skupina, a koji je određen relativnom snagom svake interesne skupine. Prema ovoj teoriji tvorci javnih politika konstantno djeluju pod pritiskom različitih skupina te, ovisno o međusobnim koalicijama i snazi utjecaja, određuju koje će se skupine uključiti u formiranje politika. Prema modelu elita biračko je tijelo većinom loše informirano o javnim politikama, a elite su te koje stvarno oblikuju mnijenje o većini pitanja. Ovaj model naglašava očitu pristranost tvoraca politika čije odluke često mogu biti protumačene kao biranje alternativa koje pogoduju određenim elitama, a ne široj javnosti. Naravno, ni jedan od navedenih modela ne može objasniti proces stvaranja javnih politika u potpunosti.¹ Na dobrome je putu Cohen, March i Olsenov model „kante za smeće“, koji možda najbolje pojašnjava diskontinuitet i nagle promjene uobičajene za proces donošenja odluka. Odlučivanje se vidi kao neuredan i nepravilan tijek. Različiti problemi i prilike mogu imati različita rješenja koja mogu donositi sudionici različitih razina i autoriteta. Svaki se sudionik bori da pronađe svoju priliku za djelovanje na određeni problem. Svi elementi nalaze se u kanti za smeće, a kada se problem poklopi s rješenjem pravo-ga sudionika, dolazi do odluke.² Ako uzmemo u obzir konstantne promjene okolnosti u svijetu, nije iznenađujuće da „kanta za smeće“ asocira na realan način vođenja javnih politika. U vrijeme globalizacije sve ono što se planira dugo unaprijed, može lako pasti u vodu. Biti ukorak s vremenom znači moći reagirati i implementirati određene politike brzo i u danome trenutku.

¹ Usp. Cristoph Knill – Jale Tosun, *Public Policy: A New Introduction*, Palgrave Macmillan, 2012., str. 69-92.

² Usp. Ivan Grdešić, *Političko odlučivanje*, NIP „Alinea“, 1995., str. 41-42.

Jedna od istaknutijih podjela *policy* ciklusa jest ona na pet faza Harolda Laswella. On razlikuje postavljanje agende, formuliranje politike, usvajanje politike, implementaciju te evaluaciju. Za razmatranja ovoga rada najvažnija je upravo faza postavljanja dnevnoga reda, koja se odnosi na utvrđivanje javnoga problema koji zahtijeva intervenciju države. Nejasno je zašto određeni problem dođe na dnevni red, a neki drugi ne. Kao modernu izvedenicu modela „kante za smeće“ u svome djelu *Agendas, Alternatives, and Public Policies* J. W. Kingdon spominje teoriju višestrukih tokova pri postavljanju agende. Prvi je problemski tok u kojemu se prepoznaje problem na koji će se djelovati. Problemi mogu zadobiti pažnju aktera putem različitih indikatora poput nezaposlenosti, siromaštva ili velikih troškova pojedinih vladinih sektora. Može to biti i određeni događaj u fokusu javnosti, poput potresa, terorističkih napada i slično. Takvi događaji automatski postaju primarni problemi i traže se alternative za njihovo rješenje. Naposljetku, problemi mogu doći u fokus i putem povratnih informacija o programu od strane građana, institucija ili lokalnih vlasti. Drugi je *policy* tok koji podrazumijeva razvijanje rješenja za odabrane probleme. Pod to spadaju određeni zakoni ili politike. Uključeni su različiti akteri poput istraživača, akademika ili birokrata koji nude više alternativa za određeni problem. Ovdje se razmatraju političke alternative, ideje, prijedlozi i analize. Primjerice, u odgovoru na problem nezaposlenosti, političari i stručnjaci mogu razmotriti različite politike, poput stimuliranja gospodarstva ili mjera za poticanje zapošljavanja mladih. U posljednjemu političkom toku dominiraju aktivni političari na vlasti. On uključuje trenutačne prioritete i preferencije vladajućih kao i političke koalicije ili izbore. Razlozi za određene politike mogu biti različiti, pa vladajući mogu razmišljati o potencijalnim izbornim prednostima, saborskim većinama, javnome raspoloženju ili pritiscima interesnih skupina. Javno raspoloženje i izbori najvažnije su sile utjecaja. Politički pritisak interesnih skupina može utjecati na donošenje politika vezanih za tržište rada koje njima ne odgovaraju. Navedeni tokovi međusobno su neovisni i razvijaju se u skladu s vlastitom dinamikom i pravilima. U trenutku kada ih određeni *policy* poduzetnik spoji, dolazi do „prozora prilike“ za donošenje politike.³ Pitanje je koliki je potencijal različitih aktera

³ Usp. John W. Kingdon, *Agendas, Alternatives, and Public Policies, Second Edition*, Pearson, 2014., str. 90-196.

na političkoj sceni da tako djeluju i utječu na postavljanje agende te mogu li akteri izvan vlasti, poput medija, stranaka ili interesnih grupa, postavljati javne politike ili je to dio kolača koji pripada samo državnoj vlasti. Navedena teorija prepoznaje anarhičnost i kompleksnost donošenja odluka u stvarnome svijetu. Kingdonov rad dodatno je istražen kroz probleme suvremenoga svijeta u petome izdanju knjige *Theories of the Policy proces* Christophera Weiblea. Osnovne pretpostavke za teoriju višestrukih tokova čine dvosmislenost, vremenska ograničenja, problematične *policy* preferencije, nejasna tehnologija, fluidna participacija te neovisnost pojedinačnih tokova. Dvosmislenost prepoznajemo u postojanju mnogih načina razmišljanja o istim okolnostima ili pojavama. Vremenska ograničenja ograničavaju raspon i broj alternativa kojima je moguće posvetiti pažnju. Nadalje, jasno je da akteri ne djeluju fiksno nego svoje *policy* preferencije stvaraju kroz razne interakcije. U situacijama kada pojedinci ne poznaju širu sliku te kako se njihov posao uklapa u cjelokupnu misiju organizacije, govorimo o nejasnoj tehnologiji. Političko djelovanje često ostavlja nedefinirane granice ovlasti različitih resora i agencija. Nejasnu tehnologiju dodatno komplicira čimbenik fluidne participacije. Vlast, birokracija te visoki državni službenici prečesto se mijenjaju ili rotiraju na pozicijama. U takvim postavkama teško je posvetiti dovoljno vrijeme i rad određenoj odluci. U skladu s modelom „kante za smeće“ i teorija višestrukih tokova prepoznaje neovisnost pojedinačnih tokova.⁴

2. Poduzetnik javnih politika

utvrđen je okvir za razumijevanje javnih politika i postavljanja dnevnoga reda. Unutar njega djeluju različiti akteri na političkoj sceni. Oni mogu biti mnogi, od izabranih dužnosnika poput predsjednika ili vlade, do onih izvan vlasti poput interesnih grupa, konzultanata, medija, oporbenih stranaka, nevladinih udruga, pa čak i ekstremističkih skupina.⁵ Ono što aktere čini formalnima jesu moć i autoritet kojim raspolažu u vidu donošenja odluka. Donošenje odluka možemo percipirati na dva načina: kao hijerarhijski odnos

⁴ Usp. Christopher M. Weible, *Theories of the Policy proces, Fifth Edition*, Routledge, 2023., str. 27-65.

⁵ Usp. Matej Mikašinović-Komšo, „Poduzetnici ili križari javnih politika? Političko djelovanje ekstremističkih zajednica u kontekstu modela višestrukih tokova“, *Analitičarskog politološkog društva*, 19 (1), 2022., str. 135-158.

formalnih aktera ili kao umreženo djelovanje formalnih i neformalnih aktera uz posredovanje političkih poduzetnika. Prvenstveno, da bi netko bio politički poduzetnik, potrebno je investirati resurse vremena, energije reputacije i novca nadajući se da će se to sve isplatiti. Takav sudionik u politici mora propagirati vlastite ideje unutar toka javnih politika, kako bi postale potencijalne alternative, te mora biti odlučujući čimbenik koji spaja tri toka javnih politika.⁶ Da bi bio uspješan, od njega se zahtijevaju predanost, pristup formalnim akterima i određen kredibilitet. Postoje različite definicije poduzetnika javnih politika, no čini se dovoljno eksplanatornom ona koja ga vidi kao formalnoga aktera sa sposobnosti donošenja javnih politika, koji aktivno podržava neku ideju te prikuplja većinsku podršku potrebnu za njezinu realizaciju.⁷ Također, aktera čine poduzetnikom njegova sposobnost komunikacije s javnošću, uspostavljanje veza s formalnim akterima i institucijama te predanost djelovanju i realizaciji svojih političkih ciljeva i težnji.⁸ Za one koji se nalaze izvan vlasti, poput medija ili oporbenih stranaka, najveći problem postaje upravo uspostavljanje veza s formalnim akterima i institucijama. Samo interesne skupine imaju na prvi pogled vidljiv potencijal utjecaja među akterima izvan vlasti.

Noviji pogled na istraživanje javno političkih poduzetnika pruža studija *A Research Agenda for the Study of Policy Entrepreneurs* Evangelie Petridou i Michaela Mintroma. Navedeni rad predstavlja moderno istraživanje u polju *policy* poduzetništva. Prvotno, dodatno pojašnjava karakteristike poduzetnika javnih politika te mogućnosti njihova utjecaja kroz klasične teorije stvaranja javnih politika. Ova teza ne seže znatno šire od prethodno navedenih pojašnjenja. S obzirom na potrebne osobine i ekonomsku ekspanziju današnjice jasno se prepoznaje povezanost trgovaca s političkim poduzetnicima. Empirijskim istraživanjem političkih narativa potrebno je ustanoviti njihovu razinu utjecaja u procesu javnih politika. Narator u želji provođenja vlastitih politika primjenjuje različite strategije. Ovdje je riječ o trima osnovnim narativnim strategijama. Klasična formulacija političkoga djelovanja očekuje od aktera koji gube da prošire sam opseg sukoba, dok će oni u vodstvu učiniti sve da obuzdaju problem i zadrže svoj status. Narator, također, ležernim mehanizmima odgovornosti i krivnje ostavlja mogućnost naglašavanja ishoda kao

⁶ Usp. J. W. Kingdon, *n. dj.*, str. 5.

⁷ Usp. *Isto.*

⁸ Usp. M. Mikašinović-Komšo, *n. dj.*, str. 6.

namjerna, slučajna ili mehaničkoga. Trećom strategijom narator pretjerivanjem ističe zlonamjerne motive, ponašanje i utjecaj protivnika, što nazivamo „vražjim zaokretom“ ili ističe vlastitu sposobnost rješavanja problema odnosno „anđeoski zaokret“. U dijelu rada nazvanome „napredno istraživanje o *policy* poduzetnicima“ prvenstveno se iznose ograničenja i problemi trenutačnih saznanja o takvim sudionicima javnih politika kao i mogućnosti daljnjega istraživanja koje bi pridonijelo budućemu razumijevanju teme. Navođenjem kontekstualnih čimbenika koji potiču pojavu javnih poduzetnika Petridou i Mintrom raspravljaju o četirima kontekstima u kojima bi više istraživanja moglo donijeti korist. Prvo, riječ je o fazi procesa stvaranja javnih politika gdje su poduzetnici aktivni. Drugo, temeljni politički sektor u kojemu žele izvršiti promjenu. Treće, širi sustav ili razina vlasti u kojoj su aktivni. I posljednje, četvrto, kako se odnose prema drugima unutar svoga operativnog konteksta.⁹

3. Oporbene stranke kao *policy* poduzetnici – studija slučaja u Hrvatskoj

Analizom različitih članaka internetskih portala na temu oporbenoga djelovanja utvrdit će se postoje li mogući pravci djelovanja oporbenih stranaka te koliki je njihov potencijal uspješnosti. Studijom slučaja novinskih članaka istražuju se utjecaji konkretnih događaja u političkoj povijesti ne starijoj od 15 godina. Edukativna funkcija rada jest stjecanje novih znanja o oporbenome djelovanju. Predistraživanjem definirani su sudionici, članci i promatrano razdoblje samoga istraživanja. Prikupljeni podatci poslužili su kao osnova za formiranje teza te objašnjenje problema iz naslova. Analizirani su tekstovi različitih novinskih portala objavljeni od 2010. do 2023. godine. Za potrebe istraživanja područja u fokusu istraživača su ishod, mogućnosti manevra, povlastice i razina oporbenoga djelovanja. Članci su odabrani prema kriteriju povezanosti s područjima istraživanja te na temelju prikupljenih podataka iz predistraživanja. Istraživanjem se željelo utvrditi kolike su mogućnosti i ograničenja oporbenoga djelovanja u novijoj političkoj povijesti Hrvatske, točnije

⁹ Usp. Evangelia Petridou – Michael Mintrom, „A Research Agenda for the Study of Policy Entrepreneurs“, *Policy Studies Journal*, 49(4), 2021., str. 943-967.

u kojim područjima, na kojim razinama i, eventualno, uz čiju se pomoć može djelovati.

3.1. Određenje problema, cilja i metodologije istraživanja

Predmet ovoga istraživanja jesu promatranje i analiza internetskih članaka o oporbenome djelovanju. Kontinuirano su promatrani razni portali koji su u vrhu po broju pregleda među nacionalnim portalima. Odabrani članci za analizu jesu oni koji su u razdoblju analize bili najčitaniji, koji su izazvali najveću reakciju javnosti te oni čiji je utjecaj na donošenje odluka bio najlakše mjerljiv. Dakle, jasan ishod političkih problema neophodan je da bi se razumio utjecaj pojedinoga sudionika. Tijekom faze predistraživanja analizirano je mnoštvo članaka, od kojih je tražene elemente zadovoljilo predstavljenih sedam.

Cilj je istraživanja bio analizirati i usporediti prepoznate naslove te utvrditi jesu li oporbena djelovanja iz istih imala kakav utjecaj u procesu stvaranja javnih politika. Također, željelo se utvrditi jesu li moguća različita djelovanja radi utjecaja na donošenje odluka. Istraživanje će pokušati dokazati da postoje oprečni pristupi oporbenoga djelovanja sa sličnim afinitetima na ishod *policy* procesa. Ti su pristupi oblikovani različitim čimbenicima vezanima za samoga aktera. Razdoblje od 2010. do 2023. godine odabrano je jer predstavlja noviju povijest političkih zbivanja u Hrvatskoj, a isto tako i dovoljno dugo razdoblje da bi istraživani problem i njegov epilog mogli biti konkretno proučeni. U tome razdoblju dogodilo se nekoliko smjena vlasti kao i ključnih političkih događaja koji omogućuju promatranje svih aktera u različitim ulogama.

Ispitivani sudionici birani su prema načelu važnosti i utjecaja na dosadašnju političku povijest Hrvatske. SDP odabran je kao najveći, najutjecajniji, najzastupljeniji i najdugovječniji član oporbe. To je stranka koja svjetonazorski predstavlja suprotan pol HDZ-u, pa je njezino djelovanje uvijek suprotno. Naravno, zbog popularnosti dovoljno je zastupljen u medijima pa su proučavanja i usporedba članaka olakšani. Osim navedenoga ta stranka bila je na vlasti i u mogućnosti donošenja odluka, što je za većinu ostalih nepoznanica. HNS je odabran kao dugogodišnji politički sudionik na vlasti i u oporbi. Predistraživanjem prepoznat je kao nekadašnji prirodan partner SDP-a koji

je završio u koaliciji s HDZ-om. Istakao se poseban oblik oporbenoga djelovanja suprotan SDP-ovu, također radi ostvarivanja stranačkih programa. Kod lokalnoga oporbenog djelovanja istraživanjem je prepoznata politička situacija u Splitu. Dosta gradova u Hrvatskoj ima stabilne vlasti i gradske većine, stoga u takvim sredinama nije realno očekivati ikakav oporbeni uspjeh ili *poli-cy* poduzetništvo. Split je kao grad poznat po prevrtljivosti. Često ima klimave većine, a promjene vlasti nisu iznenađenje. Navedeno nudi širok prostor za istraživanje i mnoštvo članka koji prikazuju mogućnosti i ograničenja političkoga djelovanja. Konkretna primjer obrađen u ovome istraživanju izabran je zbog više čimbenika. Prvenstveno, riječ je o vremenu u splitskoj političkoj vlasti koje je bilo obilježeno turbulencijama, a novinski jako popraćeno. Također, način oporbenoga djelovanja činio se dosta zanimljivim za analizu.

Ovim istraživanjem žele se istražiti ishodi oporbenoga djelovanja iz obrađenih novinskih članaka. Jedinica analize jesu tri članka internetskih portala na temu SDP-ova oporbenog djelovanja, tri članka o djelovanju HNS-a te jedan članak o djelovanju HGS-a na lokalnoj razini vlasti. Prikupljanje uzoraka obavljeno je pregledavanjem elektroničkih izdanja najpopularnijih internetskih portala u odabranome razdoblju. Prilikom pregleda bilježile su se ključne teme društveno političkih događanja, njihova važnost za javnost, način djelovanja konkretnih sudionika i, u konačnici, sam ishod na proces stvaranja javnih politika. Nakon toga pronašao bi se sličan sadržaj i djelovanje drugoga oporbenog aktera te bi se analizirale sličnosti i razlike. Metodološki instrumenti koji su korišteni u ovoj analizi jesu kvalitativna analiza sadržaja te komparativna analiza. Analiza sadržaja može biti kvantitativna ili kvalitativna. Margrit Schreier u svome radu *Qualitative Content Analysis in Practice* ističe da se kvalitativna analiza sadržaja temelji na traženju značenja i interpretacije sadržaja, a ne samo na opisivanju podataka. Potrebno je jasno definirati korake, kategorije i kodove kako bi proces analize bio transparentan i ponovljiv. Ova metoda omogućuje istraživačima da prilagode pristup prema vrsti podataka i istraživačkomu pitanju. Fleksibilnost se ogleda u mogućnosti istraživača da koriste analizu temeljenu na postojećim teorijama, tzv. deduktivnu analizu, ili onu temeljenu na podatcima, tj. induktivnu analizu. Prednost je što ova metoda omogućava istraživačima da kvalitativne rezultate analiziraju kvantitativno, primjerice brojanjem pojavljivanja određenih tema ili koncepata, čime se dobiva uvid u obrasce unutar

podataka. Schreier naglašava da istraživač mora biti svjestan svoga utjecaja na interpretaciju podataka, odnosno biti svjestan kako vlastita uvjerenja i pretpostavke mogu utjecati na analizu i rezultate istraživanja.¹⁰

3.3. Obrada i analiza podataka

3.3.1. Socijaldemokratska partija – od osnutka do danas

Socijaldemokratska partija jest stranka osnovana 1990. godine kao nasljednica Saveza komunista Hrvatske. Na čelu stranke od 1990. do 2007. godine bio je Ilica Račan. Na prvim višestranačkim izborima nakon neovisnosti Republike Hrvatske bilježi rezultat od 11 zastupničkih mandata u Hrvatskome saboru. Od 1993. godine stranka je preimenovana u Socijaldemokratsku partiju Hrvatske. Na izborima 1995. godine postiže loš rezultat osvojivši 8,93 % glasova. Pobjedu ostvaruje na izborima 2000. godine kada formira koalicijsku vlast s HSLS-om. Već u sljedećemu izbornom ciklusu, 2003. godine, stranka doživljava poraz. Stranka ostaje u oporbi dugih osam godina. Tijekom toga razdoblja kontinuirano su bili druga najjača opcija u državi. Nakon tijesno izgubljene borbe četiri godine prije, 2011. godine, SDP ponovno dolazi na vlast na čelu sa Zoranom Milanovićem. Mandat im je uzdrman već 2014. godine zbog nemogućnosti vađenja Hrvatske iz gospodarske krize. Nisu pomogli ni unutarstranački sukobi u to vrijeme. Na izborima 2015. godine, nakon izjednačena rezultata s osvojenih 56 mandata, kao i desna koalicija na čelu s HDZ-om, ponovno gube izbore. Nakon poraza stranku od Milanovića 2016. godine preuzima Davor Bernardić. I novoga vođu mučili su isti problemi podijeljenosti unutar stranke. Parlamentarni izbori 2020. godine donijeli su najgori rezultat na izborima još od 1990-ih. Taj neuspjeh doveo je do ostavke Davora Bernardića. Na unutarstranačkim izborima naslijedio ga je današnji predsjednik Peđa Grbin. Ovo nije popločalo ništa bolji put za stranku, pa svjedočimo nastavku sukoba i kontinuiranu opadanju rejtinga. Važno je spomenuti da je SDP iznjedrio i trećega predsjednika Republike Hrvatske – Ivu Josipovića. Također, na posljednjim predsjedničkim izborima u Hrvatskoj (2020.) pobjedu je odnio nekadašnji predsjednik SDP-a Zoran

¹⁰ Usp. Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice*, SAGE Publications, 2012., str. 20-241.

Milanović. Vidljivo je da je SDP dugo vremena bio najjača oporbena stranka u državi, ali da ima problem sa zadržavanjem vlasti nakon osvojenih izbora.¹¹

3.3.2. Argumentacija SDP-a

Socijaldemokratska partija Hrvatske djeluje u okviru socijaldemokratskih načela i vrijednosti. Ona se prvenstveno bori protiv korupcije i kriminala jačanjem institucija i pravosudnoga sustava. Prepoznali su korupciju kao najveći problem trenutnih sinekura vlasti te najčešće istupaju u tome smjeru. Osim toga, važnim smatraju i politiku okoliša, uključujući mjere za zaštitu prirode i smanjenje onečišćenja. Tradicionalno se zalažu i za socijalnu pravdu i rodnu ravnopravnost. Često su im u fokusu socijalna pitanja, poput minimalnih mirovina umirovljenicima, minimalnih plaća, pa i trenutno aktualnih jednokratnih pomoći različitim skupinama društva. U državi poput Hrvatske, koja ima brojne ekonomske probleme, jasno je da se zalažu za pitanja gospodarskoga razvoja i napretka, pa tako traže poticanje investicija, jačanje privatnoga sektora, povećanje izvoza, zaštitu radnika te pravedniju raspodjelu bogatstva. Važnim vide i socijalni dijalog, zdravstvo, obrazovanje te europske integracije.¹²

Socijaldemokratskoj partiji Hrvatske važno je dovesti na dnevni red politike za koje se zalažu te utjecati na njihovo implementiranje. To je glavna oporbena stranka i predstavlja se dijametralno suprotnom od vladajućih. U svome djelovanju napada i kritizira vlast te pokušava animirati javnost i medije kako bi uočili njihovu nesposobnost. Prostor za suradnju praktički ne postoji. Jedan od svježih primjera jest *Zakon o pomorskomu dobru*, stavljen u proceduru u siječnju 2023. godine. Oporbene stranke na čelu s SDP-om odmah burno reagiraju istupajući u medije. Osnovna točka prijedora jest kategorizacija plaža na javne, hotelske i plaže posebne namjene. U toj kategorizaciji vidi se potencijalna mogućnost privatizacije plaža. Smatrajući kako plaže nužno moraju biti opće pomorsko dobro, SDP i oporba uspijevaju stvoriti ogroman pritisak putem medija i javnosti, koja je posebno osjetljiva na takva pitanja.¹³ Na svojoj strani imali su brojne građane, udruge te medije. Prosvjednici su stigli do

¹¹ Socijaldemokratska partija, <http://www.sdp.hr/>, (25. IX. 2024.).

¹² *Isto*, str. II.

¹³ „Oporba traži povlačenje zakona o pomorskom dobru i morskim lukama: Opasan je i protuustavan“, *Jutarnji list*, 23. I. 2023., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/oporba-trazi-povlacenje-zakona-o-pomorskom-dobru-i-morskim-lukama-opasan-je-i-protuustavan-15298229>, (23. IX. 2024.).

Markova trga, pa vladajućima nije preostalo ništa nego da promjene sporne dijelove zakona. Prema novomu prijedlogu nema ograđivanja ili naplaćivanja pristupa plažama, uvode se posebni redari koji će paziti na pomorsko dobro i nova tijela koja će se za njega brinuti. Ovdje vidimo djelovanje oporbenih stranaka kao *policy* poduzetnika, koji su se na napadan način uspjeli izboriti za provođenje sebi važnih politika. Bilo to u interesu općega dobra, zaštite okoliša ili skupljanja političkih poena za budućnost, uspjeh im se ne može osporiti. Naravno, ovo je samo dio zakona za koji su uspjeli zainteresirati javnost te na njega utjecati. Ostatak zakona ocijenili su jednako lošim, ali on je svejedno izglasan vladajućom većinom u srpnju 2023. godine.¹⁴

Drugi je primjer dosta zanimljiv, jer su u njemu oporbene stranke imale određenu polugu u vlasti. Riječ je o izboru predsjednika Vrhovnoga suda. Jasno je da je loše organizirano pravosuđe, puno koruptivnih skandala, dugogodišnji problem Hrvatske. Predmeti stoje u ladicama, presude se poništavaju i vraćaju na ponovni postupak, korupcija onemogućuje bilo kakav ozbiljan pravni progon kriminalaca. Takvo stanje može se povezati s HDZ-om kao vladajućom strankom dugi niz godina. U biti, sve dobro i loše može se pripisati njima. Ove manjkavosti pravosuđa svakoj su oporbenoj stranci na vrhu liste problema te su potrebni programi za njihovo rješenje. Kao većina stranaka, tako i SDP ima spremnu politiku za njihovo rješavanje, ali osim politika važan su problem i osobe koje provode te politike. Predsjednik Vrhovnoga suda pozicija je iz koje se može utjecati na pravosuđe. Na tako važnu ulogu vladajući su htjeli postaviti osobu od povjerenja, ali dogodio se zaplet. Prije svega, važno je pojasniti način izbora predsjednika Vrhovnoga suda. Izbor pokreće Državno sudbeno vijeće objavom javnoga poziva, najkasnije šest mjeseci prije isteka mandata trenutačnoga predsjednika. Zaprimiteljne prijave kandidata Državno sudbeno vijeće dostavlja Uredu predsjednika Republike Hrvatske, koji o kandidatima traži mišljenje Opće sjednice Vrhovnoga suda i nadležnoga odbora Hrvatskoga sabora. Kada se predsjednik uvjeri u najboljega kandidata, on ga predlaže Hrvatskomu saboru na imenovanje. Godina je 2021., predsjednik Republike Hrvatske nekadašnji je predsjednik SDP-a Zoran Milanović. Vladajuća je stranka HDZ na čelu s Andrejem Plenkovićem.

¹⁴ Nikol Zagorac, „Ovo je pobjeda građana, Zakon je bolji, ali ima još niz stvari koje su opasne i treba popraviti“, *24sata*, 9. VII. 2023., <https://www.24sata.hr/news/ovo-je-pobjeda-gradana-zakon-je-bo-lji-ali-ima-jos-niz-stvari-koje-su-opasne-i-treba-popraviti-921484>, (21. IX. 2024.).

Peđa Grbin predsjednik je glavne oporbene stranke SDP-a te politički oportunist u tome trenutku, s obzirom na to da važnu ulogu igra predsjednik koji je ujedeno i bivši član njegove stranke. Oporbeni SDP prestaje biti stranka bez mogućnosti utjecaja na vladajuće. Do sada su samo mogli utjecati putem pritiska kroz medije i javnost, a sada uz to imaju i politički element koji ima važan utjecaj. Predsjednik je taj koji odlučuje. Iako on djeluje nestranački kada preuzme vlast, jasno je da će predložiti kandidata za kojega je stekao dojam da je neovisan i nepovezan s trenutačnom vlašću, odnosno kandidata koji odgovara njegovim političkim svjetonazorima. Njegovi politički svjetonazori, naravno, odgovaraju SDP-ovim. Nakon neuspjela pokušaja s profesoricom Pravnoga fakulteta Zlatom Đurđević, na trećemu javnom pozivu javlja se Radovan Dobronić. Ovoga puta, po mišljenju predsjednika Milanovića, on je najbolji kandidat te ga predlaže Hrvatskomu saboru na imenovanje. Oporba na čelu sa SDP-om suglasna je s tim stajalištem i spremni su podržati sudca Dobronića. U njemu vide kandidata neokaljana korupcijom, koji ne dolazi iz vladajućih struktura i koji može pomoći u rješavanju korupcije te u promjeni pravosudnoga sustava za koju se oni zalažu. Nakon višemjesečne trakavice s izborom vladajući su dovedeni u pat-poziciju. Jasno je da za njih Dobronić nije najbolji kandidat te da većinom u Hrvatskome saboru imaju određenu kontrolu. No, ta je kontrola jalova. Došlo je do zasićenja javnosti, a pritisak medija i oporbe velik je. U tome trenutku oni odgađanjem daljnje odluke mogu samo sebi napraviti veću štetu nego korist, a ciklus može ići u nedogled. Predsjednik Milanović je onaj koji bira i, dok je god tako, predloženi kandidat njima neće odgovarati. U listopadu 2021. godine velikom većinom glasova sudac Radovan Dobronić izabran je za predsjednika Vrhovnoga suda.¹⁵ Ova pobjeda SDP-a i aktualnoga predsjednika jedan je od rijetkih poraza vlasti na hrvatskoj političkoj sceni, no za njega je najvažnija bila uloga predsjednika. Možemo zaključiti da napadno djelovanje oporbe na vladajuće u svrhu *policy* poduzetništva ima ograničeno djelovanje bar u slučaju Hrvatske. Osim posljednjega primjera vidljivo je da su to većinom kozmetičke promjene i sitni politički poeni.

¹⁵ Maja Šurina „Radovan Dobronić velikom većinom glasova izabran za novog predsjednika Vrhovnog suda“, *tportal*, 15. X. 2021., https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/radovan-dobronic-velikom-vecinom-glasova-izabran-za-novog-predsjednika-vrhovnog-suda-20211015?meta_refresh=1, (12. IX. 2024.).

3.3.3. Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati – od osnutka do danas

Hrvatska narodna stranka osnovana je 1990. godine. Prvom predsjednikom postala je Slavka Dabčević-Kučar, a 1994. godine na njezino mjesto dolazi Radimir Čačić. Političku vlast u državi prvi put tvori nakon izbora 2000. godine, kada sudjeluje u koalicijskoj vladi na čelu sa SDP-om. U tadašnjoj vladi HNS dobiva ministarstvo javnih radova, obnove i graditeljstva kojemu je na čelu bio predsjednik stranke Radimir Čačić. Nakon Čačića na čelo stranke došla je Vesna Pusić, koja je u fokus stranačkoga djelovanja stavila zagovaranje beskompromisne politike poštovanja ljudskih prava te izgradnju Hrvatske kao moderne građanske države, članice Europske unije. HNS na predsjedničkim izborima 2000. godine odnosi pobjedu sa svojim kandidatom Stjepanom Mesićem. Na parlamentarnim izborima 2003. godine osvaja vrlo dobrih 15 mandata, ali ostaje u oporbi. Radimir Čačić se 2008. godine vraća u vodstvo stranke i fokus njezina djelovanja pomalo odmiče od ljudskih prava te prelazi na gospodarska pitanja. Na izborima 2011. godine HNS pobjeđuje kao dio koalicije predvođene SDP-om. Na 12. Izbornom saboru 2013. godine za predsjednicu Hrvatske narodne stranke – liberalnih demokrata izabrana je Vesna Pusić. Nakon što je HNS 2017. godine počinio politički *salto mortale*¹⁶, podržavši nestabilnu većinu HDZ-a, praktički je prestao postojati na političkoj sceni. Mnogi su članovi dobrovoljno izašli iz stranke.¹⁷

3.3.4. Argumentacija HNS-a

Punim nazivom *Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati* stranka je socijalno-liberalnih načela. Takve stranke djeluju na političkome centru ili lijevome centru. HNS kao svoje temeljne vrijednosti u političkome djelovanju ističe: dostojanstvo, slobodu, jednakost, vladavinu prava i zaštitu ljudskih i građanskih prava, toleranciju, slobodno tržište i poduzetništvo, solidarnost i socijalnu sigurnost, sekularnu državu, znanje i obrazovanje te racionalno utemeljenu politiku. Te vrijednosti predstavljaju okvir političkoga djelovanja i donošenja odluka, oblikovanja javnih politika i provedbe političkoga programa. Kada je riječ o javnim politikama, HNS u svome programu ističe

¹⁶ Rizičan pothvat koji pretpostavlja neuspjeh.

¹⁷ Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati, <https://hns.hr/> (25. IX. 2024.).

osam prioritetnih područja: zaštita ljudskih i građanskih prava, reforma obrazovnog sustava, gospodarstvo i industrijski razvoj Hrvatske, zelena politika održivosti i razvoja, digitalna infrastruktura, razvoj kreativnih industrija, unaprijeđenje graditeljstva i prostornoga uređenja te reforma javne uprave.¹⁸

Kako bi ostvario program javnih politika, HNS se odlučio za nekonvencionalne metode oporbenoga djelovanja. Tipično je za oporbenu stranku da napada obnašatelje dužnosti tijekom cijeloga mandata te da se sprema preuzeti vlast u idućemu izbornom ciklusu. Tako je i Hrvatska narodna stranka djelovala većinu svog vremena provedena u opoziciji. U takvim odnosima razina utjecaja na javne politike minimalna je i vladajući diktiraju smjer. Ne-običajenim postupkom HNS se 2017. godine odlučio za suradnju s vladajućima te na taj podilazeći način pokušao doći u poziciju da može provoditi politike za koje se zalaže. Bar su tako tvrdili, iako su mnogi to protumačili kao oportunizam i borbu za fotelje. Važno je prethodno postaviti kontekst same priče. Hrvatska narodna stranka kroz cijelu svoju povijest prirodan je partner glavnoj stranici lijevice SDP-u. U dva navrata činili su koalicijsku vlast, a u prethodnim sazivima Hrvatskoga sabora djelovali su zajedno kao oštra oporba HDZ-u. Na parlamentarnim izborima 2016. godine nastupili su skupa u narodnoj koaliciji. Tako je HNS praktički na račun SDP-a dobio mandate u Hrvatskome saboru. Pobjedu na tim izborima ostvario je HDZ te je drugi put zaredom sastavio koalicijsku vladu s MOST-om. Kako i prva vlada tih partnera, i druga je bila puna trzavica. Raskol se dogodio oko afere koncerna Agrokor. MOST je praktički protjeran iz vlasti i HDZ-u su preostale dvije mogućnosti. Prva je opcija preslagivanje vlasti kako bi ponovno uspostavili neku minimalnu većinu. Druga opcija bio je odlazak na nove izbore. Novi izbori bili su nepoželjni za Andreja Plenkovića, jer bi to bili ustvari treći izbori u samo godinu dana. HDZ bio je odlučan da preslagivanjem održi postojeću vlast. Iz perspektive naivnoga promatrača izgledalo je kao da se ne nude opcije među oporbom, koje bi mogle koalirati s vladajućima. Ipak, Plenković je u medijskim nastupima djelovao dosta samouvjereno. Očito je u političkoj trgovini bilo mnogo toga na stolu. Tu svoju priliku vidi Hrvatska narodna stranka, odnosno neki članovi te stranke.¹⁹ Tadašnji predsjednik stranke Ivan

¹⁸ Isto, str. 15.

¹⁹ Vedran Vidučić, „PITANJE DANA Hoće li Vrdoljakov HNS u koaliciju s HDZ-om?“, *Megamedia*, 6. VI. 2017., <https://mega-media.hr/pitanje-dana-hoce-li-vrdoljakov-hns-u-koaliciju-s-hdz-om>, (15.

Vrdoljak, zbog problema podijeljenosti u stranci nastalih mogućnošću koaliranja, daje ostavku te izjavljuje da HNS ne ide u koaliciju. Od početka su istaknuti saborski zastupnici HNS-a Vesna Pusić i Goran Beus Richembergh bili protiv bilo kakve suradnje s HDZ-om. Zastupnik iz stranke Milorad Batinić istaknuo je da odluka Predsjedništva o nesuradnji s HDZ-om nije konačna te da će biti onako kako odluči Središnji odbor. Goran Beus Richembergh već je tijekom trajanja sjednice Središnjega odbora dao naslutiti da bi se mogla poništiti odluka Predsjedništva stranke te da će HNS ipak ići u Vladu s HDZ-om. U svojoj izjavi ustvrdio je da je Plenkovićev HDZ pustio pipke dublje nego što je on to mislio. Prvi korak dogodio se kada Središnji odbor nije prihvatio odluku Predsjedništva nego novu odluku sa 78 glasova za koaliciju. Tadašnji privremeni, a kasnije i predsjednik stranke Predrag Štromar i sam je izjavio da je to prvi korak s njihove strane, ali i da to još ne znači da je gotovo. Postavljeni su preduvjeti, a nakon toga kreću fotelje. Za pojedince te fotelje znače uhljebljivanje, ali HNS-ovci su te fotelje predstavljali kao alate u vlasti, preko kojih će uspješno provesti politike za dobrobit Hrvatske. Stranka je na pregovorima s HDZ-om zahtijevala ministarstvo znanosti i obrazovanja, ministarstvo pravosuđa, ministarstvo graditeljstva i potpredsjednika Vlade, a dodatan uvjet bila im je i provedba kurikularne reforme.²⁰ Od ministarstva pravosuđa HNS je morao odustati. Plenković nije htio opet prepustiti tako važan resor koalicijskomu partneru, pogotovo nakon glavobolja koje je imao kada ga je prepustio bivšemu partneru, MOST-u. Osim toga HNS je u Vladu donio samo pet zastupnika, umjesto maksimalnih devet koliko je imao, pa mu je samim time pregovaračka moć oslabila.²¹ Ova politička drama dugo će ostati zapamćena te predstavlja primjer djelovanja oporbene stranke kao *policy* poduzetnika. Uzmimo za primjer želju HNS-a da implementira kurikularnu reformu. Problemski tok čini neadekvatno obrazovanje koje godinama traži reformu kako bi uhvatilo korak s modernim vremenom. *Policy* tok odnosi se na kurikularnu reformu kao plan rješenja toga problema, koju je razvio HNS.

IX. 2024.).

²⁰ „HNS odlučio i ide u koaliciju s HDZ-om! Pusić: Očekujem da će me isključiti“, *Večernji list*, 07. VI. 2017., <https://www.vecernji.hr/vijesti/hns-hdz-ivan-vrdoljak-preslagivanje-vlade-1175030>, (23. IX. 2024.).

²¹ „Doznajemo: HNS dobio dva ministarstva, od trećeg odustali“, *zagrebinfo*, 8. VI. 2017., <https://www.zagreb.info/hrvatska/doznajemo-hns-dobio-dva-ministarstva-od-trecceg-odustali/132153/>, (21. IX. 2024.).

Politička previranja i raspad koalicije MOST-a i HDZ-a predstavljaju politički tok u kojemu se pojavila prilika koju je Hrvatska narodna stranka iskoristila. Tako su zadovoljeni svi uvjeti da se poklope tokovi i da dođe do prozora prilike za formiranje politika. Jasno je da se ovakve prilike za oporbeno *policy* djelovanje događaju jako rijetko i da nose veliki rizik za buduće djelovanje. Nakon završetka mandata, kao što je i očekivano, HNS je marginaliziran bez ikakve realne mogućnosti ponovnoga prelaska izbornoga praga.

3.3.5. Oporbeno djelovanje na lokalnoj razini

Slično oporbeno djelovanje pojavljuje se na lokalnoj razini, gdje se ovakve stvari češće događaju. Kao primjer, predstaviti ćemo slučaj u drugome hrvatskom gradu po veličini, Splitu. Glavni je protagonist priče Željko Kerum. Njegova Hrvatska građanska stranka 2010. godine došla je na vlast. Na sjednici Gradskoga vijeća problematična je točka oko izbora vršitelja dužnosti intendanta HNK. Oporba se protivi izboru Duška Mucala za tu poziciju, jer smatraju da je to potez čistoga uhljebljivanja od gradonačelnika. Oporbeni vijećnici napustili su sjednicu i tako onemogućili kvorum za donošenje bilo kakvih odluka. Zanimljivost te sjednice jest u tome što je razrez oporbenih članova i vladajućih bio 12/10 u korist vladajućih, ali moglo je biti drugačije. Keruma su od potpunoga debakla, a možda i prijevremenih izbora, spasili vijećnici SDP-a Marina Jurjević i Ivo Baldasar, koji se nisu pojavili u Banovini, kao i Milica Cipci (SU). Da su se ti članovi pojavili, odnos snaga bio bi 12/13 u korist oporbe te bi se legitimno mogle pobiti sve odluke. Zastupnici koji nisu došli inače su deklarirani kao čvrsta opozicija vladajućima, ali zbog sumnjivih okolnosti nedolaska pretpostavlja se da su uvidjeli priliku da podlaženjem HGS-u ostvare određenu korist.²²

3.3.6. Policy poduzetništvo

Nakon iznesenih podataka istraživanja možemo prepoznati da je oporbeno *policy* poduzetništvo moguće razumjeti na dva načina. Prvo je napadno. Tako djeluje najveća oporbena stranka u Hrvatskoj, SDP. Oni ne nude nikakvu

²² „GRADSKO VIJEĆE Još jedan neuspješan pokušaj rušenja gradonačelnika; Kerum odustaje od Mucala?“, *Slobodna Dalmacija*, 30. IX. 2010., <https://slobodnadalmacija.hr/split/gradsko-vijece-jos-jedan-neuspjesan-pokusaj-rusenja-gradonacelnika-kerum-odustaje-od-mucala-112694>, (20. IX. 2024.).

priliku kompromisa ili razumijevanja vladajućih. Svoje djelovanje temelje isključivo na protivljenju donesenim odlukama i pokušaju napadnoga implementiranja vlastitih politika. Za takvo nešto potrebna im je velika animacija javnosti i medija. Ipak, svojim napadima na vladajuće u rijetkim prilikama uspijevaju podignuti toliku prašinu u javnosti i medijima da bi utjecali na donošenje ili nedonošenje određenih politika. Na primjeru izbora predsjednika Vrhovnoga suda i *Zakona o pomorskomu dobru* prepoznati su djelomični uspjesi koji više predstavljaju iznimku nego pravilo. Jasno je da u prvome primjeru prevagu donosi naklonost tada aktualnoga predsjednika, dok u drugome sami trenutak i važnost teme za cjelokupnu javnost. Svi slučajevi bez takvih čimbenika na strani napadne oporbe osuđeni su na propast.

Drugi prepoznati način oporbenoga djelovanja jest podilazeći. Jednako kao u prvome slučaju, odmah su jasna osnovna ograničenja ovoga pristupa. Istraživanja pokazuju da se ne može očekivati da se dogode situacije u kojima podilazeći pristup oporbene stranke može donijeti neku korist vladajućima, a samo kada je to slučaj, pojavljuje se prilika za djelovanje. Okolnosti u kojima je HNS iskoristio danu priliku ne događaju se često u političkome prostoru. Inače su vladajuće većine stabilne, ali i u slučaju određene nestabilnosti riječ je o manjemu broju zastupnika koje je potrebno zamijeniti. Zamjena se većinom vrši zastupnicima iz manjih saborskih klubova koji su sličnih stajališta i neće puno koštati vladajuće. U danoj prilici HNS djelovao je oportuno te je iskoristio ponuđenu priliku kako bi došao u poziciju iz koje može implementirati svoje politike. Ipak, upitno je koliko je takvo djelovanje uopće oporbeno s obzirom na potrebu ulaska u vlast kako bi se provelo. Također, s vremenskim odmakom od događaja jasno je da takav potez dugoročno briše svaku stranku s političke scene.

Istraživanjem oporbenoga djelovanja na lokalnoj razini vidljivo je da razina utjecaja oporbe raste kako razine vlasti postaju niže. Tako se na lokalnoj razini češće događaju previranja i vladajuće većine znaju biti krhke. U gradskim vijećima često prevagu donosi jedan glas, pa je politička trgovina dosta zastupljena. *Policy* poduzetnici u takvim situacijama mogu pronaći prostor za djelovanje kako bi progurali svoje politike, bilo to na način da napadima na vladajuće uspiju slomiti nestabilnu većinu i pokrenuti novi izborni ciklus ili da svojim glasom i podilaženjem pridonesu održavanju te većine.

Zaključak

U ovome radu postavio se teoretski okvir javnih politika i njezinih važnih sastavnica koje pomažu u razumijevanju prostora i načina djelovanja u političkome poduzetništvu. Predstavljen je pojam *policy* poduzetnika uz isticanje različitih sposobnosti i znanja koje su potrebne takvomu sudioniku javnih politika. Osim toga, vidljivo je da postoje različita mjesta i načini iz kojih takvi akteri djeluju, što je značajno za procjenu njihove mogućnosti utjecaja. Temeljni cilj bio je da se kroz empirijsko istraživanje dokažu mogućnosti utjecaja oporbenih stranaka kao *policy* poduzetnika u Hrvatskoj. Za analizu uzeti su primjeri dviju oporbenih stranaka na nacionalnoj razini te jedna oporbena stranka lokalne razine vlasti. SDP prepoznat je kao najveća i najutjecajnija oporbena stranka u Hrvatskoj. Ta stranka ima najveću biračku potporu, stoga je zanimljivo proučiti kolike su razine njezina utjecaja izvan formalne vlasti. Predistraživanjem utvrđeni su parametri izbora i evaluacije analiziranih članaka internetskih portala, što je navedeno i u samoj metodologiji rada. Kod Socijaldemokratske partije korišteni su primjeri *Zakona o pomorskomu dobru* i izbor predsjednika Vrhovnoga suda gdje je jasno prepoznato da ta stranka djeluje napadno prema vladajućima radi ostvarenja svojih politika. Isto tako možemo zaključiti da je takvim pristupom moguć samo parcijalni utjecaj. Štoviše, izuzevši primjer izbora predsjednika Vrhovnoga suda, koji je potpomognut ulogom predsjednika Republike Hrvatske, uloga napadne oporbe može se svesti na korektivni aparat vladajućih. Stvaran utjecaj napadnoga djelovanja minoran je i skoro nemjerljiv. U drugome istraživanom slučaju kroz internetske članke promatran je oportuni prelazak HNS-a iz opozicije u vlast. Prepoznato je dijametralno suprotno djelovanje od napadnoga. Riječ je o podilazećemu pristupu koji ova stranka koristi kako bi uspješno implementirala svoje politike. Ipak, uspjesi takva pristupa kod oporbenih stranaka nisu ništa bolji. Prozor prilike u takvim slučajevima još se rjeđe javlja. Vladajući izbjegavaju situacije u kojima su dužni osloniti se na podršku oporbe. Vidjeli smo da se HNS nakon 2017. godine i ulaska u vladu, nakon raspada vlade HDZ-a i MOST-a, nije proslavio. Iako je trenutačno iskoristio tu priliku te se doveo u mogućnost da može provoditi svoje politike iz ministarskih fotelja, dugoročno si je, izgleda, nudio. Bolji slučajevi podilazećega oporbenog dje-

lovanja pokazali su se na istraživanim primjerima lokalnih vlasti. Iz pokušaja izbora vršitelja dužnosti intendanta HNK jasno je da su u Splitu krhke većine u gradskim vijećima. Politička trgovina dosta je lakša i češća pojava, pa akter koji je vješt politički poduzetnik može izvući veliku korist. Takvi akteri djeluju oportuno, po potrebi podilazeći ili napadno.

Na kraju možemo zaključiti da oporbene stranke u Hrvatskoj kao poduzetnici javnih politika imaju ograničen utjecaj na proces stvaranja javnih politika. Unatoč jasno prepoznatih, napadna i podilazećega pristupa, rezultat utjecaja na kraju svede se na isto. Većinom ga nema ili su to sitni politički poeni i korektivne stvari koje mogu samo odgoditi implementaciju neke odluke od strane vladajućih. Oporbene stranke u Hrvatskoj za značajnije *policy* djelovanje ipak moraju čekati dolazak na vlast. Možda je razlog tomu tvrd politički sustav opterećen nasljeđem i sinekurama vlasti iz prošloga sustava, bez prave mogućnosti prihvatanja konstruktivna djelovanja oporbe.

Postoje mnoga ograničenja u istraživanjima za ovaj rad i slične radove. Prije svega teško je istražiti oporbeno djelovanje među političkim zbivanjima u Hrvatskoj te na osnovi toga odabrati relevantne članke za studiju slučaja. Empirijski parametri za odabir ne mogu biti objektivno identificirani. Mjereni utjecaj odnosio se prvenstveno na ishod pojedine teme članka. Istraživanje se nije pretjerano bavilo mikrouspjesima i pobjedama pojedine oporbe. Također, u analizi oporbenoga djelovanja u ovome istraživanju polazimo od kraja, odnosno, proučava se određeni događaj tek nakon što se dogodio te se unazad vrednuju sudionici, potezi i odluke oporbenih stranaka kao *policy* poduzetnika. Buduća slična istraživanja donijela bi nova saznanja ako bi se proces donošenja politika pratio od početka. Potrebno je prepoznati pokušaj utjecaja oporbene stranke u samome začetku te praćenjem toga procesa pronaći odgovore na pitanja: koliko je promjenjiv krajnji cilj oporbe u cijelome procesu, pripremaju li se pojedine politike godinama unaprijed ili se prilagođavaju aktualnim političkim zbivanjima i koja je moć oporbe u iniciranju pojedinoga problema kako bi došao na dnevni red? Svi budući radovi na ovu temu pridonijeli bi bazi proučavanih podataka, što bi povećalo točnost i znanstvenu podlogu politoloških istraživanja.

Ovaj rad također ima takvu ulogu. Prije svega, povećava broj empirijskih istraživanja političkoga djelovanja u Hrvatskoj. Nadalje, pridonijet će pobolj-

šanju procjene utjecaja oporbenih stranaka na politička zbivanja te u daljnjemu vrednovanju učinkovitosti djelovanja ostalih aktera izvan vlasti. Služi kao teorijski podsjetnik na širok aspekt javno političkih poduzetnika u suvremenome političkom djelovanju, a najveću vrijednost ima u empirijskome istraživanju koje, unatoč određenim manama, nudi jasno prepoznate granice i mogućnosti oporbenoga djelovanja u Hrvatskoj.

Karolina Tadić-Lesko

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

karolina.tadiclesko@ff.sum.ba

UDK: 364.63 -055.2

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.53>

Pregledni rad

NASILJE NAD ŽENAMA: DRUŠTVENI NEDOSTATAK HUMANOSTI ILI MANIFESTACIJA OPORTUNISTIČKOGA ZAKONODAVSTVA

Sažetak

U ovome radu istražila se prevalencija nasilja nad ženama i raznolikost oblika nasilja koji žene stavljaju u ponižavajući položaj u društvima u kojima se nasilje opravdava tradicijom, kulturom i običajem te manifestacijama oportunističkoga zakonodavstva. Analizirani su međunarodni i domaći dokumenti, dostupna znanstvena i stručna literatura o zaštiti žena od nasilja te su metodom deskripcije predstavljeni prikupljeni statistički podaci o ženama koje trpe, pretrpjele su ili preminule kao žrtve nasilja u različitim dijelovima svijeta i u Bosni Hercegovini. Rezultati istraživanja pokazuju kako su žene diljem svijeta izložene različitim oblicima nasilja unatoč kaznenomu zakonodavstvu, opremljenim pravnim alatima i društvima koja proklamiraju zaštitu ženskih prava. U zaključku se ističe potreba za brzim, jasnim i odlučnim reakcijama kaznenoga zakonodavstva prema počiniteljima nasilja nad ženama kao i nužnost promjene stavova i podizanja svijesti društva o potrebi suzbijanja nasilja nad ženama radi izgradnje sigurna društva za žene.

Ključne riječi: žena; nasilje; društvo; zakonodavstvo.

VIOLENCE AGAINST WOMEN: SOCIAL LACK OF HUMANITY OR MANIFESTATION OF OPPORTUNIST LEGISLATION

Abstract

The paper deals with the prevalence of violence against women and the variety of forms of violence that put women in a humiliating position in societies where violence is justified by tradition, culture and custom in addition manifestations of opportunistic legislation. International and domestic documents, available scientific and professional literature on the protection of women from violence were analyzed and presented using the descriptive method, and statistical data on women who suffer, have suffered or died as victims of violence in different parts of the world and in Bosnia and Herzegovina were collected. The research results show that women around the world are exposed to various forms of violence despite criminal legislation equipped with legal tools and societies that proclaim the protection of women's rights. In the conclusion, the need for quick, clear and decisive actions of the criminal legislation towards the perpetrators of violence against women is emphasized, as well as the necessity of changing attitudes and raising the awareness of society about the need to suppress violence against women, in order are to build a safe society for women.

Keywords: woman; violence; society; legislation.

Uvod

Nasilje je čin demonstriranja moći i nemoći, namjerno nanošenje boli i samo po sebi ničim se ne može opravdati. Svjetska zdravstvena organizacija (2002) navodi kako je nasilje „namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili deprivacijom“¹.

U *Istambulskoj konvenciji* nasilje u obitelji „označava sva djela tjelesnog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u obitelji, kućanstvu, između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera, neovisno o

¹ Marija Žilić – Josip Jaković, „Nasilje“, *Socijalne teme*, 1(3), 2016., str. 69.

tome dijeli li počinitelj ili je dijelio prebivalište sa žrtvom². Također, nasilje u obitelji najvećem se dijelom odnosi na nasilje muškarca nad ženom i djecom i povezano je s rodno utemeljenim nasiljem „koje se provodi nad određenom osobom zbog njezina spola ili roda te koje nerazmjerno pogađa osobe određenog roda. Taj rod je ženski pa je žrtva rodnog nasilja u pravilu žena baš zato što je žena“³. Kao krajnji zločin nasilja nad ženama jest femicid – „tragedija ili obiteljska tragedija, osobito ako ubojica počin i samoubojstvo, prednost i fokus je na počinitelju, traže se opravdanja i prihvatljivi razlozi za oduzimanje života i nasilje kao što su alkohol, ponašanje žrtve suprotno njezinoj rodnoj ulozi, ljubomora, pa čak i ljubav, te se vlast ispričava i tvrdi da ne može ništa poduzeti protiv takvih nasilnika monstruma“⁴. U nastavku rad će se metodom analize usmjeriti na međunarodne i domaće dokumente o suzbijanju nasilja nad ženama, a metodom deskripcije dat će se prikaz podataka o ženama koje trpe, pretrpjele su ili preminule kao žrtve nasilja u Sjedinjenim Američkim Državama, Gvatemali, arapskim i islamskim zemljama, Indiji, Europi i Bosni i Hercegovini. Rad je prožet kritičkim osvrtom prema manifestacijama oportunističkoga zakonodavstva, s obzirom na nedovoljno korištenje postojećih pravnih alata i neprilagođenosti međunarodnim dokumentima koji zagovajaju zaštitu žena od nasilja, suzbijanje i sankcioniranje nasilja i nasilja nad ženama na međunarodnoj i domaćoj razini kao i prema društvima koja u 21. stoljeću nasilje nad ženama pravdaju nepisanim pravilima, temeljenim na tradicijama i običajima.

1. Međunarodni i domaći dokumenti o zaštiti od nasilja u obitelji i nasilja nad ženama

Diljem svijeta zakonodavstva pod okriljem ratificiranih međunarodnih i vlastitih dokumenata proklamiraju zaštitu od nasilja i nasilja nad ženama počevši od zaštite ljudskih prava, konvencija i deklaracija, kaznenoga zako-

² Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, „Sve što trebate znati o Konvenciji Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji“, <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti/2018/03%2000%C5%BEujak/28%2000%C5%BEujka/Istanbulska/index.html>, (15. III. 2024.).

³ Zlata Đurđević, „Uvodna riječ: Nekoliko riječi o rodno utemeljenom nasilju nad ženama“, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 29(2), 2022., str. V.

⁴ *Isto.*, str. VII.

nodavstva pa sve do zakona o zaštiti nasilja u obitelji i zaštiti žena od nasilja. *Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW) usvojena je 1979. godine, a pristupilo joj je 189 zemalja članica UN-a. BiH je *Konvenciji* pristupila 1993. godine te su odredbe CEDAW unesene u *Ustav Bosne i Hercegovine*.⁵

Istambulska konvencija odnosi se na čitav niz nasilnih i traumatizirajućih djela, čije su žrtve u velikoj većini žene. Ta djela obuhvaćaju: psihičko nasilje, uhođenje, tjelesno nasilje, seksualno nasilje, uključujući silovanje, prisilan brak, sakaćenje ženskih spolnih organa, prisilan pobačaj, prisilnu sterilizaciju i seksualno uznemiravanje.⁶ Ova djela ukorijenjena su i u današnjim društvima, a opravdavaju se vladajućim, nepisanim zakonima.

Sesar i Dodaj (2014) navode kako su „istraživanja pokazala da se nasilje ne događa samo između bračnih partnera, nego i među partnerima u izvanbračnim zajednicama, kao i da je pojava nasilja česta i u adolescentskim vezama, a posebno je iznenađujuća činjenica da spolno zlostavljanje i druge oblike zlostavljanja jako često čine osobe s kojima su žrtve u bliskim partnerskim ili emocionalnim vezama, a ne samo nepoznate osobe kako se ranije smatralo“⁷. Isto iziskuje na lokalnoj i državnoj razini provedbu većega broja reprezentativnih istraživanja i procjena nasilja koje su počinili intimni partneri. I to prema istraživanjima nasilja provedenih po uzoru na studiju Svjetske zdravstvene organizacije. Veća baza dokaza mogla bi pridonijeti učinkovitijim politikama i programima prekidanjem šutnje, podizanjem svijesti, angažiranjem muškaraca i žena u mobilizaciji djelovanja i pomaganjem zemljama u praćenju napretka prema viziji održivoga razvoja zdravijih, mirnijih obitelji i društava.⁸

Na prostorima Sjedinjenih Američkih Država od 1994. godine na snazi je *Zakon o nasilju nad ženama* koji je posebice važan za zaštitu žena domorotkinja. Velik iskorak načinio je američki predsjednik Obama kada je 7.

⁵ Nermina Jerković, „Međunarodni dokumenti za osnaživanje žena i sigurnosti: od statistike do donošenja odluka“, Centar za sigurnosne studije BiH, IV. 2021., <https://css.ba/wp-content/uploads/2021/04/Međunarodni-dokumenti-za-osnazivanje-zena-i-sigurnosti.pdf>, (7. III. 2024.).

⁶ Usp. „Sve što trebate znati o Konvenciji Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji.“ <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti/2018/03%200%C5%BEujak/28%200%C5%BEujka/Istambulska/index.html>, (27. II. 2024.).

⁷ M. Žilić – J. Janković, *n. dj.*, str. 75.

⁸ Usp. Tatiana Elghossain i dr., „Prevalence of intimate partner violence against women in the Arab world: a systematic review“, *International Health and Human Rights*, 19(29), 2019., <https://bmcint-healthhumrights.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12914-019-0215-5>, (4. III. 2024.).

ožujka 2013. godine potpisao *Zakon o nasilju nad ženama* (VAWA, 2013), što predstavlja povijesni korak naprijed koji odražava ne samo posvećenost Sjedinjenih Država u zaštiti domorodačkih žena od nasilja u obitelji nego i njegovu obnovu i reafirmaciju inherentnoga plemenskog suvereniteta radi zaštite svojih građana od nasilja.⁹ Također, američki predsjednik Biden potpisao je (VAWA, 2022) reautorizirani zakon koji bi trebao biti još jedan korak naprijed u okončanju epidemijske razine nasilja protiv domorodačkih žena i dovođenju do pravde za sve žrtve, uključujući domorodačke žene koje su najviše izložene nasilju u ovoj zemlji.¹⁰ Zakonodavstvo mora odgovoriti sankcijama na nasilje i ne smije pribjegavati oportunizmu jer time krši međunarodne i domaće standarde za zaštitu ljudskih prava i ne osigurava žrtvama nasilja pristup pravdi. Nasilje prema ženama u intimnim partnerskim odnosima prepoznaje se kao najčešći oblik obiteljskoga nasilja, no istovremeno je nedovoljno istražen u stručnim i znanstvenim krugovima.¹¹ *Zakon o zaštiti nasilja u obitelji FBiH*¹² veoma je bitan jer su njime uređeni zaštita od nasilja u obitelji, vrste i svrha zaštitnih mjera za počinitelje nasilja u obitelji, način i postupak izricanja zaštitnih mjera, zaštita žrtve od nasilja u obitelji te međusobna povezanost svih subjekata koji su u funkciji zaštite od nasilja u obitelji i druga pitanja važna za zaštitu od nasilja u obitelji. Dakle, ovaj zakon propisuje i jasnu obvezu prijavljivanja slučajeva nasilja u obitelji za zdravstvene i socijalne radnike, nastavnike, odgojitelje, kao i za medicinske, obrazovne i druge ustanove te organizacije civilnoga društva. Također, zakonom su propisane zaštitne mjere koje predstavljaju prekršajne sankcije radi sprječavanja daljnjega nasilja u obitelji i pružanja zaštite žrtvama i one se primjenjuju na počinitelje nasilja radi sprječavanja daljnjega nasilnog ponašanja te pružanja sigurnosti žrtvama. Kaznene sankcije prema počinitelju nasilja primjenjuju se nakon

⁹ Usp. Indian Law Resources Center, „Ending Violence Against Native Women“, Indian Law Resource Center, <https://indianlaw.org/issue/ending-violence-against-native-women>, (2. IV. 2024.).

¹⁰ Usp. Indian Law Resource Center, „President Biden signs VAWA 2022 Reauthorization into Law“, Indian Law Resource Center, <https://indianlaw.org/SWSN/biden-signs-ava-2022-reauthorization-law>, (2. IV. 2024.).

¹¹ Usp. Tanja Ignjatović, „PRAVO NA SIGURNOST: zaštita žena od nasilja u intimnim partnerskim relacijama“ *GENERO*, 12, 2008., <https://generojournal.org/downloads/genero-12-2008-pp-047-067.pdf>, (15. IV. 2024.).

¹² „Zakon o zaštiti nasilja u obitelji F BiH“, *Službene novine Federacije BiH*, br. 22/05 i 51/06. (3. IV. 2024.).

što je okončan kazneni postupak¹³ koji proizlazi iz *Kaznenoga zakona FBiH*.¹⁴ *Kazneni zakon FBiH* od 2003. godine do danas pretrpio je šest izmjena i osam dopuna¹⁵, pa ne iznenađuje da se za oba ova zakona opetovano traže izmjene, ali sada i radi njihove neusklađenosti s *Istambulskom konvencijom* i drugim međunarodnim dokumentima.

Federalni ministar pravde održao je radni sastanak u rujnu 2023. godine na temu analize i unapređenja *Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji*, organiziran u suradnji s Ujedinjenim narodima u BiH, gdje su bili prisutni predstavnici Vlade FBiH, kao i predstavnici nevladinih organizacija. Donesen je zaključak o uspostavljanju stručnih radnih grupa radi temeljite analize *Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji* i *Kaznenoga zakona Federacije BiH*. U okviru istoga razmotrit će se mogućnost izrade prijedloga izmjena i dopuna tih zakona kako bi se uskladili s *Istambulskom konvencijom* i *Lanzarote konvencijom*.¹⁶ No, još uvijek nisu poznati rezultati analiza navedenih stručnih grupa koji bi trebali ishodovati donošenjem novih izmjena i dopuna *Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji FBiH* i *Kaznenoga zakona FBiH*. Svakako se treba nadati boljim zakonskim rješenjima koja će preventivno i pravično štititi žene od nasilja kao i zagovarati njihova prava.

¹³ Usp. Udruženje žena sudija u Bosni i Hercegovini, „Analiza stvarnog stanja u smislu izricanja ili neizricanja zaštitnih mjera iz Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine“, Sarajevo, 2012.

¹⁴ „Kazneni zakon FBiH“, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, broj 36/2003. (2. IV. 2024.).

¹⁵ Vidi više: <https://pravosudje.ba/vstvfo/H/10/article/107178>.

¹⁶ Usp. „Radni sastanak na temu analize i unapređenja zakona o zaštiti od nasilja u obitelji“, *Federalno ministarstvo pravde*, 20. IX. 2023., <https://www.fmp.gov.ba/bs/news-reader/radni-sastanak-u-zgradi-un.html>, (15. IV. 2024.).

Rodno nasilje kroz životni ciklus¹⁷

Prenatalna faza Mučenje tijekom trudnoće (emocionalni i fizički učinci na ženu; učinci na rođenje); prisilna trudnoća; uskraćivanje hrane i tekućine; spolno selektivni pobačaj
Rano djetinjstvo Žensko čedomorstvo; emocionalno i fizičko zlostavljanje; različit pristup hrani i medicinskoj skrbi za djevojčice
Djetinjstvo Dječji brak; sakaćenje genitalija; seksualno zlostavljanje od članova obitelji i nepoznatih; različit pristup hrani i medicinskoj skrbi; dječja prostitucija
Mladost Silovanje i silovanje u braku; seksualni napad; prisilna prostitucija; trgovina ženama; nasilje pri udvaranju; ekonomski prisilan seks; seksualno zlostavljanje na radnome mjestu
Reproduktivna dob Zlostavljanje žena od intimnih partnera; bračno silovanje; zloporabe miraza i ubojstva; partnersko ubojstvo; psihičko zlostavljanje; seksualno zlostavljanje na radnome mjestu; spolno uznemiravanje; silovanje; zlostavljanje žena s invaliditetom; zakonska diskriminacija
Starost Zlostavljanje i iskorištavanje udovica

2. Nasilje nad ženama u svijetu

Prema procjeni UN Women skoro jedna od triju žena, od ukupno 736 000 000, doživjela je fizičko i/ili seksualno nasilje od intimnoga partnera, seksualno nasilje od nekoga drugog ili oba oblika nasilja, bar jednom u životu (što čini 30 % žena u dobi od 15 i više godina). Glavni počinitelji nasilja nad ženama njihovi su sadašnji ili bivši partneri. Čak 640 000 000, odnosno 26 %

¹⁷ Marie Vlachovd – Lea Biason, *Women in an Insecure World: Violence against Women Facts, Figures and Analysis*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2005., str. 4.

žena u dobi od 15 i više godina, bilo je izloženo nasilju od intimnoga partnera.¹⁸ U Izvješću UN-a stoji da je tijekom 2021. godine ubijeno 81 100 žena i djevojčica na svijetu i taj se broj već desetljećima ne mijenja. Većina ubojstava rodno je motivirana, pa su u istoj godini oko 45 000 žena i djevojčica ubili intimni partneri ili drugi članova obitelji. To znači da svaki sat, u prosjeku, više od pet žena ili djevojčica ubije netko od članova njihove obitelji. Veliku većinu ubojstava globalno čine muškarci i dječaci (81 %). U Europi je udio osuđenih muškaraca 90 %, a u SAD-u 92 %. Samo je 11 % ubojstava muškaraca počinjeno u privatnome području života, a 56 % ubojstava žena počinili su intimni partneri ili drugi članovi obitelji.¹⁹ Navedeni podatci hitno upućuju na veću zakonodavnu i društvenu odgovornost. Nobelovac Amartya Sen ističe kako, prema procjenama, više od 60 000 000 žena demografski „nestaje“ u svijetu kao rezultat spolno selektivnih pobačaja i ženskoga čedomorstva u Kini, Južnoj Aziji i Sjevernoj Africi.²⁰ Na temelju navedena, može se pretpostaviti kako je današnja procjena o demografskome nestajanju žena (ne samo u Kini, Južnoj Aziji i Sjevernoj Africi) mnogo veća. Sve češće objavljivanje informacija o seksualnome nasilju pruža jasniju sliku o trenutačnome stanju nasilja nad ženama. Različiti oblici nasilja s kojima se žene suočavaju uključuju seksualno zlostavljanje, prisilnu prostituciju, selektivni pobačaj i zanemarivanje djevojčica, pri čemu je seksualno nasilje najrašireniji oblik. Počinitelji su nasilja supružnici, partneri, roditelji, drugi članovi obitelji, susjedi te muškarci koji imaju moć ili kontrolu.²¹

Žene će se u 2019. godini suočavati s pet najvećih izazova, a isti govore o tome kako su žene u sve većemu riziku od siromaštva i trebaju se obrazovati, ali to ne mogu priuštiti. Sve je veća vjerojatnost da će žene biti žrtve obiteljskoga nasilja te su nedovoljno zastupljene u politici, dok kao žrtve silovanja još uvijek traže pravdu.²² Izazovi sa suočavanjem obistinili su se u pogledu

¹⁸ Usp. UN Women, „Facts and figures: Ending violence against women“, <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>, (20. III. 2024.).

¹⁹ Z. Đurđević, *n. dj.*, str. I.

²⁰ Usp. M. Vlachovd – L. Biason, *n. dj.*

²¹ Usp. Liqing Li i dr., „Sexual violence against women remains problematic and highly prevalent around the world“, *BMC Women's Health* 23(196), 2023., str. 2-9. <https://bmcmwomenshealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12905-023-02338-8>, (2. III. 2024.).

²² Usp. Orji Peace - Matthew Etinosa Egharevba, „Why are women the most vulnerable in the society in times of social conflict“, 2018. <https://www.researchgate.net/publication/324013577>, (7. III. 2024.).

istraživanja o ženama koje su suočene ili se suočavaju s nasiljem diljem svijeta i nakon 2019. godine.

2.1. Nasilje nad ženama u Sjedinjenim Američkim Državama

U Sjedinjenim Američkim Državama zabilježen je najveći broj nasilja nad ženama Indijankama i domorotkinjama. Žene s Aljaske i dalje su suočene s najvećom stopom prisilnih seksualnih napada, iako iste prijavljuju do 10 puta više nego žene u ostatku zemlje. Nedostatak marljiva i odgovarajućega federalnog odgovora poguban je za domorodačke žene, plemenske vlade i zajednice s obzirom na to da je u nekim rezervatima broj ubojstava domorodačkih žena 10 puta veći od državnoga prosjeka. Većina žena nikada nisu vidjele njihove zlostavljače i/ili silovatelje na sudu jer je rodno uvjetovan kazneni sustav, koji su kreirale Sjedinjene Države, ograničio ovlasti indijanske nacije u zaštiti od nasilja. Na taj je način više od 35 godina zakon Sjedinjenih Država oduzeo indijanskoj naciji sve kaznene ovlasti nad neindijancima. Kao rezultat toga, do nedavnih izmjena zakona, indijanske nacije nisu bile u mogućnosti kazneno goniti neindijance koji su navodno počinili veliku većinu seksualnoga nasilja (96 %) nad domorodačkim ženama.²³

Velika većina američkih Indijanki i domorotkinja Aljaske žrtve su nasilja (96 % žena doživjelo je seksualno nasilje od počinitelja koji nije Indijanac barem jednom u životu). Prema centrima za kontrolu i prevenciju bolesti ubojstvo je treći vodeći uzrok smrti među američkim Indijankama i domorotkinjama Aljaske u dobi između 10 i 24 godine i peti vodeći uzrok smrti američkih Indijanki i domorotkinja Aljaske između 25 i 34 godine. Također, zabilježena je nerazmjerno visoka stopa trgovine ljudima koju doživljavaju domorodci Havajci, pri čemu je zabilježeno 64 % žrtava trgovine ljudima u državi Havaji. Ove neproporcionalno visoke stope nasilja nad američkim Indijankama i domorotkinjama uglavnom su prouzročene neprovedivim i diskriminirajućim pravnim sustavom koji ozbiljno ograničava ovlasti američkih Indijanaca i domorodaca kako bi zaštitili domorodačke žene i djevojčice od

²³ Usp. „Ending Violence Against Native Women“, Indian Law Resources Center, <https://indianlaw.org/issue/ending-violence-against-native-women>, (3. IV. 2024.).

nasilja, a koji uporno ne reagira na odgovarajući način prema djelima nasilja, dopuštajući počiniteljima da prođu nekažnjeno.²⁴

2.2. Nasilje nad ženama u Gvatemali

Zbog svoga položaja u blizini Meksika i Sjedinjenih Država Gvatemala je središte ljudi u pokretu jer ponajviše uključuje izbjeglice i tražitelje azila. Više od 500 000 osoba prešlo je opasnu džunglu Darien iz Kolumbije u Panamu samo 2023. godine, kako navodi *Servicio Nacional de Migracion*. Za usporedbu, prije 10 godina samo je 3000 nezakonitih migranata registrirano kako prelaze Darien tijekom cijele 2013. godine. Ovaj fenomen odražava migracijske trendove uočene u regiji Srednje Amerike i Gvatemale, sa sve većim brojem državljana iz Venezuele, Haitija, Kube i Ekvadora u prijelazu kroz zemlju, prvenstveno prema Sjevernoj Americi. Zabilježen je značajan broj kućanstava koja vode žene i putuju s djecom, što ukazuje na značajnu i povećanu izloženost rizicima, posebno rodno uvjetovanoga nasilja. Između travnja i rujna 2023. godine zabilježeno je više od 100 000 migranata, s velikim brojem žena i djece u vrlo ranjivu položaju. Približno 70 % ispitanih žena putuje s djecom, a gotovo 40 % njih prijavilo je iskustva nasilja i iznude tijekom migracijskoga putovanja (IOM, 2023).²⁵

Gvatemala ima jednu od najviših stopa femicida²⁶ u svijetu. Procjenjuje se da je više od 6500 žena bilo žrtvama nasilnih ubojstava između 2000 i 2013. godine, a tisuće drugih silovane su i pretučene. Vlada je donijela zakone usmjerene na sprječavanje i kažnjavanje nasilja na temelju spola, ali naponi u provedbi njihovih zakona neučinkoviti su. Nasilje nad ženama nastavlja se nesmanjenom mjerom, a nekažnjivost ovih zločina kreće se između 97 % i 99 %.²⁷

U Gvatemali se mnoge žene svih dobi svakodnevno suočavaju s nasiljem. Procjenjuje se da je 2022. godine dnevno bilo napadnuto 170 žena i djevoja-

²⁴ Usp. „President Biden signs VAWA 2022 Reauthorization into Law“, Indian Law Resource Center, <https://indianlaw.org/SWSN/biden-signs-awa-2022-reauthorization-law>, (5. IV. 2024.).

²⁵ Usp. „Guatemala Crisis Response Plan 2024“, IOM UN Migration, 19. I. 2024., <https://crisisresponse.iom.int/response/guatemala-crisis-response-plan-2024>, (3. IV. 2024.).

²⁶ *Rodno motivirano ubojstvo*.

²⁷ Usp. „Femicide and Gender-Based Violence“, Center for Gender & Refugee Studies, <https://cgrs.uclawsf.edu/our-work/femicide-and-gender-based-violence>, (7. III. 2024.).

ka. U istoj godini svaki je dan najmanje jedna žena ili djevojka umrla nasilno. Stopa nasilne smrti žena i djevojčica bila je 4,9 na 100 000 žena, što je više nego 2021. i 2020. godine, ali niže otprije pandemije. Mlade žene između 18 i 29 godina bile su glavne žrtve smrtonosnoga nasilja. Izvješća iz Gvatemale pokazuju dnevni prosjek od 19 silovanja žena i djevojaka u 2022. godini. Otprilike četiri od svakih 10 ženskih žrtava silovanja bile su adolescentice između 13 i 17 godina. Tijekom cijele godine državna civilna policija dnevno je primala najmanje četiri prijave nestalih žena i djevojčica. Od ukupno 1592 nestale žene ili djevojke u evidenciji Nacionalne civilne policije osam žena i djevojaka više nije bilo među živima kada su pronađene.²⁸

U ovoj zemlji u ožujku 2017. godine mladi štićenici započeli su pobunu kako bi prosvjedovali ne samo zbog svojih loših životnih uvjeta nego i zbog seksualnoga zlostavljanja i silovanja koja su, kako su rekli, proživjeli u državnome skloništu *Virgen de la Asunción*²⁹ u Guatemala Cityju gdje su bili prisiljeni živjeti.³⁰ Isto je ishodovalo tragedijom i nepravdom.

2.3. Nasilje nad ženama u arapskim i islamskim zemljama

U Gani rodna diskriminacija, tradicionalne norme i ranjivost žena na rodno uvjetovanu opresiju ponašanja muškaraca usmjereni su na moć kao kulturni i tradicionalni uzroci nasilja nad ženama. Iste patrijarhalne ideje i vjerovanja kao značajan temeljni uzrok nasilja nad ženama nalaze se i u Turskoj. U istraživanju provedenome u Nigeriji većina nigerijskih žena navela je štetne učinke nasilja od supruga na njihovo zdravlje. No, one ipak vjeruju da suprug ima pravo kontrolirati svoju ženu i da mu se ona u svakome trenutku mora pokoriti. Nasilje nad ženama jest kršenje univerzalnih ljudskih prava i

²⁸ Usp. Díaz Eduardo, „Continuum of Violence against Women and Girls“, 2022., <https://infosegura.org/en/news/continuum-violence-against-women-and-girls>, (3. IV. 2024.).

²⁹ Više o tome: Oko 100 djevojaka pobjeglo je, ali ih je policija brzo uhvatila i vratila. Njih 56 zatvoreno je u učionici preko noći. Sljedećega jutra, očajnički tražeći da ih netko pusti van, jedan od tinejdžera zapalio je madrac. Vatra je zahvatila prostoriju od 46 m²: 41 djevojka umrla je; 15 ih je preživjelo. Tragedija je privukla međunarodnu pozornost na zlostavljanja koja su počinjena u državnim institucijama koje su namijenjene zaštiti djevojčica u Gvatemali. No, pravosudnomu sustavu trebale su godine da se snađe i pravilno istraži i procesuiru odgovorne za smrt i navedeno zlostavljanje.

³⁰ Usp. The New Humanitarian, „Six years after child shelter tragedy, slow justice shines a light on Guatemala's enduring GBV problem“, 15. III. 2023., <https://www.thenewhumanitarian.org/news-feature/2023/03/15/child-shelter-justice-guatemala-gbv>, (3. IV. 2024.).

globalna briga za javno zdravlje jer sa sobom nosi destruktivne zdravstvene i društvene posljedice pa je prevencija ove pogubne pojave nužna ne samo radi zaštite žena nego i djece i društva u cjelini.³¹

Nasilje nad ženama treba spriječiti jačanjem mreže usluga i socijalnom podrškom ženama i djevojčicama, osnaživati žene kroz obrazovanje i ekonomsku neovisnost, ispravljanje negativnih društvenih uvjerenja i stavova koji vrednuju nasilnu muškost i inferiornost te podložnost žena. Rad i suradnja s vjerskim vođama na širenju svijesti o vjerskim izjavama i bilješcima koje kritiziraju nasilje nad ženama i naglašavaju ljubav i poštovanje prema ženama ključni su, kao i donošenje i primjena zakona koji kažnjavaju počinitelje nasilja nad ženama i djevojčicama.³²

Nasilje prema ženama u intimnim partnerskim odnosima uključuje fizičko, seksualno i psihičko nasilje te prijetnje takvim djelima, kao što su silovanje i silovanje u braku. Mogu ih izvršavati različiti partneri, uključujući stalne ili povremene partnere, bivše partnere, supružnike ili bivše supružnike te partnere s kojima postoji ili ne postoji zajednički život, bez obzira na spol. Važno je kontinuirano istraživati ovu temu kako bi se bolje razumjeli uzroci i posljedice te razvile učinkovite strategije prevencije i intervencije.³³ Globalni fenomen koji uspijeva u kulturi šutnje protiv žena jest IPV³⁴. Isti ima posebnu važnost u arapskoj regiji, s obzirom na norme i sustave koji jačaju muški autoritet nad ženama. Iako su podatci fragmentirani i često nisu usporedivi u različitim izvorima, dokazi upućuju na to da je problem značajan i da postoji potreba za većim ulaganjem u prevenciju nasilja. Također postoji potreba za kvalitetnijim prikupljanjem i analizom podataka u arapskim zemljama kako bi se razumjela veličina IPV-a, pratile promjene tijekom vremena i istraživali putovi koji održavaju nasilje i sprečavaju primjeren odgovor.³⁵

³¹ Usp. Naghme Razaghi i dr., „Domestic violence against women, Islamic Republic of Iran: a grounded theory study“, *Eastern Mediterranean Health Journal*, 28(4), 2022., str. 284. <https://applications.emro.who.int/EMHJ/V28/04/1020-3397-2022-2804-281-287-eng.pdf?ua=1>, (25. III. 2024.).

³² *Isto*, str. 284.

³³ Usp. Tanja Ignjatović, „PRAVO NA SIGURNOST: zaštita žena od nasilja u intimnim partnerskim relacijama“, *GENERO*, 12, 2008, str. 47-67, <https://generojournal.org/downloads/genero-12-2008-pp-047-067.pdf>

³⁴ *Eng. kratica – Intimno partnersko nasilje*

³⁵ Usp. Women UN, 2017., <https://interactive.unwomen.org/multimedia/timeline/yearinreview/2017/en/indeks.html>, (2. IV. 2024.).

2.4. Nasilje nad ženama u Indiji

Prema Nacionalnomu istraživanju o zdravlju obitelji (NFHS, 2019. – 2021.) 29,3 % udanih žena u Indiji u dobi od 18 do 49 godina doživjelo je obiteljsko/seksualno nasilje, a 3,1 % trudnica u dobi od 18 do 49 godina doživjelo je fizičko nasilje tijekom trudnoće. To je broj slučajeva koje su prijavile žene. Često ih ima i mnogo više, ali nikad ne dođu do policije.³⁶

NFHS primijenio je istraživački modul o nasilju u obitelji u tri vala (2005. – 2006.), a istraživači su ispitali samo (ikad) udane žene reproduktivne dobi (15 do 49 godina), koje su odgovorile na sva pitanja u ovome modulu (66 013 ispitanica). Odgovori pokazuju da je gotovo jedna od tri žene u Indiji vjerojatno bila izložena fizičkomu, emocionalnomu ili seksualnomu zlostavljanju svojih muževa. Tjelesno nasilje najčešći je oblik zlostavljanja i prijavilo ga je gotovo 27,5 % žena. Seksualno zlostavljanje prijavilo je gotovo 13 % žena, odnosno, gotovo 7 % žena prijavilo je emocionalno zlostavljanje. Oko 3,5 % ispitanica navelo je izloženost svih triju vrsta navedenoga zlostavljanja, a gotovo 7 % žena bilo je ozlijeđeno kao rezultat nasilnoga ponašanja njihova supružnika.³⁷

2.5. Nasilje nad ženama u Europi

Nasilje nad ženama i djevojčicama predstavlja jedan od najnekažnjivijih zločina u Europi i ozbiljna je prepreka napretku prava žena. Prema procjenama Europske unije 22 % žena pretrpjelo je fizičko ili seksualno nasilje od svojih partnera, dok je njih 43 % doživjelo psihičko nasilje. No, ovi podatci nisu potpuni jer većina slučajeva ostaje neprijavljena, a statistički podatci nisu dosljedno ažurirani. Od 2014. godine nije provedeno istraživanje na europskoj razini koje bi pružilo precizniju sliku suočavanja žena s nasiljem u svakodnevnome životu. Također, države članice EU-a imaju vlastito zakono-

³⁶ Usp. Business Standard, „Nearly 30% of married Indian women face domestic violence, shows data“, 14. V. 2023., https://www.business-standard.com/india-news/nearly-30-of-married-indian-women-face-domestic-violence-shows-data-123051400486_1.html, (2. III. 2024.).

³⁷ Usp. „1 in 3 women in India is likely to have been subjected to intimate partner violence“, *BMJ*, 2. VI. 2020., <https://www.bmj.com/company/newsroom/1-in-3-women-in-india-is-likely-to-have-been-subjected-to-intimate-partner-violence>, (12. III. 2024.).

davstvo, što rezultira različitim definicijama i postupcima, tako da se zločini nasilja različito uspoređuju i kvantificiraju.³⁸

WEMOVE EUROPE navodi kako svake godine u Europi više od 3000 žena ubiju partneri ili članovi obitelji, dok nebrojene žene trpe ozlijede i uznemiravanje. Nasilje nad ženama i djevojčicama predstavlja prijetnju za polovicu čovječanstva, bez obzira na to je li prisutno *online* i *offline*. Različiti oblici nasilja, poput fizičkoga, seksualnoga, psihičkoga i ekonomskoga, te iskorištavanja pogađaju sve žene. Prema dostupnim podacima jedna od triju žena u Europskoj uniji iskusila je fizičko ili seksualno nasilje barem jednom u životu. Dodatno, najmanje dvije žene svakoga tjedna u EU-u ubiju intimni partneri ili član obitelji.³⁹

Garancija o apsolutnoj zaštiti žena u Europi ne postoji jer u Europi nema države u kojoj su žene i djevojčice potpuno oslobođene nasilja, a ni jedno područje njihova života nije imuno na mogućnost nasilja (od privatnoga domaćeg prostora do javnih prostora, uključujući radno mjesto i *online* okružje). Prema Europskoj agenciji za temeljna prava jedna od triju žena u EU-u pretrpjela je fizičko i/ili seksualno nasilje, dok je jedna od dviju žena doživjela seksualno uznemiravanje od svoje 15. godine.⁴⁰

Rodno uvjetovano nasilje povećalo se, a svakoga dana u EU-u partneri ili bivši partneri ubiju dvije žene (*European Union Agency for Fundamental Rights*). Svi oblici nasilja nad ženama imaju isti cilj: utišati glas žena i staviti ih u podređen položaj.⁴¹

2.6. Nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini

Prema podacima Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (2013) svaka druga žena doživjela je neki oblik nasilja (fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko) nakon 15. godine života. Tu se ubraja nasilje intimnoga partnera, nepartnera, uhođenje ili seksualno uznemiravanje. Prema

³⁸ Usp. „Global outcry against sexist violence“, *EFE*, 25. XI. 2023., <https://efe.com/en/latest-news/2023-11-25/global-outcry-against-sexist-violence/>, (12. III. 2024.).

³⁹ Usp. Make Europe a safe place for all women and girls!, *WEMOVE EUROPE*, <https://action.wemove.eu/sign/2023-05-violence-against-women-directive-petition-EN>, (1. III. 2024.).

⁴⁰ „Violence against women: an EU-wide survey. Main results report“, *European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)*, 5. III. 2014., <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>, (1. III. 2024.).

⁴¹ Usp. WEMOVE EUROPE

podacima OSCE (2019) 28 % žena iskusiło je seksualno uznemiravanje i 14 % fizičko ili seksualno nasilje od partnera ili nepartnera, a 25 % ispitanica smatra da je nasilje u obitelji privatna stvar koja bi se trebala rješavati unutar obitelji. Poražavajući su podatci da 85 % žena nije prijavilo nasilje policiji, a 2/3 žena smatra nasilje nad ženama uobičajenom pojavom.⁴²

Od 2019. do 2022. godine ukupan broj žena žrtava nasilja u obitelji u Federaciji Bosne i Hercegovine iznosio je 8038, dok je broj muškaraca iznosio 2256, što znači da žene čine 78 % ukupnoga broja žrtava nasilja u obitelji. Najteža posljedica nasilja u obitelji jesu slučajevi femicida.⁴³ Iako su slučajevi femicida prisutni u FBiH, često se ne kvalificiraju kao femicid, nego se procesuiraju prema odredbama zakona koji reguliraju različite vrste ubojstava. Prema podacima Federalnoga zavoda za statistiku od 2017. do 2021. godine ubijeno je 30 žena u FBiH. Prema dostupnim podacima za područje FBiH od rujna 2019. do studenoga 2022. godine najmanje 14 žena ubili su sadašnji ili bivši partnera ili bliski srodnici. Nadalje, tijekom četverogodišnjega razdoblja samo je jednomu nasilniku izrečena mjera privremenoga lišavanja slobode i zadržavanja, iako su u 2022. godini za 278 osoba izrečene mjere zabrane približavanja žrtvi. Također, veoma je mali broj počinitelja nasilja procesuiran, jer se žrtve često povuku iz kaznenoga postupka gonjenja počinitelja.⁴⁴

Visoko sudske i tužiteljske vijeće BiH navelo je kako se od 2019. do 2022. godine povećao broj žena žrtava nasilja u obitelji, kao i broj muških počinitelja nasilja u obitelji.⁴⁵ No, ostaje nejasno zašto je od ukupnoga broja prijavljenih slučajeva nasilja u obitelji u 2022. godini procesuirano samo 35 % slučajeva.

⁴² Usp. „Alarmantni podaci: Svaka druga žena u BiH doživjela neki oblik nasilja“, *Anadolija*, 18. XI. 2023., <https://nriinfo.ba/vijesti/alarmantni-podaci-svaka-druga-zena-u-bih-doživjela-neki-oblik-nasilja/>, (25. III. 2024.).

⁴³ *Ubojstvo žene od strane muškarca potaknuto mržnjom i osjećajem nadmoći!*

⁴⁴ Usp. „Femicid nije incident već posljedica: 80 posto ljudi opravdava nasilje u porodici u određenim situacijama“, *Oslobođenje*, 14. XI. 2023., <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/femicid-nije-incident-vec-posljedica-80-posto-ljudi-opravdava-nasilje-u-porodici-u-odredenim-situacijama-907720>, (2. IV. 2024.).

⁴⁵ Usp. Vedran Drljević, „U BiH se povećao broj žena žrtava porodičnog nasilja, samo 35 posto slučajeva procesuirano“, *FORBES BiH*, 23. II. 2024., <https://forbes.nriinfo.ba/aktuelnosti/u-bih-se-povecao-broj-zena-zrtava-porodicnog-nasilja-samo-25-posto-slucajeva-procesuirano/>, (27. II. 2024.).

Zaključak

Ovo istraživanje pokazalo je kako su žene izložene različitim oblicima nasilja bez obzira na njihovu geografsku lokaciju i kulturne razlike. Nasilje nad ženama globalni je problem i zahtijeva sveobuhvatnu akciju na svim društvenim razinama, s posebnim naglaskom na učinkovitu primjenu zakona, netoleriranje nasilja unutar kulturalnih normi te dostatnu podršku. Dostupni inozemni i domaći podatci o nasilju nad ženama diljem svijeta i znanstveno utemeljeni dokazi kako su intimni partneri ili članovi obitelji većinom počinitelji nasilja nad ženama pokazuju kako je položaj žene u 21. stoljeću zabrinjavajući. Različiti međunarodni dokumenti i zakonodavstvo na razini država trebaju biti usklađeni (i pravični bez manifestacija oportunizma) kako bi pružili odgovarajuću zaštitu ženama i osigurali im pristup pravdi. Stvaranje sigurna okružja za žene zahtijeva širok spektar intervencija, uključujući osnaživanje žena, jačanje zakonskih okvira, edukaciju javnosti o štetnosti nasilja te osiguranje pristupa podršci i resursima. Zajedničkim zalaganjima na međunarodnoj, državnoj i lokalnoj razini može se postići društvo u kojemu je nasilje nad ženama neprihvatljivo i događa se rijetko. Osim toga, važno je provoditi istraživanja i procjene nasilja nad ženama kako bi se stekli uvidi u razmjere problema i razvile učinkovite politike i programi za njegovo suzbijanje. Podizanje svijesti društva i uključivanje muškaraca u borbu protiv nasilja također su ključni koraci prema stvaranju zdravih i sigurnih zajednica. Potrebno je uložiti i dodatne napore u prevenciju nasilja, nužni su povećanje obrazovanja žena, njihova ekonomska neovisnost i političko zastupanje, što su temeljni koraci prema ostvarivanju rodne ravnopravnosti i sprječavanju nasilja nad ženama.

U konačnici, kada se prestane s umanjivanjem stava prema ozbiljnosti nasilja, manifestacijama oportunizma i s izlikama o društvenoj tradiciji i običajima, a integriranim pristupom krene u stvarne promjene, osigurat će se bolja budućnost za žene. Presudno je prepoznati taj problem, usmjeriti pozornost na počinitelje te poduzeti konkretne korake kako bi se zaštitile žene, spriječilo nasilje i osigurala odgovarajuća podrška i pravda za sve uključene strane.

Anita Begić • Irena Musa

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

anita.begic@ff.sum.ba – irena.musa@ff.sum.ba

UDK: 378: 364-43

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.69>

Pregledni rad

OBRAZOVANJE SOCIJALNIH RADNIKA ZA RAZVOJ MULTIKULTURALNIH SAVJETODAVNIH KOMPETENCIJA

Sažetak

Rad polazi od globalnih dokumenata te profesionalnih organizacija i standarda koje su prepoznale važnost obrazovanja za stjecanje multikulturalnih kompetencija u svim sferama društvenoga života. Predstavit će se smjernice UNESCO-a te standardi globalnih profesionalnih udruženja za obrazovanje socijalnih radnika i psihologa. Potom će se za uže edukacijsko područje, za multikulturalnu savjetodavnu kompetenciju, prikazati relevantna istraživanja koja su utvrdila bitne varijable i učinkovite pristupe u obrazovanju stručnjaka iz pomažućih profesija za obrazovanje i razvoj multikulturalnih kompetencija. Obrazovanje socijalnih radnika za stjecanje i razvoj multikulturalne savjetodavne kompetencije iznimno je važno jer razvoj globalnih kompetencija upravo započinje na mikrorazini u multikulturalnoj profesionalnoj komunikaciji, izloženosti različitim kulturnim grupama, znanju, svjesnosti i vještinama potrebnim za rad na relaciji savjetnik – korisnik/klijent.

Ključne riječi: multikulturalna savjetodavna kompetencija; obrazovanje; profesionalni standardi; istraživanja

EDUCATION FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COUNSELING COMPETENCE

Abstract

The paper is based on global documents, professional organizations, and standards that have recognized the significance of education in acquiring multicultural competencies in all spheres of social life. It will present the guidelines of UNESCO and the standards of global professional associations for educating social workers and psychologists. In the specific field of multicultural counseling competence education, the paper will showcase relevant research findings. These findings have identified significant variables and effective approaches in educating professionals from helping professions, thereby contributing to the education and development of multicultural competence. The education of counselors for the acquisition and development of multicultural counseling competence is of utmost importance, as it forms the basis for the development of global competence, starting from the micro-level of multicultural professional communication, exposure to different cultural groups, and the knowledge, awareness, and skills necessary for working in the counselor-client relationship.

Keywords: multicultural counseling competence education; professional standards; research

Uvod

Za razvoj multikulturalnih vještina i sposobnosti te njihovu važnost za društveni i politički život opseg kompetencija mnogo je širi od formalnoga obrazovanja. Multikulturalne kompetencije moraju stići do nove generacije *cyber*-građana, osobito mladih koji imaju brojne mogućnosti za globalno komuniciranje prema UNESCO-ovim smjernicama za interkulturalno obrazovanje¹. Ova ideja dalje je razvijena u UNESCO-ovu *Izvešću* iz 2009. godine kao nova vrsta pismenosti u skladu s vještinama čitanja, pisanja ili računanja. Kulturna pismenost temeljni je resurs za iskorištavanje brojnih prilika za obrazovanje i nezaobilazan alat u rješavanju sukoba. Može se razumjeti kao dio

¹ UNESCO, „Guidelines on Intercultural Education“; <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>, (20. V. 2024.).

širokoga svjetonazora, stavova i kompetencija koje mladi trebaju na životnome putu. Radi toga UNESCO je naručio komparativnu studiju pod nazivom *Promoviranje, razumijevanje i razvoj interkulturalnog dijaloga i mira*, u kojoj je dao glavne crte i trendove aktualne rasprave o interkulturalnim kompetencijama. Također, UNESCO je dao popis glavnih tehničkih koncepata, alata i metoda razvijenih i uspješno primijenjenih na polju interkulturalne komunikacije i medijacije. Zatim je predstavio različite načine pomoću kojih su društva elaborirala i posredovala kulturnu različitost te borbu protiv predrasuda i jačanje socijalne kohezije. Na koncu identificirao je vještine, kompetencije i socijalne institucije šire primjenjivosti i predložio metode primjene takvih vještina u drugim zajednicama.² Još je 1948. godine u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* uspostavljen prvi međunarodni instrument i sveobuhvatna lista prava koja se odnosi na pojedince u svim društvima i uređenjima, omogućujući temelj za upravljanje odnosima između različitih ljudi i njihovih brojnih grupa, većinom kroz edukaciju.³ „Edukacija će biti usmjerena za puni razvoj ljudske osobnosti i za jačanje i poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Promovirat će razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim nacijama, rasama ili religijskim grupama i unaprijedit će aktivnosti UN-a za održavanje mira.“⁴ Međunarodna komisija za obrazovanje u 21. stoljeću u svome je izvješću *Učenje: blago u nama* identificirala četiri teme kao temelje obrazovanja: učiti znati, učiti raditi, učiti živjeti zajedno i učiti biti. Interkulturalne kompetencije očigledno igraju cjelovitu ulogu u učenju živjeti zajedno. Učenje „živjeti zajedno“ u pojačano globalizirajućemu svijetu, a pritom uvažavajući rizik od kulturalne homogenizacije i kulturalne fragmentacije, znači da svatko treba biti u stanju razumjeti teškoće iza kulturnih razlika i potencijalne koristi od kulturalne promjene.⁵

National Association of Social Workers (NASW) promiče i podržava provedbu kulturne i jezične kompetencije na trima razinama koje se presijecaju: individualnoj, institucionalnoj i društvenoj. „Kulturna kompetencija zahtijeva od socijalnih radnika da ispituju vlastitu kulturnu pozadinu i identitete

² UNESCO, „Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue“, www.unesco.org/en/worldreports/cultural-diversity, (20. V. 2024.).

³ United Nations, „Universal Declaration of Human Rights“, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, (21. IV. 2024.).

⁴ *Isto.*

⁵ UNESCO, „Learning: The treasure within“, <http://www.unesco.org/delors/>, (20. V. 2024.).

dok traže potrebna znanja, vještine i vrijednosti koje mogu poboljšati pružanje usluga osobama s različitim kulturnim iskustvima povezanim s njihovom rasom, etničkom pripadnošću, spolom, klasom, seksualnom orijentacijom, religijom, dobi ili invaliditetom [ili drugim kulturnim čimbenicima].⁶ Međunarodna Udruga škola socijalnoga rada (IASSW) 2004. godine istaknula je globalne standarde za obrazovanje socijalnih radnika s preporukama da se podjednako posveti pažnja integriranju sadržaja za razumijevanje kulturalne različitosti, stjecanju praktičnih iskustava, ali i razvijanju samosvijesti studenata o njihovu kulturnom identitetu i mogućim implikacijama na budući stručni rad. Na studije socijalnoga rada stavljena je dodatna odgovornost da kroz sustav obrazovanja ne prihvaćaju i ne reproduciraju predrasude i diskriminatorna ponašanja.⁷

U skladu sa standardom br. 8., s obzirom na etničke i kulturalne razlike škola/studija, potrebno je:

1. Ulagati usklađene i kontinuirane napore za obogaćivanje obrazovnoga iskustva kroz reflektiranje o kulturalnim i etničkim razlikama, kao i na rodnu analizu.
2. Ugrađivati jasno artikulirane ciljeve u nastavni program, uzimajući u obzir kulturalne i etničke razlike i rodnu perspektivu, bilo kroz predavanja/module ili kroz odvojena predavanja/module; imati jasno artikulirane ciljeve s obzirom na kulturalne i etničke razlike i rodnu perspektivu.
3. Utvrđivati pokazatelje da su pitanja kulturalnih i etničkih razlika te rodne perspektive zastupljene u terenskoj nastavi.
4. Studentima osigurati razvoj samosvijesti vezane za njihove osobne i kulturalne vrijednosti, vjerovanja, tradiciju i predrasude; osvijestiti način na koji sve to može utjecati na razvoj odnosa s ljudima i omogućiti im rad s različitim grupama unutar populacije.
5. Promicati osjetljivost prema kulturalnim i etničkim razlikama te rodnoj perspektivi; proširivati znanja o ovim pitanjima.
6. Minimalizirati grupne stereotipe, predrasude i spriječiti reprodukciju rasističkoga ponašanja, politika i struktura kroz praksu socijalnoga rada.

⁶ Usp. NASW, 2015., str. 65

⁷ International Association of Schools of Social Work (IASSW) and International Federation of Social Workers (IFSW), „Global Standards for the Education and Training of the Social Work Profession”, 2004.

7. Osigurati studentima socijalnoga rada mogućnost uspostavljanja interakcije s različitim osobama, pritom pazeći da se prema svima odnose s poštovanjem i dostojanstvom, bez obzira na njihova kulturalna i etnička vjerovanja ili orijentaciju.
8. Omogućiti studentima socijalnoga rada usvajanje pristupa zasnovana na temeljnim ljudskim pravima ugrađenim u međunarodne dokumente kao što su *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, *Konvencija o pravima djeteta* i *Bečka deklaracija* UN-a iz 1993. godine.
9. Osigurati da se istim programom omogućuje studentima upoznavanje samih sebe kao pojedinaca i članova sociokulturalnih grupa radi jačanja snaga na području daljnjega razvoja.⁸

U revidiranome dokumentu koji su zajednički izradile IASSW i IFSW – *Globalni standardi za obrazovanje i obuku socijalnih radnika: Novo poglavlje u profesiji socijalnog rada* iz 2020. godine glavni ciljevi su:

1. Osigurati dosljednost u pružanju obrazovanja o socijalnome radu uz uvažavanje i vrednovanje raznolikosti, jednakosti i inkluzije.
2. Osigurati da se obrazovanje socijalnoga rada pridržava vrijednosti i politika profesije, kako su artikulirali IFSW i IASSW.
3. Podrška i zaštita osoblja, studenata i korisnika usluga uključenih u obrazovni proces.
4. Osigurati da sljedeća generacija socijalnih radnika ima pristup izvrsnoj kvaliteti učenja, prilikama koje uključuju i znanje o socijalnome radu koje proizlazi iz istraživanja, iskustva, politike i prakse.
5. Njegovati duh suradnje i prijenosa znanja između različitih škola socijalnoga rada te između obrazovanja, prakse i istraživanja socijalnoga rada.
6. Podržati škole socijalnoga rada da postanu uspješna, dobro opremljena, uključiva i participativna okružja za poučavanje i učenje.⁹

⁸ Usp. IASSW, IFSW, *n. dj.*, 2004.

⁹ International Association of Schools of Social Work (IASSW) and International Federation of Social Workers (IFSW), „Global Standards for the Education and Training: The New Chapter In Social Work Profession”, 2020.

Definiranje temeljnih pojmova

Multikulturalizam često se opisuje kao sociopolitički pokret s ciljem prepoznavanja i afirmacije različitih etniciteta te zaštite ljudskih i građanskih prava, a pojavio se osamdesetih godina 20. stoljeća. Interkulturalizam bio je svojevrsna reakcija na multikulturalizam nakon percepcije o ograničenu uspjehu praksi multikulturalizma koji naglašava kulturne razlike. Za samu profesiju socijalnoga rada koja je nastala kao svojevrstan odgovor na rastuće društvene probleme multikulturalizam i interkulturalizam realnosti su unutar kojih se obavlja profesija socijalnoga rada. Izgradnja kulturne kompetentnosti primarni je cilj za multikulturnu (i interkulturnu) praksu socijalnoga rada.¹⁰

Kultura je „set različitih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih obilježja društva ili društvene grupe koji obuhvaća sve načine postojanja u tom društvu; minimalno uključujući umjetnost, književnost, načine zajedničkog života, vrijednosni sustav, tradicije i vjerovanja“.¹¹ **Kulturna različitost** vidljiva je kroz interkulturalne interakcije koje su rezultat usporednih pregovora s članovima drugih grupa. Kulturna raznolikost je stoga „mehanizam za organiziranje najplodnijeg dijaloga između značajnih prošlosti i mogućih budućnosti“.¹² **Kompetencija je u različitim okružjima** često odobran, ali i kritiziran pojam. Na primjer, neki autori analiziraju privlačnost (privlačnost, intimnost), zadovoljstvo (zadovoljstvo komunikacije, relacijsko zadovoljstvo, relacijska kvaliteta), učinkovitost (postizanje cilja, učinkovitost, institucionalni uspjeh, uspješnost pregovora), prikladnost (legitimnost, prihvaćanje, asimilacija) i prilagodbu. Svaki je od tih kriterija kompetentnosti u drugačijemu okružju odobran ili kritiziran.¹³ Iz kulturne kompetencije proizlazi **interkulturalna kompetencija** koja se može definirati kao uspostavljanje zadovoljavajuće interakcije i komunikacije s osobama druge kulture, usvajanje interkulturalnih stavova, znanja i vještina – bolje razumijevanje i poštivanje različitih kultura, usvajanje djelotvornog ponašanja u drugim kul-

¹⁰ Marko M. Škorić – Aleksej J. Kišjuhas – Jovana J. Škorić, „Značaj kulturne kompetentnosti za socijalni rad“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 40(2), 2015., str. 189-207.

¹¹ Usp. UNESCO, Universal declaration on cultural diversity, Paris, UNESCO, 2001.

¹² UNESCO, *Cultural Diversity Series No. 1: UNESCO Universal declaration on cultural diversity*, Paris: UNESCO, 2002.

¹³ Brian H. Spitzberg – William R. Cupach, *Interpersonal communication competence*, Sage Publications, 1984., str. 118.

turama – interkulturalna osjetljivost. Interkulturalna kompetencija je sposobnost upravljanja ovom kulturalnom kompleksnošću u mikro i makro kontekstima.¹⁴ Različiti autori od sedamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća koristili su se različitim pojmovima kulturne kompetencije, ali u literaturi o multikulturalnoj savjetodavnoj kompetenciji najčešće se nalaze i poistovjećuju pojmovi multikulturalna i interkulturalna kompetencija, a u novije vrijeme autori se opredjeljuju za pojam kulturna kompetencija. U ovome radu koji se bavi savjetodavnom multikulturalnom kompetencijom pojmovi se koriste istoznačno, kako su se za njih različito opredjeljivali različiti autori. Prema definiciji Concil on Social Work Education CSWE iz 2015. godine **kulturna kompetencija** odnosi se na sposobnost integriranja i primjene znanja, vrijednosti i vještina socijalnoga rada za prakticiranje situacija na „svrhovit, namjeran i profesionalan način za promicanje dobrobiti ljudi i zajednice“¹⁵.

Koncept kulturne kompetencije predmet je brojnih debata i rasprava. Najveći prigovor odnosi se na riječ kulturna. Riječ se primjenjuje i ima mnoštvo različitih značenja. Zatim riječ kompetentnost koja je uvelike kontekstualno ovisna i uglavnom se odnosi na skup vještina i/ili znanja koje profesionalci mogu postići.¹⁶ Kada je riječ o kompetentnosti, rasprava se vodi o hijerarhiji moći i privilegijama između grupa. Pitanje je tko uspostavlja kriterije za mjerenje kulturne kompetencije? Je li dominantna kultura pozicionirana kao referentna točka mjerenja? Unose li pripadnici dominantne kulture vrijednosti superiornosti u odnosu na druge i na taj način jačaju mentalitet „mi“ i „oni“? Glavno je pitanje kako pojedinac može biti kompetentan u jednoj/ drugoj kulturi?¹⁷ Drugi autori sugeriraju da je model kulturne kompetencije neučinkovit i da nenamjerno promovira razne oblike diskriminacije. Kao alternativu predlažu **koncept kulturne poniznosti** koji obuhvaća stjecanje znanja i ignoriranje privilegija. Kulturna poniznost može ponuditi socijalnomu radu alternativni okvir jer priznaje razlike u moći između pružatelja usluga i klijenta. Autori zagovaraju pomak u razumijeva-

¹⁴ Mirjana Benjak – Vesna Požgaj Hadži, *Bez predrasuda i stereotipa: Interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu*, Izdavački centar Rijeka, 2005., str. 66-68.

¹⁵ CSWE, Educational policy and accreditation standards, 2015., str. 6.

¹⁶ Ransford Danso, „Cultural competence and cultural humility: A critical reflection on key cultural diversity concepts“, *Journal of Social Work*, 18(4), 2018., str. 410-430. <https://doi.org/10.1177/1468017316654341>

¹⁷ Marcie Fisher-Borne – Jessie Montana Cain – Suzane L. Martin, „From mastery to accountability: Cultural humility as an alternative to cultural competence“, *Social Work Education*, 34(2), 2015., str. 165-181.

nju „drugih“ do okvira koji zahtijeva osobnu odgovornost u izazivanju institucionalnih barijera koje utječu na marginalizirane zajednice.¹⁸ Mnogim kritikama, upućenima protiv kulturne kompetencije, nedostaje argumentiranosti odnosno odgovora zašto bi kulturna kompetencija trebala biti odbačena u korist kulturne poniznosti. Tema kulturne kompetentnosti kompleksna je i istraživači se rijetko upuštaju u bavljenje njome upravo zbog kompleksnosti i višeznačnosti. Svega se nekoliko autora od sedamdesetih godina prošloga stoljeća bavilo istraživanjem ove teme. Na prostoru RH prvi autori iz područja socijalnoga rada koji su teoretski konceptualizirali multikulturalnost i kulturnu kompetentnost u socijalnome radu jesu Žganec i Komljenović 2011. godine. Na području Srbije Škorić i sur. 2015. godine razmatraju kulturnu kompetentnost i kulturno kompetentne prakse, „uz detaljno bavljenje potrebom za obrazovanjem (i postojanjem) kulturno kompetentnog socijalnog radnika”¹⁹. Prvo provedeno istraživanje multikulturne savjetodavne kompetentnosti socijalnih radnika u sustavu socijalne skrbi u FBiH provela je Begić (2019) u okviru doktorskoga rada. Istraživanjem u FBiH i korištenjem *Multicultural Counseling Inventory* – MCI (Sodowsky, Taffe, Gutkin, Wise, 1994) utvrđeno je da većoj multikulturalnoj kompetentnosti najviše pridonose samoučinkovitost, izloženost/suživot s različitim kulturama te edukacija iz područja multikulturalnih kompetencija.²⁰ Žganec i sur. (2022) proveli su komparativno istraživanje kulturne kompetentnosti uposlenih u sustavu socijalne skrbi u Hrvatskoj i Srbiji. Kreirali su vlastiti upitnik kojim su utvrdili nedostatak primjene principa kulturne kompetentnosti i proaktivnih i kulturno kompetentnih profesionalaca te minimalno zanimanje institucija za bavljenje temom kulturne kompetentnosti. Također su utvrdili nedostatak adekvatne edukacije, a ispitanici stručnjaci i sami su iznijeli da su njihove predrasude prouzročile lošiju kvalitetu usluge.²¹ Rezultati navedenih istraživanja ukazuju na potrebu poboljšanja edukacije socijalnih radnika i jačanje kulturnih kompetencija socijalnih radnika i njihovih poslodavaca.

¹⁸ Laura S. Abrams – Jene A. Moio, „Critical Race Theory and The Cultural Competence Dilemma in Social Work Education”, *Journal of Social Work Education*, 45(2), 2009., str. 245-261. doi:10.1080/02615479.2014.977244.

¹⁹ Usp. M. M. Škorić – A. J. Kišjuhas – J. J. Škorić, *n. dj.*, str. 189-207.

²⁰ Anita Begić, *Multikulturalne savjetodavne kompetencije socijalnih radnika u komunikaciji s klijentima*, Doktorski rad, Filozofski fakultet, 2019.

²¹ Nino Žganec – Mirjana Marić Ognjenović, „Cultural Competence of Social Welfare Professionals in Serbia and Croatia – Inter-Country Comparison”, *Društvena istraživanja*, 31(3), 2022., str. 429-449. <https://doi.org/10.5559/di.31.3.03>

Rasprava

Brojni su autori, proučavajući kulturnu kompetentnost, zaključili da su za multikulturalno obrazovanje socijalnih radnika važni kulturalna senzibilnost i specifično kulturalno znanje.²² S obzirom na zastupljenost obiju komponenti, autori razlikuju etnocentričnu poziciju, gdje se u nastavnome procesu ne potiče ni jedna komponenta; poziciju informiranosti prema kojoj se stječu znanja, ali se ne razvija osobna senzibiliziranost; pozicija znatiželjnosti u kojoj se razvija senzibilitet, ali bez usvajanja specifičnih znanja te poziciju refleksivnosti gdje se integriraju i znanja i senzibilitet. „Pritom se razlikuju dvije nijanse osobnog samoosvještavanja: refleksivnost, koja se odnosi na promišljanje relevantnih i oblikujućih iskustava, te refleksivnost na meta razini, koja se odnosi na osvještavanje vlastite svjesnosti o nečemu“²³.

Žganec i Miljenović (2011), prema Yee-Lee i Greene (2003), navode kako su promjene i procesi na osobnoj razini izuzetno važni za razvoj kulturalne kompetentnosti, a transformativno obrazovanje pokazalo se pogodnim pristupom²⁴. Njime se potiče tzv. refleksivni diskurs kroz koji studenti sami kritički procjenjuju vlastite ustaljene pretpostavke, a pritom je zadatak nastavnika različitim tehnikama pokrenuti takve nastavne procese i stvoriti za to podržavajuću atmosferu, prema Blunt (2007), kako navode Žganec i Miljenović²⁵.

U psihologiji su standardi kulturološke kompetencije odobreni i usvojeni od Udruge za multikulturalno savjetovanje i razvoj 1991. godine. U Savjetu za akreditaciju savjetovališta i srodnih obrazovnih programa (CACREP), akreditiranim savjetodavnim obrazovnim programima i Američkoj udruzi psihologa (APA), u psihologijskim se programima zahtijeva multikulturalno obrazovanje.²⁶

U istraživanjima i evaluaciji multikulturalnih obrazovnih programa najčešće su korišteni kvantitativni instrumenti za samoprocjenu, koji procjenju-

²² Usp. Nino Žganec – Ana Miljenović, „Multikulturalizam u socijalnom radu“, *Revija za socijalnu politiku*, 18(3), 2011., str. 319.

²³ Mo Yee-Lee – Gilbert J. Green, „A teaching framework for transformative multicultural social work education. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 12(3), 2003., str. 1-27.

²⁴ Usp. N. Žganec, A. Miljenović, *n. dj.*, str. 320.

²⁵ *Isto.*

²⁶ Usp. American Psychological Association, „Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists“, *American Psychologist*, 58, 2003., str. 377-402.

ju tri obilježja kulturne kompetentnosti (D'Andrea, Daniels, Heck, 1991²⁷; LaFromboise, Coleman, Hernandez, 1991²⁸; Sadowsky i dr., 1994²⁹). Iako su se pristupi jednoga obrazovnog programa razlikovali od drugoga, savjetnici koji su završili edukacijski program izvijestili su o povećanoj kulturnoj svijesti, znanju o kulturama i kulturološki osjetljivim vještinama (D'Andrea, Daniels, Heck, 1991³⁰; Tomlinson-Clarke, 2000³¹; Yutrzenka, 1995³²). U kasnijoj studiji sa studentima prve godine diplomskih studija savjetovanja, nakon pohađanja multikulturalnoga treninga, kulturološka se samosvijest znatno povećala, rasne predrasude smanjile su se, a kulturološko znanje i vještine povećale su se.³³ Nedovoljan je broj studija o ispitivanju učinkovitosti multikulturalnih savjetodavnih kompetencija u pomaganju savjetnicima kako bi koristili stečenu kulturološku svijest i kulturološko znanje u konceptualizaciji slučaja i razvijanju kulturološki osjetljivih intervencija (Dickson i Shumway, 2011³⁴; Worthington i dr., 2007³⁵). Neke starije studije u SAD-u govore kako je sudjelovanje u većemu broju treninga povećalo multikulturalnu svijest kod studenata bijele rase, ali nije povećalo multikulturalnu svijest kod studenata rasnih i etničkih manjina.³⁶ Multikulturalna edukacija može se razlikovati

²⁷ Usp. Michael D'Andrea – Judy Daniels – Ronald Heck, „Evaluating the impact of multicultural counseling training“, *Journal of Counseling and Development*, 70(1), 1991., str. 143-150.

²⁸ Usp. Teresa D. LaFromboise – Hardin L. K. Coleman – Alexis Hernandez, „Development and factor structure of the Cross-Cultural Counseling Inventory-Revised“, *Professional Psychology: Research and Practice*, 22(5), 1991., str. 380-388.

²⁹ Usp. Gargi Roysircar Sadowsky i dr., „Development of the multicultural counseling inventory (MCI): A self-reported measure of multicultural competencies“, *Journal of Counseling Psychology*, 41(2), 1994., str. 131-148.

³⁰ M. D'Andrea – J. Daniels – R. Heck., *n. dj.*, str. 143-150.

³¹ Usp. Sandra Tomlinson-Clarke, „Assessing outcomes in a multicultural training course: A qualitative study“, *Counselling Psychology Quarterly*, 13(2), 2000., str. 221-231.

³² Usp. Barbara A. Yutrzenka, „Making a case for training in ethnic and cultural diversity in increasing treatment efficacy“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(2), 1995., str. 197-206.

³³ Usp. Linda G. Castillo i dr., „The influence of multicultural training on perceived multicultural counseling competencies and implicit racial prejudice“, *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 35(4), 2007., str. 243-254.

³⁴ Usp. Ginger L. Dickson – Brett Shumway, „A framework of multi-faceted approaches to multicultural training“, 2011. https://www.counseling.org/docs/default-source/vistas/vistas_2011_article_69.pdf, (25. V. 2024.).

³⁵ Usp. Roger L. Worthington – Angela M. Soth-McNett – Matthew V. Moreno, „Multicultural counseling competencies research: A 20-year content analysis“, *Journal of Counseling Psychology*, 54(4), 2007., str. 351-361.

³⁶ Usp. Chao Ruth Chu-Lien i dr., „Race/ethnicity, color-blind racial attitudes, and multicultural competence: The moderating effects of multicultural counseling training“, *Journal of Counseling Psychology*, 58(1), 2011., str. 72-82.

ovisno o rasno-etničkome podrijetlu studenta/vježbenika i iskustvima u razvoju multikulturalne kompetencije nastavnika/savjetnika.³⁷ Postojeći modeli multikulturalnoga osposobljavanja mogu „previše pojednostaviti složenost multikulturalnih interakcija“³⁸. Pernell-Arnold, Finley, Sands, Bourjolly i Stanhope (2012) zagovarali su promjenu od kulturološkoga „učahurivanja“ (zatvaranja)³⁹ u multiperspektivni ili multikulturalni svjetonazor.⁴⁰ Zbog složenosti procesa razvijanja kulturnih kompetencija multikulturološki istraživači zaključili su da su potrebni multidimenzionalni⁴¹ ili višestruki⁴² modeli. Multikulturalna iskustvena učenja koja su razvojna i izgrađena na razinama stručnosti savjetnika imaju veću vjerojatnost za postizanje ciljeva učenja koji se protežu na zajednice. Iskustva koja se grade na trenutačnim razinama kulturološke osposobljenosti polaznika pružaju temelj za razvoj sveobuhvatnoga pristupa obuci o kulturnoj kompetenciji. Također, naglašena je važnost višedimenzionalnosti obuke.⁴³ Iskustveno učenje nadopunjuje didaktičku pouku, pružajući mogućnosti za neposredno življenje stvarnosti koje potiče refleksiju i rast prema kulturološkoj kompetenciji.

Dickson i Shumway predstavili su integrativni okvir za učinkovitu multikulturalnu edukaciju koja identificira tri osnovne komponente: 1) kulturološki osjetljiva programska okolina, 2) tradicionalne, participativne i iskustvene nastavne strategije i 3) multikulturalna klinička nastava. Slijedeći iskustva, uključujući i didaktički i iskustveni rad u obuci, pružaju se mogućnosti za stjecanje i korištenje obilježja kulturoloških kompetencija. Izloženost različitim multikulturalnim obukama, kao i drugim edukacijama, pruža kontinuu-

³⁷ Usp. Chao Ruth Chu-Lien, „Race/ethnicity and multicultural competence among school counselors' multicultural training, racial/ethnic identity, and color-blind attitudes“, *Journal of Counseling and Development*, 91(2), 2013., str. 140-151.

³⁸ Usp. Ginger L. Dickson – David A. Jepsen, „Multicultural training experiences as predictors of multicultural competencies: Student perspectives“, *Counselor Education and Supervision*, 47(2), 2007., str. 76-95.

³⁹ Usp. Anita Pernell-Arnold i dr., „Training mental health providers in cultural competence: A transformative learning process“, *American Journal of Psychiatric Rehabilitation*, 15(4), 2012., str. 334-356.

⁴⁰ Usp. Gilbert C. Wrenn, „The culturally encapsulated counselor“, *Harvard Educational Review*, 32(4), 1962., str. 444-449.

⁴¹ Usp. Erika Glockshuber, „Counsellors'self-perceived multicultural competencies model European Journal of Psychotherapy“, *Counselling and Health*, 7(4), 2005., str. 291-308.

⁴² Usp. G. L. Dickson – B. Shumway, *n. dj.*

⁴³ Usp. Tod Sevig – James Etzkorn, „Transformative training: A year-long multicultural counseling seminar for graduate students“, *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 29(1), 2001., str. 57-72.

iranu mogućnost za samorefleksiju i rast.⁴⁴ Nadalje, transformativno multikulturalno okružje za učenje karakterizirano je iskustvima učenja koja izravno izazivaju pretpostavke i uvjerenja o sebi u društveno-političkome kontekstu kulturološki drugačijih osoba.⁴⁵ Put prema kulturno kompetentnomu savjetniku razvojni je proces.⁴⁶ Multikulturalna obuka mora osigurati kontinuiranu mogućnost korištenja samoreflektirajuće vještine kako bi se suprotstavili predrasudama, pristranostima, stavovima, uvjerenjima i ponašanjima.⁴⁷ Samoreflektirajuća analiza ključna je komponenta kritičnosti reflektirajućega razmišljanja i reflektivne prosudbe. Potrebno je razumjeti sebe unutar rasno-kulturološkoga konteksta kako bi objektivno razmotrili više perspektiva učinkovita odlučivanja. Kritičko razmišljanje time dovodi do reflektivne samoanalize i reflektirajuće prosudbe. Razmišljanje o sebi, dijalog među grupama i otvorenost prema iskustvima bitni su za razvoj obilježja kulturoloških kompetencija.⁴⁸ Cilj razvoja samoreflektirajućih vještina u multikulturalnoj edukaciji jest pomaganje savjetnicima u prosvjetljivanju i suzbijanju kulturološke pristranosti i etnocentrične pretpostavke u unapređivanju struke prema globalnim inicijativama.⁴⁹ Literatura koja se odnosi na MCC edukaciju većim je dijelom posvećena identifikaciji varijabli koje pridonose multikulturalnim savjetodavnim kompetencijama. Jedna često citirana varijabla jest izloženost različitim kulturnim grupama kroz iskustva i provođenje savjetodavne prakse.⁵⁰ Osim toga, studenti pokazuju da je izloženost raznim multikulturalnim događajima, kao što su rasno i etnički različiti događaji i paneli, pridonijela njihovu osjećaju kompetentnosti u multikulturalnome savjetovanju.⁵¹ U pro-

⁴⁴ Usp. G. L. Dickson – B. Shumway, *n. dj.*

⁴⁵ Usp. Darre Clarke – Sandra Tomlinson-Clarke, „Creating non-traditional multicultural learning environments through cultural exchange“, *International Journal of Learning*, 16(5), 2009., str. 481-487.

⁴⁶ Usp. Derlad Wing Sue – David Sue, *Counseling the culturally diverse: Theory and practice*, John Wiley, 2013.

⁴⁷ Usp. Derlad Wing Sue – David Sue, *Counseling the culturally different: Theory and practice*, John Wiley, 1990.

⁴⁸ Usp. Jeanne E. Manese – John T. Wu – Cecilia A. Nepomuceno, „The effect of training on multicultural counseling competencies: An exploratory study over a ten-year period“, *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 29(1), 2001., str. 31-72.

⁴⁹ Usp. Paul B. Pedersen, „Culturally biased assumptions in counseling psychology“, *The Counseling Psychologist*, 31(4), 2003., str. 396-403.

⁵⁰ Usp. Kevin Allison i dr., „Predicting cultural competence: Implications for practice and training“, *Professional Psychology: Research and Practice*, 27(4), 1996., str. 386-393.

⁵¹ M. Hill Carlson i dr., *n. dj.*, str. 75-87.

jektu povećanja MCC-a američkih studenata Salzman je predložio tri razloga zbog kojih izloženost multikulturalnim događajima dovodi do povećane multikulturalne kompetencije. Prvo, studenti stječu svijest o postojanju kulturnih razlika. Drugo, studenti razvijaju motivaciju za istraživanje vlastitih kulturnih utjecaja. Konačno, studenti stječu iskustvo i svijest o dinamici uključenoj u interkulturalne interakcije.⁵²

Varijable koje su identificirane kao važne za razvoj MCC-a u SAD-u uključuju mogućnost istraživanja razvoja bijeloga rasnog identiteta⁵³ i mogućnosti za izravnu multikulturalnu savjetodavnu edukaciju kroz rad na slučaju (Hill Carlson i dr., 1999⁵⁴; Steward i dr., 1998⁵⁵). Kao opće smjernice McRae i Johnson sugeriraju da multikulturalno obrazovanje treba naglasiti: a) svijest i znanje o sebi kao kulturalnome biću, b) sposobnost pripravnika da se odgo-varajuće povezuju s klijentima različitih kulturalnih pozadina, c) sposobnost vježbenika u promoviranju jasne percepcije različitih kulturalnih grupa i d) sposobnost studenta/vježbenika za učinkovito djelovanje u okviru multikulturalnih savjetodavnih odnosa.⁵⁶ Programi osposobljavanja trebali bi integrirati cjelokupan nastavni plan i program, a čine ga tri primarne kompetencije: stavovi/uvjerenja, znanje, znanost i vještine, kao i razvijanje identiteta, stručnosti i multikulturalne terminologije.⁵⁷ Iako radionice i kontinuirano obrazovanje u multikulturalizmu pomažu savjetodavnome obrazovanju, programi izobrazbe moraju pružati i aktivnosti učenja izvan učionice. Sue potvrđuje da bi se rad na slučaju, koji bi se omogućio studentima, trebao integrirati u programske mogućnosti učenja (Wing Sue, 2001a⁵⁸; 2001b⁵⁹).

⁵² M. Salzman, *n. dj.*, str. 112.

⁵³ Usp. Thomas M. Ottavi – Donald B. Pope-Davis – Jonathan G. Dings, „Relationship between white racial identity attitudes and self-reported multicultural counseling competencies“, *Journal of Counseling competencies*, 41(2), 1994., str. 149-154.

⁵⁴ Usp. M. Hill Carlson i dr., *n. dj.*, str. 75-87.

⁵⁵ Usp. Robbie J. Steward i dr., „The relationship between multicultural counseling training and evaluation of culturally sensitive and culturally insensitive counselors“, *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 26(3), 1998., str. 205-217.

⁵⁶ Usp. Mary B. McRae – Samuel D. Johnson, „Toward training for competence in multicultural counselor education“, *Journal of Counseling and Development*, 70(1), 1991., str. 131-135.

⁵⁷ Usp. Cheryl C. Holcomb-McCoy – Jane E. Myers, „Multicultural competence and counselor training: A national survey“, *Journal of Counseling and Development*, 77(3), 1999., str. 294-302.

⁵⁸ Usp. Derlad Wing Sue, „Multidimensional facets of cultural competence“, *The Counseling Psychologist*, 29(6), 2001a, str. 790-821.

⁵⁹ Usp. Derlad Wing Sue, „The superordinate nature of cultural competence“, *The Counseling Psychologist*, 29(6), 2001b, str. 850-857.

Supervizija u savjetovanju nezaobilazan je segment i uvjet profesionalnosti, no mnogi supervizori nisu odgovarajuće pripremljeni ili osposobljeni za rad sa savjetnicima koji se kulturno razlikuju od njih. Jedna je studija ispitala učinak supervizijskih opažanja rasnih interakcija, rasnoga identiteta supervizora i rasne podudarnosti u supervizijskome ugovoru. Rezultati su pokazali da su interakcije različitih identiteta i različitih podudarnosti utjecale na razvoj multikulturalne kompetencije u superviziji.⁶⁰

Pojedinci koji vode multikulturalnu savjetodavnu superviziju trebali bi imati bazu znanja o MCC-u i preuzeti inicijativu za procjenu vlastite razine MCC-a. Ostale smjernice za multikulturalnu superviziju u savjetovanju obuhvaćaju razvijanje razumijevanja samoga sebe kao kulturalnoga bića, edukaciju o raznim kulturnim grupama, čime se omogućuje rješavanje problema supervizora i savjetnika u području savjetovanja te učenje korištenja kreativnih supervizorskih intervencija kako bi se zadovoljile potrebe savjetnika.

Zaključak

Učiti živjeti zajedno sa svim oblicima različitosti jedna je od temeljnih tema za multikulturalno obrazovanje. Profesionalna udruženja socijalnih radnika i psihologa propisala su standarde za interkulturalnu savjetodavnu edukaciju u kojima socijalni radnici ističu kulturalno znanje, osjetljivost te refleksivnost, a psiholozi znanje, svijest i vještine. Znanstvena istraživanja provedena mahom u SAD-u dala su smjernice UNESCO-u za globalni razvoj multikulturalnih kompetencija. Istraživanja o multikulturalnoj/kulturnoj kompetenciji provedena u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj trebaju biti temelj programima za obrazovanje socijalnih radnika za razvoj novih kulturnih kompetencija i suočavanje sa svim vrstama suvremenih različitosti na tim prostorima. Istraživačke studije o multikulturalnoj edukaciji i varijablama multikulturalne kompetencije, temeljene većinom na samoprocjeni savjetnika, usuglašene su da su edukacija i osposobljavanje kulturno kompetentnih savjetnika višedimenzionalan kontinuiran proces koristi rada na sebi, usvajanja novih znanja i vještina. Sami pojmovi multikulturalna, interkulturalna i kulturalna kom-

⁶⁰ Usp. Nicholas Ladany – Christopher Brittan-Powel – Raji K. Pannu, „The influence of supervisory racial identity interaction and racial matching in the supervisory working alliance and supervisee multicultural competence“, *Counselor Education and Supervision*, 36(4), 1997., str. 284-304.

petentnost višeznačno se koriste, ali u području savjetodavne multikulturalne kompetentnosti razumijevaju se istoznačno. Važan doprinos u procesu edukacije i obuke multikulturalno kompetentnih savjetnika daju iskustveno učenje, izlaganje različitim kulturnim grupama i događajima, provođenje multikulturalne prakse, rad i konceptualizacija slučaja u drugoj kulturi te multikulturalna supervizija. Edukacija socijalnih radnika za postizanje boljih ishoda u kulturalnoj kompetenciji trebala bi obuhvaćati praktičnu nastavu s pripadnicima različitih kultura, u kulturološki različitim grupama i zajednicama. Pod kulturološki različitim grupama i zajednicama misli se, pored etnički različitih pojedinaca, grupa i zajednica, i na različitosti po drugim društvenim obilježjima, poput sociodemografskih, edukacijskih, osobnih i sl. Škole socijalnoga rada pri obrazovanju i obuci studenata trebale bi promovirati temu kulturne kompetencije i posredstvom studentskih multikulturalnih zadataka, razmjene profesora i studenata, članstvom u različitim sveučilišnim mrežama te kreiranjem zajedničkih internacionalnih/multikulturalnih programa cjeloživotnoga učenja, ljetnih škola i slično. U izgradnji kulture mira, dijaloga i pravednosti može se činiti da su savjetnici iz različitih profesija društveno-humanističkoga usmjerenja (psiholozi, socijalni radnici, pedagozi, liječnici i sl.) u kontaktu s korisnicima i njihovim različitostima tek posljednja karika u lancu pružanja usluga. No, upravo iz njihovih izvještaja o životnim problemima korisnika iz različitih kulturnih pozadina, zagovaranja i drugih aktivnosti proizašli su brojni međunarodni dokumenti, zakoni, teorijski modeli i kulturno kompetentne savjetodavne intervencije.

Ivana Čuljak

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

ivana.culjak@ff.sum.ba

UDK:

821.111(73)

821.111(73).09Fitzgerald F. S.

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.85>

Pregledni rad

FRANCIS SCOTT FITZGERALD AND ZELDA FITZGERALD – OPPOSING VIEWS ON THE CHARACTER OF THE FLAPPER

Abstract

The 1920s marked the emergence of the “flapper” – a symbol of rebellion against societal norms epitomizing the newfound independence of American women. Francis Scott Fitzgerald, renowned for chronicling this phenomenon, described flappers in his works as mischievous rebels who opposed the conservative values of the previous generation. However, in addition to being charming, witty, and playful, they were depicted as manipulative materialists who would do anything for wealth and social status. The depiction of flappers in Scott Fitzgerald’s works differs from that of his wife Zelda Fitzgerald – a flapper herself. Through the character of Alabama, Zelda Fitzgerald offers a nuanced account of the flapper’s struggle for autonomy within a patriarchal society. Alabama’s journey reflects Zelda’s own experiences and challenges when confronting traditional gender roles imposed by society. This article explores Francis Scott Fitzgerald’s and Zelda Fitzgerald’s contrasting views on the character of the flapper, exploring how their respective portrayals reflect broader societal attitudes towards women’s roles in the 1920s. An analysis of these works explores the complexities of gender dynamics during this transformative era and sheds light on the enduring legacy of the flapper as an icon of female liberation.

Keywords: the flapper; Francis Scott Fitzgerald; Zelda Fitzgerald; opposing views; gender.

FRANCIS SCOTT FITZGERALD I ZELDA FITZGERALD – SUPROTSTAVLJENA GLEDIŠTA NA LIK *FLAPPER* DJEVOJKE

Sažetak

Dvadesete godine obilježila je pojava *flapper* žene – žene koja je simbolizirala pobunu protiv ustaljenih društvenih normi i postala utjelovljenje novostechene neovisnosti žena. Francis Scott Fitzgerald, pisac poznat po tome što je zabilježio ovaj društveni fenomen, opisao je *flapper* djevojke u svojim djelima kao nestašne buntovnice koje se suprotstavljaju konzervativnim vrijednostima prethodne generacije, ali osim kao šarmantne, duhovite i zaigrane, one su prikazane i kao manipulativne materijalistice koje čine sve za bogatstvo i društveni status. Prikaz Fitzgeraldovih *flapperica* suprotan je prikazu njegove žene, Zelde Fitzgerald, koja je i sama bila *flapper* žena. Preko lika Alabame Zelde Fitzgerald nudi slojevit prikaz borbe *flapper* žene za autonomnost unutar patrijarhalnoga društva. Alabamino putovanje odražava Zeldina iskustva i izazove u sukobu s tradicionalnim rodnim ulogama koje je nametnulo društvo. Ovaj članak istražuje suprotstavljena gledišta Francis Scotta Fitzgeralda i Zelde Fitzgerald na lik *flapper* žene, istražujući kako njihovi pojedinačni prikazi odražavaju šire društvene stavove prema ženama u 1920-ima. Analiza ovih djela istražuje složenost rodne dinamike tijekom ovoga prijelomnog razdoblja i rasvjetljuje trajno nasljeđe koje je ostavila *flapper* žena kao ikona ženske slobode.

Ključne riječi: *flapper* djevojka; Francis Scott Fitzgerald; Zelda Fitzgerald; suprotstavljena gledišta; rod.

The flapper – the 1920s' icon and the new "breed" of American women who fought societal constraints and challenged the idea of Victorian womanhood with their short skirts, bobbed hair, and outrageous behavior – signified a wave of change in the lives of women. The flapper phenomenon expanded to the measure that, in 1929, the Florida State Legislature even considered banning the use of the term "flapper"¹, but flappers were there to stay. Women gained the right to vote in 1920; they entered the workforce; they rejected burdensome clothes; they became sexually freer and started using birth control. The clash between the generations was never as great as in the 1920s and

¹ Joshua Zeitz, *Flapper: A Madcap Story of Sex, Style, Celebrity, and the Women Who Made America Modern*, Crown Publishers, 2006., p. 15.

before Francis Scott Fitzgerald, the American author who became the most famous chronicler of the flapper phenomenon, observed it all in his literary works, the older generation had had only glimpses of what was being done in “flapper” circles.²

The young women in F. Scott Fitzgerald’s fiction are mischievous and mock their parents’ prudery. Fitzgerald’s life became so intertwined with the flapper – “F. Scott Fitzgerald, who originated the flapper,” “Flapperdom’s Fiction Ace,” and the nation’s “Expert on Flappers”—that whenever the subject was the flapper, Scott or his wife Zelda Fitzgerald were contacted. Even though they wrote many columns and gave many interviews on the subject (“Fitzgerald, Flappers and Fame,” “This Is What Happens to Naughty Flappers,” etc.), Fitzgerald was not so pleased to be always connected to flappers, claiming, “I wish to state publicly that I cannot understand why, whenever the word flapper is mentioned, my name should be dragged headlong into the conversation”³. However, he earned whopping sums of money by writing on flappers. His short stories, mostly published in *The Saturday Evening Post* and all of them featuring young flappers as the main characters and the movie rights associated with them, were the major source of his income. Scott Fitzgerald used parts of Zelda Fitzgerald’s diaries as an inspiration for his works and supposedly modelled his flapper characters on Zelda herself, yet when it comes to flappers, Zelda and Scott Fitzgerald’s respective works showcase that the two had opposing views on the subject of flappers which leads to the question of what kind of a woman the flapper was: was she mischievous, energetic, attractive, but also selfish, manipulative, deceitful, and dependent on men as Scott Fitzgerald described her in his fiction, or was she clever and daring, but unable to overcome the obstacles an ordinary woman of the 1920s faced as Zelda Fitzgerald aimed to show in her novel?

Even though Fitzgerald claimed that *The Great Gatsby* (1925), the novel that established his literary legacy, contained no important female characters,⁴ Daisy, the main female character, is one of the most memorable female characters in American literature playing the gender role of the flapper.

² *Ibid.*, p. 38.

³ Francis Scott Fitzgerald according to *Ibid.*, p. 42.

⁴ Rena Sanderson, „Women in Fitzgerald’s fiction”, Ruth Prigozy (ed.), *The Cambridge Companion to F. Scott Fitzgerald*, Cambridge University Press, 2002., p. 154.

When *The Great Gatsby* opens, Daisy, a “golden girl” and a type that can be seen in all his works, and Jordan, Daisy’s friend, are presented as heavenly creatures, almost ethereal, mesmerizing Nick by their clothes, laughter, beauty, and charm. However, as the novel progresses, it seems that the two women are wearing the mask of a fun, witty flapper to achieve some selfish goals. This portrayal which exhibits a mixture of both admiration and resentment might stem from Fitzgerald’s ambivalent opinion towards flappers: “he was both delighted and confused by them and their influential new role in society.”⁵ On the one hand, he promoted the flapper lifestyle in his literary works, but on the other hand, it seems that he feared the changes coming in the sphere of gender roles.

The mixture of attraction and repulsion applies to the character of Daisy, too. To perform the role of a flapper, Daisy uses her laughter to amuse and please men, her voice to seduce men, and childish expressions to appear naïve. When Nick first meets Daisy, she tries too hard to be witty and charming, overdoing her performance and laughing even when her laughter is not necessary thus playing the role of the flapper – the role of “a beautiful little fool”⁶:

She laughed, an absurd, charming little laugh, and I laughed too and came forward into the room.

“I’m p-paralyzed with happiness.”

She laughed again, as if she said something very witty, and held my hand for a moment, looking up into my face, promising that there was no one in the world she so much wanted to see. That was a way she had.⁷

Daisy’s seductive and unusual voice serves a similar purpose and is mentioned many times in the novel:

1. “her low thrilling voice”⁸;
2. “her voice compelled me forward breathlessly as I listened”⁹;
3. “her voice glowing and singing”¹⁰;

⁵ Susanne Kastberger, „The American Flapper: Male Fiction or Real Emancipated Women of the 1920s?,” master’s thesis, Faculty of Humanities – Karl-Franzens University, 2013., p. 20.

⁶ Francis Scott Fitzgerald, *The Great Gatsby*, Planet eBook, 2008., p. 17.

⁷ *Ibid.*, p. 18.

⁸ *Ibid.*, p. 12.

⁹ *Ibid.*, p. 17.

¹⁰ *Ibid.*

4. “her voice broke off, ceasing to compel my attention”¹¹;
5. “and yet there’s something in that voice of hers”¹²;
6. “The exhilarating ripple of her voice was a wild tonic in the rain. I had to follow the sound of it for a moment, up and down, with my ear alone before any words came through”¹³;
7. “I think that voice held him most with its fluctuating, feverish warmth because it couldn’t be over-dreamed—that voice was a deathless song”¹⁴;
8. “Daisy’s voice was playing murmurous tricks in her throat”¹⁵;
9. “When the melody rose, her voice broke up sweetly, following it, in a way contralto voices have, and each change tipped out a little of her warm human magic upon the air”¹⁶;
10. “Her voice struggled on through the heat, beating against it, moulding its senselessness into forms”¹⁷;
11. “She’s got an indiscreet voice”¹⁸;
12. “Her voice is full of money”¹⁹;
13. “her voice, dropping an octave lower, filled the room with thrilling scorn”²⁰;
14. “Her voice was cold, but the rancour was gone from it”²¹ and
15. “She had caught a cold and it made her voice huskier and more charming than ever”²².

Daisy believes a woman needs to be a beautiful seductress to get what she wants, and she uses her voice, among other things, to accomplish it: “More than once the importance of Daisy’s voice is hinted at throughout the novel, making Daisy into a siren captivating men in her vicinity with her voice”²³.

¹¹ *Ibid.*, pp. 20–21.

¹² *Ibid.*, p. 84.

¹³ *Ibid.*, p. 91.

¹⁴ *Ibid.*, p. 103.

¹⁵ *Ibid.*, p. 112.

¹⁶ *Ibid.*, p. 116.

¹⁷ *Ibid.*, p. 126.

¹⁸ *Ibid.*, p. 128.

¹⁹ *Ibid.*, p. 128.

²⁰ *Ibid.*, pp. 140–141.

²¹ *Ibid.*, p. 141.

²² *Ibid.*, p. 160.

²³ Hanna Persson, „A Study of Daisy Buchanan’s influence on Jay Gatsby in F. Scott Fitzgerald’s *The Great Gatsby*“, thesis, Karlstadt University, 2019., p. 7.

Even Nick, intrigued by her voice, falls under its spell. Glenn Settle connects Daisy's middle name "Faye" to the Middle English word "faie", which meant enchantress, seeing Daisy's voice as a quality "that most noticeably defines her characterization"²⁴.

For Nick, the narrator of the novel, her voice remains a mystery throughout the greater part of the novel, but towards the end, Gatsby reveals what is so peculiar about her voice:

"She's got an indiscreet voice," I remarked. "It's full of——" I hesitated.

"Her voice is full of money," he said suddenly.

That was it. I'd never understood before. It was full of money—that was the inexhaustible charm that rose and fell in it, the jingle of it, the cymbals' song of it.... High in a white palace the king's daughter, the golden girl....²⁵

Daisy's voice offers a promise of wealth and status luring Gatsby into her grasp.²⁶

Fitzgerald exposes Daisy as using her voice to perform as a flapper in order to fulfil her own goals of living a comfortable life where she does not have to worry about her future or the future of her child. Daisy's whole life is just pretending and playing the role of the flapper – an amusing and fun girl – because, at the core of everything, she believes the easiest thing to do is to live dependent on men. However, to live such a life, she must pretend she is ignorant, therefore, she will, for instance, ignore her husband while he is talking on the phone to his mistress, and continue her conversation with Nick as if everything is alright:

"I love to see you at my table, Nick. You remind me of a—of a rose, an absolute rose. Doesn't he?" She turned to Miss Baker for confirmation. "An absolute rose?" This was untrue. I am not even faintly like a rose. She was only extemporizing but a stirring warmth flowed from her as if her heart was trying to come out to you concealed in one of those breathless, thrilling words.²⁷

²⁴ Glenn Settle, "Fitzgerald's Daisy: The Siren Voice", *American Literature*, Vol. 57, No 1, 1985., according to *Ibid.*, p. 7.

²⁵ F. S. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 128.

²⁶ H. Persson, *op. cit.*, p. 7.

²⁷ F. S. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 17.

Daisy is aware of Tom's infidelity as she is offering her pencil for him to write down the address: "The double-edged offer to loan Tom her 'little gold pencil,' though superficially pleasant and forthcoming, proclaims aloud her awareness of Tom's extramarital activities, letting him know that she is not a pitiful dupe"²⁸. Sussane Kastberger explains why Daisy accepts Tom's infidelity: "Daisy's social status and her limited possibilities in life make her accept the double standard, meaning that she just looks away and acts as if nothing were the matter when Tom's mistress, Myrtle, whom she has never seen, calls in the middle of the day"²⁹. Even though she is aware of his infidelity, she still chooses to stay with him.

Daisy's naivety together with childishness concurs with the role of the flapper:

"Look!" she complained. "I hurt it."

We all looked—the knuckle was black and blue.

"You did it, Tom," she said accusingly. "I know you didn't mean to but you DID do it. That's what I get for marrying a brute of a man, a great big hulking physical specimen of a——"

"I hate that word hulking," objected Tom crossly, "even in kidding."

"Hulking," insisted Daisy.³⁰

When Daisy nags about her hurt knuckle and accuses Tom that he hurt it, the two resemble two children fighting: Tom says that he hates the word "hulking," and Daisy childishly repeats the word just to annoy Tom. Daisy, as the flapper, tries hard to be amusing and witty, and to accomplish it, she often utters childish, silly lines: "'Look at that,' she whispered, and then after a moment: 'I'd like to just get one of those pink clouds and put you in it and push you around'"³¹. She tries to be amusing by quickly jumping from subject to subject (first she mentions the longest day in the year, then tries to make plans for the following day, and then she mentions her knuckle), making it difficult for Nick to join in the absurd conversation and leading him to confess: "'You make me feel uncivilized, Daisy,' . . . 'Can't you talk about crops

²⁸ Judith Saunders, „The Great Gatsby: An Unusual Case of Mate Poaching“, *American Classics: Evolutionary Perspectives*, 2018., pp. 138-174., according to H. Persson, *op. cit.*, p. 2.

²⁹ S. Kastberger, *op. cit.*, p. 37.

³⁰ F. S. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 15.

³¹ *Ibid.*, p. 101.

or something?”³² At the end of the charade, Daisy tries to convince Nick that she has a hard life, but Nick sees through her:

The instant her voice broke off, ceasing to compel my attention, my belief, I felt the basic insincerity of what she had said. It made me uneasy, as though the whole evening had been a trick of some sort to exact a contributory emotion from me. I waited, and sure enough, in a moment she looked at me with an absolute smirk on her lovely face as if she had asserted her membership in a rather distinguished secret society to which she and Tom belonged.³³

The words that emphasize Daisy’s performance are “basic insincerity,” “a trick,” “an absolute smirk on her lovely face”³⁴. Moreover, Tom jokingly warns Nick not to believe everything Daisy says, thus confirming that she is just performing.

Even though Daisy behaves as if she were innocent, infantile, childish, and funny (which are the characteristics of a flapper), it becomes increasingly evident that Daisy is purposefully performing the gender role of the flapper when she reveals her actual motivation behind it and utters maybe her only true words in the novel: “She told me it was a girl, and so I turned my head away and wept. ‘All right,’ I said, ‘I’m glad it’s a girl. And I hope she’ll be a fool—that’s the best thing a girl can be in this world, a beautiful little fool’”³⁵. Daisy’s words reveal that she is not as naïve as she pretends to be and expose her performance of the role of the flapper. “[B]ecause women of that era were not encouraged or allowed to pursue meaningful work of their own,”³⁶ Daisy believes a woman can lead a comfortable life only if she acts oblivious and ignorant.

Similar words are uttered by another of Scott Fitzgerald’s female characters, the eighteen-year-old Eleanor Ramilly Savage (*This Side of Paradise*, 1920) who “illustrates the dangerous side of women who lack identity or purpose”³⁷. Despite possessing beauty, money, or, in Daisy’s case children,

³² *Ibid.*, p. 15.

³³ *Ibid.*, pp. 20–21.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, p. 20.

³⁶ Sarah Beebe Fryer, *Fitzgerald’s New Women: Harbingers of Change*, Michigan State University, 1988., PhD dissertation, p. 49.

³⁷ R. Sanderson, *op. cit.*, p. 150.

they lack “meaningful activity and commitment that would give [their] lives substance and foster [their] self-esteem”³⁸ such as “intellectual stimulation, or professional purpose”³⁹. Like Daisy, Eleanor laments being born a girl.⁴⁰ Both Eleanor and Daisy accept their role as their husband’s “rib” and complain about being useless but do nothing to change it. Daisy constantly wears the mask of a shallow, stupid woman and wants her daughter to do the same when she grows up because she believes it is the only way a woman can succeed in life. Daisy believes a woman has to be beautiful and dressed up; she has to act as if she is not smart enough and she has to marry into a wealthy family. Daisy’s daughter is just a part of the show as well. The little girl who appears only once in the novel is all dressed up so that Daisy can “show her off” and, clothed in white just like Daisy and Jordan, implying that the girl will be the same as the two of them – they will teach her how to perform the gender role of a “beautiful little fool,”⁴¹ which means performing as an infantile, charming flapper to get what she wants, but once someone is not needed anymore, they are easily forgotten as Daisy does not appear at Gatsby’s funeral, showing that money and her lifestyle mean more to her than Gatsby.

The portrayal of Daisy and his other flappers shows that the flappers Scott Fitzgerald described in his works seem interesting, witty, and funny at first. However, their portrayal is far from positive. They feel that they depend on men and believe that their ultimate destiny is to get married. Considering that Fitzgerald “is widely recognized as an autobiographical novelist, and a ‘chronicler . . . of the world in which he lived,’”⁴² his fiction reflects “his intuitive awareness of the economic, emotional, and intellectual sanctions the American patriarchy imposed on many of the women of his Generation”⁴³. Fitzgerald’s female characters do not marry for love and the reason for that is that American women simply lived that way at the beginning of the twentieth century. Sarah Malfait explains: “Therefore, the American woman in the 1920s could hardly achieve the same things in life as a man did; often, she had

³⁸ S. Beebe Fryer, *op. cit.*, p. 29.

³⁹ *Ibid.*, p. 58.

⁴⁰ F. S. Fitzgerald, *This Side of Paradise*, Oxford University Press, 2009., p. 202.

⁴¹ F. S. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 17.

⁴² Scott Donaldson (ed.), *Critical Essays on Fitzgerald’s “The Great Gatsby”*, G. K. Hall and Company, 1984., according to S. Beebe Fryer, *op. cit.*, p. 33.

⁴³ S. Beebe Fryer, *op. cit.*, p. 34.

to choose between pursuing own career with the risk of ending up alone or giving up her independence by marrying"⁴⁴. This view is supported by Beebe Fryer as well who explains that "as women, they know that any marriage they make must be a compromise, for their society does not yet allow women to establish their own independent identities: their fates are inextricably bound to the marital choices they make"⁴⁵. Whereas women from the lower classes had to work, for women from the middle and upper classes their marital choice was the only thing that could get them a higher economic status. Fitzgerald fails to see that his flappers behave as pragmatics who marry for money because middle- and upper-class women had no career or job prospects in the 1920s. His flappers relied "on the power of money,"⁴⁶ however, this economic dependency only turned them into prisoners.

Fitzgerald's negative portrayal of flappers is reflected through the narrator, Nick Carraway who "does not recount the story in chronological order but presents the events as he chooses to"⁴⁷. By choosing Nick as the narrator, the readers cannot hear Daisy's or Jordan's voice but need to believe Nick's words. After having dinner at Daisy and Tom's place, Nick feels disgusted; he fails to see what motivates Daisy's behavior. Fitzgerald's critiques of flappers possibly stem from his negative experiences with Ginevra King, his first love, and Zelda Sayre Fitzgerald, his wife, who were the ultimate flappers.

Zelda Fitzgerald, Scott Fitzgerald's wife who served as the model for Fitzgerald's female characters, lived most of her life in the shadow of her famous husband, struggling to succeed as a dancer and a writer, but her success came years after her death when *Save Me the Waltz* (1932), her only novel was published in London in 1953. *The Times Literary Supplement* "called the writing 'powerful and memorable', with 'qualities of earthiness and force,'"⁴⁸ but another interesting thing that the novel offers is an insight into the other side of the gender role of flapper and the position of women at the time:

⁴⁴ Sarah Malfait, „Zelda and F. Scott Fitzgerald, Partners or Rivals? Autobiografiction, the Madness Narrative and Gender in *Save Me the Waltz* and *Tender is the Night*“, Faculty of Arts and Philosophy, Ghent University, master's thesis, 2012., p. 73.

⁴⁵ S. Beebe Fryer, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁶ Aitana Castro Coego, „Not for Old Fogies: A Look at the Flapper in Fitzgerald's Literary Production“, University of Santiago de Compostela – Faculty of Philology, 2018./2019., p. 37.

⁴⁷ S. Kastberger, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁸ Harry T. Moore, „Preface to *Save Me the Waltz*“, Southern Illinois University, 1966., fitzgerald.narod.ru/zelda/waltz-pref.html. 13. V. 2016.

Save Me the Waltz is not simply the story of one woman. It's a novel that traces a shift in women's lives as more freedoms and opportunities were becoming available both in the United States and in Europe. Women were finding autonomy: economic, political, and sexual. And yet, the institutions of marriage and motherhood still exerted a strong pull. Alabama Knight embodies these contradictory impulses and desires. And while it is certainly true that Zelda confronted them in her own life, so too did a generation of women.⁴⁹

Whereas Scott Fitzgerald's works offer an ambivalent view about flappers, Zelda Fitzgerald's novel offers a twist on her husband's writings. During Scott Fitzgerald's first stay in Montgomery, Zelda Fitzgerald showed him her diaries and Scott Fitzgerald "was so impressed by her writings that he embedded whole parts of her diaries into his fiction, particularly in his first two novels *This Side of Paradise* and *The Beautiful and Damned*, as well as in his short story 'The Jelly Bean'"⁵⁰. The characters Zelda Fitzgerald saw in her husband's fiction were destructive for her: "For Zelda, the disruptive figure of Daisy Fay Buchanan or the damaged and damaging character of Nicole Warren Diver are not exclusively reflections of social anxieties or archetypes replicated from other works of fiction; they are *herself* as seen through the eyes of her husband"⁵¹. To reclaim herself, Zelda Fitzgerald wrote her own novel – a "*cri du coeur* of a woman who wants to exist on her own terms and who is claiming back her life experience as her own material"⁵².

Zelda Fitzgerald was a flapper: as a young girl, she went out, attended dances, and dated American soldiers. While dating Scott Fitzgerald, Zelda Fitzgerald wrote to him: "And you see, Scott, I'll never be able to do anything because I'm much too lazy to care whether it's done or not . . . all I want is to be very young always and very irresponsible and to feel that my life is my

⁴⁹ Erin E. Templeton according to Marcela Lanius, „*Save Me the Waltz* and Zelda Fitzgerald's 'Visual Music': an Interview with Erin E. Templeton“, Institute of Letters, Federal University of Rio Grande do Sul, 2019., p. 2.

⁵⁰ S. Kastberger, *op. cit.*, p. 22.

⁵¹ Helen Turner, *Gender, Madness and the Search for Identity in selected works of F. Scott Fitzgerald*, University of Essex, 2015., PhD dissertation, pp. 96-97.

⁵² Jacqueline Tavernier-Courbin, „Art as Woman's Response and Search: Zelda Fitzgerald's *Save Me the Waltz*“, *The Southern Literary Journal*, Vol.II. No. 2, 1979., p. 24.

own,”⁵³ thus revealing her “flapperish” attitudes. As a young married woman, Zelda Fitzgerald continued with the flapper lifestyle: she and Scott Fitzgerald partied, jumped into fountains, rode on the rooftops of cabs, and skinny-dipped. Furthermore, when asked about Scott Fitzgerald’s novels, Zelda Fitzgerald responded: “I love Scott’s books and heroines. I like the ones that are like me! That’s why I love Rosalind in *This Side of Paradise*.”⁵⁴ In the article “What Became of the Flappers?” (1925), Zelda Fitzgerald writes positively about flappers: “The flapper springs full-grown, like Minerva, from the head of her once-déclassé father, Jazz, upon whom she lavishes affection and reverence . . . She is a direct result of the greater appreciation of beauty, youth, gaiety, and grace”⁵⁵. Similarly, in her essay “Eulogy on the Flapper” (1925), Zelda Fitzgerald describes the flapper as follows: “the Flapper awoke from her lethargy of sub-deb-ism, bobbed her hair, put on her choicest pair of earrings and a great deal of audacity and rouge, and went into the battle. She flirted because it was fun to flirt and wore a one-piece bathing suit because she had a good figure”⁵⁶. Zelda Fitzgerald regarded the gender role of the flapper so appealing that she expressed desire for her daughter to be a flapper as well:

I’m raising my girl to be a flapper. I like the jazz generation, and I hope my daughter’s generation will be jazzier. I want my girl to do as she pleases, be what she pleases. I think a woman gets more happiness out of being gay, light hearted, unconventional, mistress of her own fate, than out of a career that calls for hard work, intellectual pessimism and loneliness. I don’t want Pat to be a genius. I want her to be a flapper, because flappers are brave and gay and beautiful.⁵⁷

Considering this, the first sentence of *Save Me the Waltz*, Zelda Fitzgerald’s Bildungsroman, characterizes Alabama, the protagonist, and her sisters as mischievous and notorious flappers: “‘Those girls,’ people said, ‘think they

⁵³ Z. Fitzgerald according to Jackson R. Bryer – Cathy W. Barks (ed.), *Dear Scott, Dearest Zelda: The Love Letters of F. Scott and Zelda Fitzgerald*, Scribner, 2002., p. 61.

⁵⁴ Z. Fitzgerald according to Matthew Brucoli – Judith S. Baughman (ed.), “What a ‘Flapper Novelist’ Thinks of His Wife.” *Conversations with F. Scott Fitzgerald*, University Press of Mississippi, 2004., p. 47.

⁵⁵ Z. Fitzgerald according to Matthew Brucoli (ed.), *The Collected Writings of Zelda Fitzgerald*, Scribner, 1991., pp. 397-398.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 391.

⁵⁷ Z. Fitzgerald according to Nancy Milford, *Zelda: A Biography*, Harper, 2011., pp. 125-126.

can do anything and get away with it”⁵⁸. Unlike their meek Victorian mother Millie, the sisters are a “troublesome brood”⁵⁹ who have a hard time obeying their strict and patriarchal father Judge Biggs. From her young age, Alabama, the youngest of the three, shows a defiant attitude which foreshadows the future conflict between her and society’s traditional gender expectations:

“When you’re going out with boys, you can’t go back to short dresses.”

“I’m not going out with boys in the day-time—ever,” she said. “I am going to play in the day and go out at night.”⁶⁰

As a teenager, Alabama falls into typical flapper behavior as she focuses mostly on her dresses, the makeup, boys, wild parties, and escaping her strict father’s rules. Yet, Alabama also dwells on more serious issues, which is evident in the scene when she expresses her dissatisfaction with traditional gender roles by complaining to her father that she is “so tired of just sitting on the porch and having dates and watching things rot”⁶¹. Alabama further disagrees with her father who espouses the Victorian attitude that a husband should be a provider and a wife a housewife:

“I’m glad she’s going to marry Acton,” he said inscrutably.

...

“I’m not glad,” Alabama said decisively. “Harlan’s hair goes up like a Spanish king. I’d rather Joey married him.”

“People can’t live off the hair of Spanish kings,” her father answered.⁶²

Unlike Fitzgerald’s flappers, Alabama is not pragmatic who marries for money but a romantic who disobeys her father by marrying David, a painter and a man who is not a “good match.”

Early on, Alabama realizes the importance of financial independence – a woman can be free only if she is away from her family and earning her own money:

⁵⁸ Zelda Fitzgerald, *Save Me the Waltz*, Kindle edition, p. 3.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 4.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 26.

⁶¹ *Ibid.*, p. 47.

⁶² *Ibid.*, p. 36.

“I want to go to New York, Mamma,” said Alabama as they read Dixie’s letters.

“What on earth for?”

“To be my own boss.”⁶³

Independence is one of the main themes of the novel, reflecting the social context of the 1920s when women left their parents’ home and started earning their own money. Alabama wants to be independent too, believing that, when far away from her parents, she would be free: “Alabama lay thinking in room number twenty-one-o nine of the Biltmore Hotel that her life would be different with her parents so far away”⁶⁴. Bound by society’s gender expectations, Alabama cannot achieve her independence without at least partial reliance on this society’s gender norms, i.e., a husband. David Knight’s surname is an indicator of the role he tries to play in the novel – he is supposed to set Alabama free from the imposing Judge Biggs: “A knight is a young man whose job it is to rescue princesses from their imprisonments. David Knight promises to take Alabama away with him into a world without restraint, without fortresses; a world in which law plays little part. It is the artistic world of New York.”⁶⁵ Yet, Alabama’s plans fail as every man, starting from her own father, and including David, her husband, tries to deprive her of her independence. Alabama moves with David to New York, but she only moves “from her father’s house to the proprietorship of David Knight”⁶⁶. Thus, “Alabama Biggs grows up within a world severely circumscribed first by the authority of her father, Judge Austin Biggs, and later by her husband, painter David Knight . . . Alabama finds in David both an escape from [her] home and the power of another male authority”⁶⁷. Whereas David supposedly wants her to be a “wife-companion” – a woman equal to him in everything, he also limits her freedom.

⁶³ *Ibid.*, p. 22.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 63.

⁶⁵ N. Milford, *op. cit.*, p. 233.

⁶⁶ Linda Wagner-Martin, „‘Save Me the Waltz’: An Assessment in Craft“, *The Journal of Narrative Technique*, vol. 12, no. 3, p. 201-209, according to Elisa López Padilla, „From Muse to Artist: Zelda, the ‘Other’ Fitzgerald“, thesis, Faculty of Humanities, University of Oviedo, 2020., p. 22.

⁶⁷ Mary E. Wood, „A Wizard Cultivator: Zelda Fitzgerald’s *Save Me the Waltz* as Asylum Autobiography“, *Tulsa Studies in Women’s Literature*, vol. 11, no. 2, 1992., p. 254.

This conflict is already foreshadowed in David's letters to Alabama from New York when David expresses his traditional attitudes: "oh, my dear, you are my princess and I'd like to keep you shut forever in an ivory tower for my private delectation"⁶⁸. The same words, written by Scott Fitzgerald in his letters to Zelda Fitzgerald, infuriated and disturbed Zelda Fitzgerald who replied: "Scott, you've been sweet about writing – but I'm so tired of being told that you 'used to wonder why they kept princesses in towers' – you've written that verbatim, in your last *six* letters!"⁶⁹ Similarly, Alabama objects to David's idea of treating woman like a fairy-tale princess shut in an ivory tower but she conforms to his idea of their relationship as David is not as domineering and controlling as her father. Alabama's response to David's words unveils her awareness of men and women belonging to "distinct social groups, constituted in 'concrete, historically changing—and generally unequal—social relationships'"⁷⁰. Alabama objects David's metaphors, however, Erin Templeton observes an even stronger objection coming from David and Alabama's daughter Bonnie: when David says "Then can I be King of the Castle . . . and cut off your head if you make a mistake?"⁷¹ Bonnie replies: "You . . . are a prisoner, and I have pulled out your tongue so you cannot complain—but I am good to you anyway"⁷². In Bonnie's reply Templeton sees a "generational feminist progress"⁷³:

Whereas it took Alabama three letters to express her unhappiness at this characterization of herself as kept object isolated from the rest of the world, and even then her response was a docile question, her daughter has no such reservations. Bonnie doesn't ask; Bonnie commands. Recasting herself in the role of King, she wastes no time subjugating her father, and not only seizing the throne, but also foreclosing any possibility of complaint through an act of violence.⁷⁴

⁶⁸ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 60.

⁶⁹ Z. Fitzgerald according to H. Turner, *op. cit.*, p. 97.

⁷⁰ Barrie Thorne, "Gender . . . How Is It Best Conceptualized?", 1980., unpublished manuscript, according to in Candace West and Don Zimmerman, "Doing Gender," *Gender and Society*, vol. 1, no. 2, 1987., p. 129.

⁷¹ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 293.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Erin E. Templeton u M. Lanius, „*Save Me the Waltz* and Zelda Fitzgerald's 'Visual Music': an Interview with Erin E. Templeton", p. 6.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 5.

Whereas Bonnie's words show determination and strength, Alabama exhibits a constant "ambivalence between dependence and independence"⁷⁵. As a typical flapper, Alabama enjoys fighting society's norms and expectations, yet, when it comes to more serious issues such as finances and workplace, it seems that she gives in as evident in her revelation to her daughter Bonnie: "I am so outrageously clever that I believe I could be a whole world to myself if I didn't like living in Daddy's better"⁷⁶. Alabama is perfectly conscious of her abilities and knows she is smart enough to succeed on her own, but still chooses to be David's "rib" and live in his shadow because she is aware of women's status quo in society. Although she knows women are capable of great things, she temporarily conforms to public opinion that their place is at home:

"Sure. A woman's place is with the wine," David approved emphatically. "There is art to be undone in the world."

"But you're not going to work all the time, are you?"

"I hope so."

"It's a man's world," Alabama sighed, measuring herself on a sunbeam.⁷⁷

Similar worries were expressed by Zelda Fitzgerald, too: "I suppose I will spend the rest of my life torn between the desire to master life and a feeling that is, *au fond*, a contemptuous enemy"⁷⁸.

Due to this feeling of lack of the purpose in life, Alabama, just like Fitzgerald's flappers, feels bored and useless: "David worked on his frescoes; Alabama was much alone. 'What'll we do, David,' she asked, 'with ourselves?' David said she couldn't always be a child and have things provided for her to do"⁷⁹. Her question echoes Daisy's desperate cry in *The Great Gatsby*: "'All right,' said Daisy. 'What'll we plan?' She turned to me helplessly. 'What do people plan?'"⁸⁰ Unlike Scott Fitzgerald, Zelda Fitzgerald offers Alabama's side of the story and reveals what causes Alabama to feel that way, alluding to society

⁷⁵ E. López Padilla, "From Muse to Artist: Zelda, the 'Other' Fitzgerald", p. 23.

⁷⁶ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁷ *Isto*, str. 126.

⁷⁸ Z. Fitzgerald according to E. López Padilla, "From Muse to Artist: Zelda, the 'Other' Fitzgerald", p. 215.

⁷⁹ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 127.

⁸⁰ F. S. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 14.

as the one that denies women careers and ambitions other than family life: “Due to the fact, however, that she was raised in a traditional Southern family where women were not necessarily expected to work in the household, or to raise children on their own without external help, Alabama does not have many skills she can rely on.”⁸¹ Without a career, Alabama feels less worthy in comparison to the others: “Comparing herself with Miss Axton’s elegance, she hated her body – her arms reminded her of a Siberian branch railroad. Compared to Miss Douglas’ elimination, her Patou dress felt too big along the seams. Miss Douglas made her feel that there was a cold cream deposit at the neckline.”⁸²

Alabama’s dissatisfaction grows, but David seems to be bothered by her constant wish to achieve and change something in her life:

“Poor girl,” he said, “I understand. It must be awful just waiting around eternally.”

“Aw, shut up!” she answered ungratefully. She lay silent for a long time.

“David,” she said sharply.

“Yes.”

“I am going to be as famous a dancer as there are blue veins over the white marble of Miss Gibbs.”

“Yes, dear,” agreed David noncommittally.⁸³

After David’s fling with an actress, Alabama decides to become a ballet dancer in order to “bring order to her chaotic, lonely existence”⁸⁴. When she chooses to start a career in ballet and achieve independence, Alabama surpasses Fitzgerald’s flappers: “David’s success was his own—he had earned his right to be critical—Alabama felt that she had nothing to give to the world and no way to dispose of what she took away”⁸⁵. According to Jacqueline Tavernier-Courbin, this decision is “a massive attempt at expressing herself, at driving out of herself the deep-seated resentment aroused by her situation, an

⁸¹ S. Kastberger, *op. cit.*, p. 65.

⁸² Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 166.

⁸³ *Ibid.*, p. 185.

⁸⁴ Sally Cline, *Zelda Fitzgerald: Her Voice in Paradise*, Arcade Publishing, 2002., according to E. López Padilla, *op. cit.*, p. 23.

⁸⁵ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 229.

effort to bring meaning and order into her life and to retrieve herself”⁸⁶. Ballet seems to be beneficial for Alabama’s self-esteem as

the sentence structure begins to seem more purposefully clear, offering a direct contrast to the syntax at the beginning of the novel. The more Alabama pushes herself in the ballet studio, the more confident, witty, and even egotistical she becomes. As Alabama’s confidence in herself as a ballerina grows, so does her language.⁸⁷

She practices ballet for eight hours a day and due to her ambition becomes estranged from her unsupportive husband and friends. Through dancing, Zelda Fitzgerald and Alabama sought personal achievement, something that was completely theirs and set themselves free from this subordinate role. On her way to independence, Alabama meets many obstacles – her unsupportive husband being the biggest among them. David’s discontent with Alabama’s dancing can be seen many times throughout the novel when he says sentences like this: “Are you under the illusion that you will ever be good at this stuff?”⁸⁸ These parts of the novel mirror Zelda and Scott Fitzgerald’s conflicts regarding Zelda Fitzgerald’s dancing and the dissatisfaction it caused to Scott Fitzgerald who believed she was neglecting her motherly duties: “Because Zelda finds her passion in something other than motherhood and serving her husband, her husband claims she is in not her ‘right mind’”⁸⁹.

Unlike Zelda Fitzgerald who refused the offer to dance in Naples, Alabama fulfils Zelda Fitzgerald’s dreams and accepts the offer showing the independence Fitzgerald’s flappers lack. However, she suffers an injury and has to give up ballet. Zelda Fitzgerald “used the metaphor of the physical breakdown to substitute for a psychological one”⁹⁰ which she experienced in real life. Sarah Malfait interprets Zelda Fitzgerald’s decision to exclude her mental illness from her novel as influenced by the doctors’ advice to protect her against prejudiced readership and Scott Fitzgerald’s prohibition from mentioning

⁸⁶ J. Tavernier-Courbin, *op. cit.*, p. 30.

⁸⁷ Caitlin McGraw, „Consumed by the Broken Staccato: A Feminist Reading of Zelda Fitzgerald’s *Save Me the Waltz*“, SEWSA Conference, Winthrop University, 2016., p. 5.

⁸⁸ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 196.

⁸⁹ S. Cline, *op. cit.*, according to C. McGraw, *op. cit.*, p. 7.

⁹⁰ S. Malfait, *op. cit.*, p. 86.

schizophrenia since it was the theme of his upcoming novel *Tender Is the Night* (1934).

The physical injury forces Alabama to leave dancing and she is again thrown back in the male-dominated world. Tavernier-Courbin argues that Zelda Fitzgerald could not let her heroine succeed permanently because of “her belief that only an extraordinarily strong woman could overcome the overwhelming odds of womanhood, marriage, social pressure, education, and motherhood in the pursuit of art”⁹¹ which again reflects the social context of the time that deemed it unacceptable for a married woman to pursue her own dreams. At the end of the novel, Alabama is re-labelled as just a famous painter’s wife. The novel hints that “the Knights will continue as they have been, the novel points to no fresh departures for they believe in none, and it gives little hope of a brighter future for them”⁹². The last words spoken by Alabama, where she refers to the emptying of the ashtray, hint that she does not feel alright: “It’s very expressive of myself. I just lump everything in a great heap which I have labeled ‘the past,’ and, have thus emptied this deep reservoir that was once myself, I am ready to continue.”⁹³ Alabama’s restoring to her previous role of a painter’s wife Malfait interprets as reflecting “Zelda’s pessimism when it comes to the overcoming of gender limitations.”⁹⁴ Alabama’s pessimism can be noticed at the end of the novel when the guests are leaving the party – Alabama says goodbye through a wordplay with the words *dead* and *death*.⁹⁵

“We’ve talked you to death.”

“You must be dead with packing.”

“It’s death to a party to stay till digestion sets in.”

“I’m dead, my dear. It’s been wonderful!”⁹⁶

Erin Templeton does not see the ending as bleak; she believes that at the end of the novel, Alabama “has achieved a sense of self that is not dependent on her marriage or her daughter though she reclaims the roles of both wife

⁹¹ J. Tavernier-Courbin, *op. cit.*, p. 42.

⁹² N. Milford, *op. cit.*, p. 246.

⁹³ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 328.

⁹⁴ S. Malfait, *op. cit.*, p. 88.

⁹⁵ E. López Padilla, *op. cit.*, p. 25.

⁹⁶ Z. Fitzgerald, *op. cit.*, p. 326.

and mother after her dancing career is prematurely ended by blood poisoning and tendon surgery"⁹⁷. In her opinion, Alabama made certain progress after all – not just her progress, but a progress of a generation of women.

What is clear is that, in her novel, Zelda Fitzgerald offers her point of view on flappers that significantly differs from her husband's portrayal of them. In *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction* (1978), Judith Fetterley argues that "female characters in male fiction do not, indeed cannot, articulate female experience but rather are a reflection of the desires, anxieties and fears of the male author. As a result, all readers, be they men or women, must read Western literature as 'men' as the experience of men is presented in fiction as the experience of all humanity."⁹⁸ Male and female experiences differ, which is indeed evident in the way Zelda and Scott Fitzgerald portray flappers in their fiction. Furthermore, female characters in men-authored fiction often "present a specifically *male view*, and in these particular cases, a threatened male view of their times. It is in their female characters, created not experienced, that the nature of their fears and wishes will be found."⁹⁹

In Francis Scott Fitzgerald's works, Zelda's diaries were interpreted from a male perspective and "enshrined in a male text"¹⁰⁰. In her novel, Zelda Fitzgerald reclaimed her diaries and became the narrator of her story. The flappers that Scott Fitzgerald based on the diaries of his wife are fun, witty, and charming, but also manipulative and materialistic. Daisy from his novel *The Great Gatsby* (1925) is a prime example of this: Daisy is all that – she is beautiful, charming, fun, witty, supposedly innocent, and naïve, but the novel exposes Daisy as manipulating everyone with her charm and her seductive voice to keep her place as an upper-class woman. The reason why Scott Fitzgerald offered this ambivalent view on flappers could be that he was influenced by society itself and its changing gender roles. Scott Fitzgerald, an excellent chronicler of his time, recognized the changes in the gender sphere, yet he was not ready to accept it. He both admired and resented the new type of woman. Even though flapper was a different type of woman who chose to

⁹⁷ Erin E. Templeton according to M. Lanius, *op. cit.*, p. 4.

⁹⁸ Judith Fetterley, *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*, vol. 247, Indiana Univ Press, 1978, according to H. Turner, *op. cit.*, p. 93.

⁹⁹ Dolores Barracano Schmidt, „The Great American Bitch“, *College English*, 32, no. 8, 1971., as cited in u H. Turner, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁰ H. Turner, *op. cit.*, p. 98.

party, smoke, and drink to prove she was different than the previous generation of women, it needs to be taken into account that women of that time still had fewer job prospects and career possibilities than men which possibly led to them being described as materialistic and manipulative in Fitzgerald's works.

Whereas Scott Fitzgerald offered quite a negative view of flappers by describing them as being dependent on men and deceiving, in Zelda Fitzgerald's novel, flappers embodied in Alabama and her sisters are women who try hard to make a change in their lives. However, they end up beaten by a controlling patriarchal monster – society itself. Alabama is torn between independence and dependence: as a child and a teenager, Alabama dreamt of becoming independent, yet, as a grown-up, Alabama succumbs to living in David's shadow and of his money, as it seems not only easier but what everyone expects her to do. She eventually finds the courage to fight these expectations but fails and is re-labeled as the famous painter's wife. Zelda Fitzgerald uses the gender role of the flapper that allows women to be daring and successful as an attempt to break from the shackles of society, however the attempt is cut at the core by the patriarchal society. Even Zelda Fitzgerald's attempt at providing her own story about her own life failed as the critics and readers liked Scott Fitzgerald's works more than hers: "The Zelda Fitzgerald that interested the reader, as the failure of *Save Me the Waltz* proved, was not the *real* Alabama Beggs, but rather the *ideal* Rosalind Connage, Gloria Gilbert, Daisy Buchanan or Nicole Diver – and all the stereotypes that came with them and which created the myth around a consumed Zelda"¹⁰¹. Considering the subject of flappers, a conclusion can be made that both versions have some truth in them – flappers seemed fun, charming, witty, and carefree; they yearned for freedom and independence, but were often unable to reach it – they were women who just began to discover the possibilities they had and started finding courage to achieve their dreams.

¹⁰¹ E. López Padilla, *op. cit.*, p. 26.

Kristian Pandža

Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

veneyy@gmail.com

UDK: 791: 316.772.4

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2024.10.107>

Prethodno priopćenje

FILMSKI DIJALOZI KAO KREATORI IDENTITETA U FILMU *TRČI, LOLA, TRČI*

Sažetak

Budući da filmski dijalozi odražavaju šire društvene i kulturne identitete te pridonose diskursu o identitetu unutar filmske umjetnosti, ovo istraživanje nastoji pružiti uvid u složenu interakciju između jezika, identiteta i filmske naracije u filmu *Trči, Lola, trči (Lola rennt)* redatelja Toma Tykwera iz 1998. godine. Naime, filmski dijalozi u ovome njemačkom, višestruko nagrađivanom filmu pokazuju zanimljivu putanju u kreiranju i oblikovanju identiteta glavnih likova, pri čemu se dijalog ne koristi samo kao narativni mehanizam nego i kao sredstvo za istraživanje i prezentaciju identiteta.

Cilj je rada utvrditi kako dijalozi pridonose razvoju narativa te aktivno sudjeluju u konstrukciji kompleksnih identiteta protagonista. Osim toga, analizom pojedinih primjera potkrijepit će se kako jezik koji likovi koriste, njihov izbor riječi, ton te kontekst u kojemu se dijalozi odvijaju služe kao snažni alati u kreiranju identiteta, pri čemu zanimljive ponavljajuće dijaloške sekvence oblikuju specifičan odnos među njima.

Ključne riječi: identiteti, filmski dijalozi, likovi, naracija, jezik

FILM DIALOGUES AS CREATORS OF IDENTITY IN THE MOVIE “RUN LOLA, RUN”

Abstract

The film dialogues in the multiple German award-winning film “Run Lola, run” (Lola rennt) from 1998, directed by Tom Tykwer, show an interesting trajectory in the creation and shaping of the identity of the main characters. Analyzing the dialogues of the characters, it can be noticed that they contribute to the development of the narrative and actively participate in the construction of their complex identities. Observing specific dialogues, it is noticeable how the language used by the characters and their choice of words, tone, as well as the context in which the dialogues take place, serve as powerful tools in the creation of identity. Interesting repetitive dialogue sequences shape a specific relationship between the characters. It is noticeable how film dialogues reflect broader social and cultural identities and contribute to the discourse on identity within film art. The research seeks to provide insight into the complex interaction between language, identity and film narrative, demonstrating how “Run Lola, Run” uses dialogue not only as a narrative mechanism but also as a means of research and presentation of identity.

Keywords: identities, film dialogues, characters, narration, language

1. Uvod

Dijalog se u suvremenome diskursu filmske umjetnosti često razmatra kao ključan element koji nije samo hladni pokretač narativa nego i neizostavan medijator koji duboko i široko utječe na razumijevanje i percepciju likova unutar zadane filmske priče. Sarah Kozloff (2000: 6) to obrazlaže kao:

„Iako je ono što likovi govore, točno kako to govore i kako je dijalog integriran s ostatkom kinematografskih tehnika presudno za naše iskustvo i ra-

zumijevanje svakog filma od pojave zvuka, većinom analitičari ugrađuju pružene informacije filmskim dijalogom i označavaju dijalog kao označitelja.”^{1 2}

Film, *Trči, Lola, trči (Lola rennt)*³ redatelja Toma Tykwera iz 1998. godine ističe se kao izuzetan primjer kako filmski dijalog može služiti kao moćan alat u kreiranju i oblikovanju identiteta likova. Marcin Skowron, Martin Trapp, Sabine Payr i Robert Trapp (2007: 3) komentiraju: „S gledišta autora ili scenarista, likovi se ne grade toliko kao skup crta ličnosti, već kao izrastanje iz snaga, slabosti, vrijednosti, želja, kao i njihovih društvenih odnosa.”^{4 5} Ovaj film, koji je osvojio brojne međunarodne nagrade i međunarodna priznanja, nije samo proslavio njemačku kinematografiju na međunarodnoj sceni nego je postao i predmetom široke akademske analize zbog svoje inovativne naracije, vizualnoga stila i posebno, upotrebe dijaloga.

Analizom dijaloških sekvenci istražuje se kako jezik, izbor riječi, ton i kontekst u kojemu se dijalozi odvijaju služe kao sredstva za kreiranje duboko slojevitih i vjerodostojnih likova te razvoj i oblikovanje njihovih kompleksnih identiteta. Ujedno se nastoji pokazati kako se na temelju dijaloga pojačavaju odnosi među likovima i kako bi dijalog trebao odražavati šire društvene i kulturne identitete.

¹ Although what the characters say, exactly how they say it, and how the dialogue is integrated with the rest of the cinematic techniques are crucial to our experience and understanding of every film since the coming of sound, for the most part analysts incorporate the information provided by a film's dialogue and overlook the dialogue as signifier (**Slobodan prijevod autora rada s engleskoga jezika na hrvatski.**)

² Sarah Kozloff, *Overhearing Film Dialogue*, University of California Press, 2000., str. 6.

³ U njemačkoj kinematografiji devedesete godine 20. stoljeća smatraju se renesansom jednoga značajnog tehnološkog razvoja koji je promijenio produkcijske tehnike i metode te samu estetiku njemačkoga filma toga razdoblja. Digitalizacija i uvođenje novih medijskih formata otvorili su nove mogućnosti za filmsko pripovijedanje i filmske eksperimentalne forme. Filmovi poput *Trči, Lola, trči* koriste inovativne narativne strukture i vizualne tehnike koje redefiniraju dinamiku i mogućnosti filmskog medija. Takvi filmovi također raskidaju s tradicionalnim rodnom ulogama usredotočujući se na protagonisticu koja aktivno utječe na svoju sudbinu i sudbinu svoga partnera. Film koristi inovativne narativne strukture i vizualne tehnike kako bi istražio različite završetke priče, implicitno postavljajući pitanja o ženskoj autonomiji i ženskome djelovanju. Kristian Pandža, *Die kulturelle Identität des deutschen Kinospiefilms der 1990er Jahre*, Dissertation, Akademie der Medienkünste, 2022.

⁴ From an author's or screenwriter's viewpoint, characters are built not so much as a collection of personality traits but as growing out of strengths, weaknesses, values, desires, as well as their social relationships (**Slobodan prijevod autora rada s engleskoga jezika na hrvatski.**)

⁵ Marcin Skowron, Martin Trapp, Sabine Payr & Robert Trapp, „Automatic Identification of Character Types from Film Dialogs“, *Applied Artificial Intelligence*, 30(10), 2016., str. 3.

2. O filmu

Njemački film izvornoga naziva *Lola rennt* (engl. *Run, Lola, run*; hrv. *Trči, Lola, trči*) akcijski je film premijerno prikazan 20. kolovoza 1998. godine u njemačkim kinima (premijera na 55. Venecijanskom filmskom festivalu). Režiju potpisuje višestruko nagrađivani njemački filmski redatelj, scenarist, producent i kompozitor Tom Tykwer (poznat po ekranskim projektima: *Babilon Berlin*, *Hologram za kralja*, *Atlas neba...*). Glavne uloge igraju Franka Potente (Lola) i Moritz Bleibtreu (Manni), poznati njemački glumci. U filmu, čija je radnja smještena 1990-ih godina u Berlinu nakon pada Berlinskoga zida i ujedinjenja Njemačke, događa se sljedeće: Lola i Manni ljubavni su par u ranim dvadesetim godinama. Manni radi kao dostavljač novca za gazdu bande koji krade automobile te ih preprodaje. Jedan dan uobičajena Mannijeva „radna rutina“ iznenada se prekida te dobiva potpuni zaokret. Njegova djevojka Lola ne dolazi na dogovoreno mjesto njihova susreta jer joj je ukraden skuter dok je kupovala cigarete. Manni s novcem kreće podzemnom željeznicom do mjesta primopredaje, ali je primoran pobjeći iz putnoga vagona zbog kontrole karata. Ostaje mu plastična vrećica od 100 000 njemačkih maraka namijenjena njegovu gazdi. Neki beskućnik sjeda na njegovo mjesto, uzima vrećicu i nestane. Sat pokazuje 11:40, a Manni mora predati novac točno u podne. Ako to ne učini za 20 minuta, njegov gazda Ronnie ubit će ga, jer se ta primopredaja smatra ispitom Mannijeva povjerenja nakon njegova posljednjeg neuspjelog obavljenog posla. Očajan zove Lolu iz telefonske govornice i moli je da mu pomogne. Lola ga iz svoga doma smiruje i moli da je pričeka 20 minuta jer ima plan. Ako do 12 sati Lola ne dođe s novcem, Manni će opljačkati supermarket preko puta telefonske govornice. Nakon kraćega razmišljanja Lola odlučuje zamoliti svoga oca, upravitelja podružnice Deutsche Transfer Bank, da joj pomogne. I tu njezina pustolovna utrka kreće. Film prikazuje tri različita narativna vremenska tijeka događaja u kojima mali izbori, koje je Lola napravila, utječu ne samo na Mannijevu sudbinu nego i na sve one s kojima dolazi u kontakt. Radnja filma prikazuje isto razdoblje od 20 minuta tri puta, svaki put s malim razlikama u detaljima koji radnju dovode do potpuno drugačijega raspleta (leptirov učinak u formi sličnoj vremenskoj petlji). U glavnome dijelu gledatelj prati Lolu kako tri puta zaredom trči gradom,

prvo tražeći oca, a zatim Mannija. Svaka od triju trka započinje ispuštanjem telefonske slušalice nakon njezina telefonskog razgovora s Mannijem, ali se sve tri razvijaju malo drugačije, što znači da se životi ljudi koje Lola susreće nastavljaju na različite načine – potonji je slučaj za svaki od njih.⁶

3. Filmski dijalozi kao kreatori identiteta⁷

Filmski dijalog predstavlja esencijalnu komponentu filmske naracije i ne ograničava se samo na funkcionalnu razmjenu informacija ili napredovanje radnje nego djeluje i kao vitalan mehanizam u oblikovanju i razumijevanju identiteta likova, posredovanjem njihovih misli, osjećaja, uvjerenja i naposljetku društvenih interakcija. Preko dijaloga filmovi istražuju i predstavljaju složene unutarnje svjetove svojih likova, omogućavajući publici dublje uvide u njihove karaktere i motivacije.

Dijalog (grč. *dialogos*) Marko Stevanović i Zona Babac (1993: 94) definiraju kao: „Čin verbalnog opštenja između likova. U dramskim umjetnostima, njime se otkrivaju odnosi među likovima, likovi se karakteriziraju kao ličnosti, saopštavaju se važne informacije za zaplet i za razvoj radnje. Za razliku od dramskog dijaloga, u kojem riječi stvaraju situacije, u filmskom dijalogu riječ treba izbijati iz situacije. Praviti film ne znači unositi misli u slike, već misliti u slikama.“⁸

U filmovima dijalog često teži odražavanju jezika koji se koristi u stvarnome životu, služeći kao jedno od ključnih sredstava za izgradnju i prikazivanje karaktera likova. Stoga su identiteti likova, između ostaloga, oblikovani kroz

⁶ Analizirajući dramaturgiju scenarija, uočljiv je slijed napredovanja spiralne strukture priče. Brzina i ritam dramske radnje počinje srednjim tempom u krajnjemu vanjskom zavoju spirale. Kroz priču spirala se kontinuirano povećava, sve dok se ne dosegne središnja krajnja točka, a to je sami cilj u središtu spirale. Metafora spirale vizualizira „vrtnju“ bespomoćne i nemirne protagonistice Lole kao i kontinuirano smanjenje raspoloživa vremena u svakoj rundi „trčanja“, odnosno traženja rješenja. Spirala se također pojavljuje nekoliko puta u filmu kao vizualna metafora, primjerice kada Lola kao lik iz crtića trči stepenicama u obliku rotirajuće spirale ili kada Lola i Manni u međuscenama leže u krevetu na presvlaci koja ima spirali uzorak.

⁷ U filmu je osobni identitet lika složen konstrukt koji se razvija kroz narativ, vizualno pripovijedanje i izvedbu. Taj identitet služi ne samo za razlikovanje lika unutar priče nego i za povezivanje s publikom na emocionalnoj razini, olakšavajući angažman i empatiju. Osobni identitet u filmu može obuhvatiti širok raspon elemenata, od pozadine i osobina ličnosti lika do njegovih motivacija, želja i evolucije koju prolazi tijekom priče.

⁸ Marko Babac – Zona Stevanović, *Leksikon filmskih i televizijskih pojmova, Volume 1*, Naučna knjiga, 1993., str. 94.

specifičan način na koji komuniciraju. Elma Tataragić (2023: 96) to obrazlaže: „Dijalog je način na koji se likovi ispoljavaju, način na koji se izražavaju. Iz dijaloga dobivamo informacije o radnji, o drugim likovima, o prošlosti i predhistorij filma, o tome šta junak misli sam o sebi, a u kontrapunktu s fizičkom radnjom određujemo o kakvom se liku radi (da li radi ono što govori ili ne). Kao i u svakodnevnom životu, filmski dijalog prenosi nam informacije.“⁹

Gledajući i analizirajući filmove, primjetno je posredstvom audiovizualnoga pripovijedanja, u kojemu su smješteni likovi sa svojim dijalozima i monolozima u točno određenim situacijama i okolnostima, da oni promiču konstrukciju i ocrtavanje tipičnih ili specifičnih individualnih, pa tako i kolektivnih identiteta. Marina R. Zheltukhina, Natalia N. Kislitsyna, Tatiana Y. Tameryan, Kseniia M. Baranova, Olga G. Chupryna i Olga V. Sergeeva (2023: 4) zaključuju: „Filmske epizode odražavaju specifične diskurzivne činove, koji demonstriraju, s jedne strane, samoidentifikaciju i razvoj identiteta filmskog lika.“^{10 11}

Uzimajući u obzir složenu interakciju sinteze između jezika, identiteta i filmske naracije, primjetno je da te tri komponente odražavaju bogatstvo i dubinu filmskoga medija, kao i njegovu sposobnost da istražuje i prikazuje ljudsko iskustvo, jer jezik u filmu, bilo kroz dijalog ili monolog, služi kao primarni alat za izgradnju i prikazivanje identiteta likova, i to načinom na koji likovi govore i riječi koje biraju mogu, kao takve, otkriti mnogo o njihovoj osobnosti, socioekonomskome statusu, obrazovanju, kulturnom i geografskome podrijetlu i sl. Jezik može služiti i za prikazivanje evolucije likova, gdje promjene u govoru signaliziraju unutarnji razvoj ili promjene u njihovim stavovima i uvjerenjima.

Identitet likova u stalnoj je interakciji s narativom filma. Odluke koje likovi donose, sukobi u kojima se nalaze i način na koji se odnose prema drugim likovima, sve to ne samo da utječe na tijek priče nego i pruža uvid u njihove

⁹ Elma Tataragić, *Uvod u scenarij*, Univerzitet u Sarajevu - Akademija scenskih umjetnosti, 2023., str. 96.

¹⁰ Film episodes reflect specific discursive acts, which demonstrate, on the one hand, the film character self-identification and identity development (**Slobodan prijevod autora rada s engleskoga jezika na hrvatski.**)

¹¹ Marina R. Zheltukhina i dr., „Identity construction and self-identification of the protagonist in the film media discourse: Multi-modal linguo-semiotic approach“, *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 13(3), 2023., str. 4.

složene identitete. Ovaj je odnos dinamičan; dok narativ oblikuje identitet likova, identiteti likova na svoj način oblikuju i usmjeravaju narativ. Michael Rea (2022)¹² stoga uvodi tzv. metafizičku perspektivu tvrdeći da su jastva i identiteti narativno konstituirani, sugerirajući da se sam narativ može promatrati kao oblik identiteta koji likovi nastanjuju i konstruiraju kroz svoje radnje i interakcije.

Jezik je ključan u stvaranju svijeta filma ne samo preko izričitih informacija koje se prenose dijalogom nego i kroz to kako se jezik koristi za uspostavljanje atmosfere, tonaliteta i konteksta priče. Filmska naracija koristi jezik za napredovanje radnje i za stvaranje emocionalnoga i sociokulturnoga konteksta unutar kojega se radnja odvija.

Životna sredina likova igra također značajnu ulogu u oblikovanju njihovih odnosa i identiteta. Berlin, kao urban i dinamičan grad, služi kao pozadina za Lolinu frenetičnu trku, ali i kao simbol složenosti, izbora i slučajnosti koji su središnji za teme priče. Berlin ne djeluje samo kao pasivna pozadina nego i kao aktivan sudionik u priči. Grad s njegovim labirintom ulica, prometom i prolaznicima stvara prepreke i prilike koje izravno utječu na radnju i odluke likova. Kontrast između klaustrofobičnih unutarnjih prostora i otvorenih urbanih pejzaža kroz koje Lola trči odražava kontrast između unutarnje složenosti likova i vanjskoga svijeta puna izazova i mogućnosti. Tako urbano okruženje postaje temeljni dio narativa, utječući na dinamiku odnosa i razvoj identiteta likova. Socijalno okruženje u kojemu likovi djeluju naglašava različite aspekte njihovih identiteta. Na primjer, interakcije Lole s različitim sporednim likovima tijekom njezinih trka otkrivaju raznolikost društvenih slojeva i dinamika unutar grada. Ovi susreti – s bankarom, beskućnikom ili njezinim ocem – ističu kako društveni kontekst utječe na percepciju i ponašanje likova, pokazujući kako njihovi identiteti nisu fiksni, nego se mijenjaju ovisno o socijalnome kontekstu.

Na početku filma, u ekspoziciji (05:06 – 05:27)^{13 14}, kada Manni upućuje prvi telefonski poziv svojoj djevojci Loli i očajnički joj izlaže svoju situaciju, uočljivo je uspostavljanje njegova karaktera kao ranjiva i ovisna o njoj, dok

¹² Michael Rea, „The Metaphysics of the Narrative Self“, *Journal of the American Philosophical Association*, 8(4), 2022., str. 586-603.

¹³ *Netflix, Lola rennt*, 1. I. 2024., <https://www.netflix.com/de/title/22498178>, (22. III. 2024.).

¹⁴ Moguća su odstupanja u minutaži gledanjem filma na drugim platformama.

istovremeno njezin karakter pokazuje snagu, odlučnost i ljubav prema svomu dečku. Manni je shrvan, u strahu i uplakan, dok je Lola usredotočena, smirena i odlučna. Takav karakterni kontrast specifičan je za njemačke kinofilmove devedesetih godina 20. stoljeća, čije je odlika raskidanje s tradicionalnim rodnim ulogama i usredotočujući se na protagonisticu koja aktivno utječe na svoju sudbinu i sudbinu svoga partnera. Mannijev i Lolin odnos implicitno postavlja pitanja o ženskoj autonomiji i ženskome djelovanju, gdje snažna i dominantna slika muškarca pada u sporedni plan. Replike iz kojih se to može iščitati jesu:

1. Telefonski razgovor između Mannija i Lole.

Manni je u telefonskoj govornici u gradu, a Lola doma.¹⁵

LOLA: Manni? (Manni?)

MANNI: Lola. (Lola.)

LOLA: Što se događa, gdje si? (Was ist denn, wo bist du?)

MANNI: Ja sam... čovječe, gdje si ti bila, dovraga?! (Ich bin... Mann, wo warst du denn verdammt?!)

LOLA: Već si bio otišao, zakasnila sam. (Du warst schon weg, ich kam zu spät.)

MANNI: Zašto si baš danas zakasnila, uvijek dolaziš na vrijeme, uvijek! (Wie-so kamst du ausgerechnet heute zu spät, du bist doch immer pünktlich, immer!)

LOLA: Ukraden mi je skuter. (Mein Moped ist geklaut worden.)

MANNI: Šta?! (Was?!)

LOLA: Ja... sad je nebitno. (Ja, ich... ist doch jetzt egal.)

MANNI: Itekako je bitno! (Das ist überhaupt nicht egal!)

LOLA: Manni, nije bila moja krivica. Što se događa? (Manni, das war nicht meine Schuld. Was ist denn los?)

¹⁵ S obzirom na javnu nedostupnost originalne konačne verzije scenarija za film, kao referenca korišten je film na *online streaming* platformi / servisu *Netflix*. Replike na hrvatskome jeziku u slobodnu su prijevodu autora rada i nisu preuzete iz titlova.

Slika 1.1. i 1.2. Film *Trči, Lola, trči* (njem. *Lola rennt*). Telefonski razgovor Mannija (Moritz Bleibtreu) i Lole (Franka Potente). © ALL RIGHTS RESERVED, X Filme; režija: Tom Tykwer.

Ključni je trenutak, bolje rečeno trenutak zaplitanja dramske radnje (11:58)¹⁶ i početak Loline pustolovine, kada nakon razgovora s Mannijem te shvaćanjem što se dogodilo Lola čvrsto i jako odluči nabaviti novac i izvući Mannija iz problema. Nakon intenzivnih premišljanja kojim bi se osobama mogla obratiti za pomoć (osobe koje Lola spominje u brzim se promjenama prikazuju kao portreti), na pamet joj pada njezin otac (koji se u kratkoj montažnoj međusцени prikaže u portretu):

LOLA: Tata. (Papa).

Slika 1.3. i 1.4. Film *Trči, Lola, trči* (njem. *Lola rennt*). Loli (Franka Potente) pada otac (Herbert Knaup) na pamet i ona kreće u svoju prvu trku. © ALL RIGHTS RESERVED, X Filme; režija: Tom Tykwer.

Lola trči! Kreće u svoju prvu trku. Male promjene u njezinim odlukama i interakcijama imaju dalekosežne posljedice na živote drugih sporednih likova (žena s kolicima i bebom, bankar, biciklist i tajnica u banci). Ovo se posebno ističe u kratkim fotografskim sekvencama koje pokazuju kako se životi sporednih likova mijenjaju kao rezultat Loline prisutnosti i djelovanja. Lo-

¹⁶ Isto.

lin utjecaj na likove koje sreće dok trči simbolički je i tematski bogat. Ona nehotice oblikuje sudbine drugih, što film koristi kako bi istražio teme kao što su kaos i red, sloboda i determinizam te međusobnu povezanost ljudskih iskustava. Ove promjene stvarnosti ističu fragilnost ljudske sudbine i moć pojedinačnih akcija da utječu na velike promjene, često na načine koje ljudsko biće ne može predvidjeti niti kontrolirati. Primjerice, na početku svakoga ponavljanja, kada Lola maratonski trči, biciklist koji vozi pokraj nje pokušava joj prodati bicikl. Ovisno o Lolinu odgovoru i interakciji s njim, vide se različite budućnosti za biciklista prikazane u brzo izmjenjujućim fotografijama. Ove sekvence ilustriraju kako čak i najmanja interakcija može imati velik utjecaj na živote drugih. Ili kada Lola nehotice uzrokuje prometnu nesreću koja uključuje bankara. Ovisno o tome kako Lola utječe na situaciju, vide se različiti ishodi za bankara – od bijega s ljubavnicom do propasti njegova braka. Lolina interakcija, iako neizravna, mijenja stvarnosti tih likova na značajne načine.

2. Sljedeći dijalog koji bi se mogao izdvojiti za analizu jest dijalog međuscene (33:26 – 34:39)¹⁷ koji se dogodi nakon što Manni i Lola trče iz trgovine koju su opljačkali (Lolin otac nije bio od pomoći, stoga je ona jednu minutu zakasnila i zatekla Mannija u pljački i pripomogla mu) te na ulici bivaju opkoljeni policajcima. Manni baca vreću novca u zrak, pri čemu jedan policajac slučajno opali metak u Lolu koja potom pada. Smrt je kraj, ali ne konačan, te pred početak sljedeće utrke, koja kreće ispočetka, laganim montažnim pretaпанjem počinje međusцена u kojoj Lola i Manni leže nagi u krevetu nakon intimnoga odnosa i razgovaraju u crveno osvijetljenoj sobi. Takva soba u kojoj dijele intiman razgovor simbolizira intenzitet i emocionalnu toplinu njihova odnosa, ali i opasnost i hitnost situacije s kojom se suočavaju:

[...]

LOLA: Ne želim uopće ništa čuti, želim znati što osjećaš. (Ich will überhaupt nichts hören, ich will wissen, was du fühlst.)

MANNI: Ok, osjećam... da si ti najbolja. (Ok, ich fühle... dass du die Beste bist.)

LOLA: Tvoj osjećaj. Tko je taj tvoj osjećaj? (Dein Gefühl. Wer ist das dein Gefühl?)

¹⁷ Isto.

MANNI: Pa, ja. Moje srce. (Na ich. Mein Herz.)

LOLA: Tvoje srce kaže Manni dobar dan, ona je ta? (Dein Herz sagt Manni guten Tag, die is' es?)

MANNI: Tako je. (Genau.)

LOLA: I ti kažeš: „A da, hvala za tu informaciju, čujemo se sljedeći put.“ (Und du sagst: „Ah ja, vielen Dank für diese Information, auf wiederhören bis zum nächsten Mal.“)

MANNI: Tako je. (Genau.)

LOLA: I ti radiš sve što ti srce kaže? (Und du machst alles, was dein Herz dir sagt?)

MANNI: Ne, ne govori ništa, nego, šta ja, da, jednostavno osjeća. (Ne, das sagt ja nichts, also, was ich dass, es fühlt halt.)

LOLA: I, što osjeća sada? (Und, was fühlt es jetzt?)

MANNI: Osjeća da netko postavlja glupa pitanja. (Es fühlt, dass da jemand ziemlich blöde Fragen stellt.)

LOLA: Čovječe, ne shvaćaš me uopće ozbiljno. (Mann, du nimmst mich überhaupt nicht ernst.)

MANNI: Lola, što je? Želiš li me napustiti? (Lola, was is'n los? Willst du irgendwie weg von mir?)

LOLA: Ne znam. Mislim da ću se morati odlučiti. (Ich weiß nich. Ich muss mich grad entscheiden, glaub ich.)

Slika 1.5. Film *Trči, Lola, trči* (njem. *Lola rennt*). Intiman razgovor između Mannija (Moritz Bleibtreu) i Lole (Franka Potente). © ALL RIGHTS RESERVED, X Filme; režija: Tom Tykwer.

Lolina potreba da sazna što Manni osjeća, umjesto da sluša što on govori, pokazuje njezinu potrebu za dubljom emocionalnom povezanošću. Lola ne traži površne odgovore, nego želi istinsko razumijevanje Mannijevih osjećaja. Ovo naglašava njezinu introspektivnu prirodu i želju za autentičnošću u njihovoj vezi. Lolin naglasak na introspekciji i autentičnosti postavlja temelje za njezinu sposobnost suočavanja s izazovima i donošenja odluka koje utječu na njihovu stvarnost. Njezin poriv za dubokom emocionalnom komunikacijom ne samo da pokazuje njezin karakter nego i potiče promjene u njihovoj vezi i izaziva osobnu transformaciju obaju likova. Mannijev početni pokušaj da odgovori na Lolin zahtjev s površnim komplimentom odražava njegovu nesigurnost u izražavanju dubokih emocija, pak nezrelost u suočavanju sa svojim istinskim osjećajima. Njegov odgovor da je njegov osjećaj „jednostavno osjećaj“ može ukazivati na njegovu unutarnju borbu ili nesposobnost da verbalno artikulira svoje osjećaje. U mnogim se kulturama, posebno muškarcima, često uskraćuje emocionalna otvorenost kao dio socijalnih i kulturnih normi. Mannijevo oklijevanje da verbalno artikulira što osjeća može odražavati ovu širu sociokulturnu dinamiku. Dijalog pridonosi razvoju narativa pružajući uvid u njihov odnos i unutarnje sukobe. Njihova razmjena ističe napetost između potrebe za emocionalnom sigurnošću (Lola) i nesigurnosti i straha od ranjivosti (Manni). Ovo postavlja temelj za Loline motive i odlučnost tijekom filma; njezina spremnost da učini sve za Mannija proizlazi iz duboke emocionalne povezanosti koju traži i vrijednosti u njihovoj vezi. Ovaj dijalog također anticipira ključne teme filma kao što su pitanja sudbine, izbora i posljedica. Lolina izjava: „Ne znam. Mislim da ću se morati odlučiti!“ („Ich weiß nicht. Ich muss mich grad entscheiden, glaub ich!“) odražava središnju dvojbu filma o utjecaju odluka na ishod događaja. Njezina nesigurnost i istraživanje odluka predstavljaju mikrokosmos veće narativne strukture, gdje različiti ishodi proizlaze iz niza odluka i slučajnosti. Ovaj dijalog ne samo da produbljuje karakterizaciju svojih glavnih likova nego i postavlja temelje za razvoj narativa, istražujući kako osobni odnosi i unutarnji konflikti oblikuju akcije likova i, naposljetku, njihovu sudbinu. Razgovor između Lole i Mannija ilustrira kako duboko osobni i emocionalni aspekti odnosa mogu biti presudni u oblikovanju putanje priče, ističući složenu vezu između osobnih identiteta i narativne dinamike.

Posebno izdvojen, ali ne tako učestao lajtmotiv jest Lolina dernjava koja dovodi do toga da stvari oko nje puknu. Dernjava simbolizira više ključnih aspekata njezina lika i temeljnih tema filma. Dernjava simbolizira Lolinu unutarnju snagu i sposobnost da utječe na svijet oko sebe. U trenutcima kada se Lola zadere, čini se kao da njezina volja i očajanje prelaze granice fizičke stvarnosti, što ukazuje na neobičnu moć koju njezin lik posjeduje. Ovo može sugerirati ideju da unutarnja snaga i odlučnost pojedinca mogu prevladati vanjske prepreke. Dernjava također služi kao sredstvo za oslobađanje akumuliranih emocija. U kontekstu filma Lola se suočava s ekstremnim pritiscima i izazovima dok pokušava spasiti Mannija. Njezino deranje odražava trenutke ekstremne emocionalne napetosti i može se interpretirati kao manifestacija njezinih osjećaja nemoći, straha, frustracije i očaja, ali i odlučnosti da ne odustane. Dernjavom simbolizira i temu utjecaja pojedinca na stvarnost i promjenjivost sudbine. U filmu, koji istražuje različite ishode zasnovane na odlukama i slučajnostima, Lolina sposobnost da doslovno „pukne“ stvarnost svojim glasom sugerira ideju da se sudbina može oblikovati svjesnom voljom i izravnim akcijama. To odražava osnovnu temu filma o moći izbora i promjenjivosti ishoda. Lolina dernjava može se protumačiti i kao metafora za prekid s ograničenjima, koja nameće fizički svijet, društvena očekivanja ili osobne sumnje. U trenutcima kada se Lola dere, ona prekida s poznatom stvarnošću, sugerirajući da postoji nešto veće i moćnije u ljudskome duhu što može prevladati bilo koju prepreku.

Slika 1.6., 1.7. i 1.8. Film *Trči, Lola, trči* (njem. *Lola rennt*). Lolina (Franka Potente) dernjava. © ALL RIGHTS RESERVED, X Filme; režija: Tom Tykwer.

3. Dijaloške sekvence (1:03:29 – 1:04:20)¹⁸ u posljednjoj, trećoj Lolinoj trci odražavaju njezinu očajnu situaciju, ali istovremeno pojačavaju odnose među likovima. Ove sekvence pridonose razumijevanju Loline borbe, njezine odanosti Manniju i njezina utjecaja na druge likove koje sreće:

¹⁸ Isto.

Lola trči ulicama u svojoj posljednjoj, trećoj trci.

LOLA: Što trebam napraviti? (Was soll ich tun?) Što ću sad? (Was soll ich nur tun?) Što da radim? (Was soll ich bloß machen?) Hajde. (Komm schon.) Pomozi mi. (Hilf mir.) Molim te. (Bitte.) Samo ovaj put. (Nur dieses eine Mal.) Nastavit ću trčati, ok? (Ich lauf einfach weiter, ok?) Čekam. (Ich warte.) Čekam. (Ich warte.) Čekam. (Ich warte.) Čekam. (Ich warte.)

Lolin unutarnji monolog¹⁹, koji se zapravo može iščitati kao dijalog, pun je pitanja i molbi za pomoć te otkriva dubinu njezina očaja i determinacije. Ponavljanje pitanja: „Što trebam napraviti?“ ističe unutarnju borbu i neizvjesnost o pravome putu djelovanja. Ovaj trenutak pridonosi intimnu unutarnjem povezivanju s Lolinim likom, omogućavajući dublje razumijevanje njezina duševnog stanja. Kada Lola izgovara: „Pomozi mi. Molim te. Samo ovaj put.“, to daje naslutiti njezinu molbu višoj sili ili nekakvoj sudbini za hitnu životnu intervenciju. Iako se ovaj dijalog može činiti usmjerenim prema nekomu nevidljivom entitetu ili višoj kozmičkoj sili, on simbolizira i Lolinu volju da preuzme kontrolu nad svojim okolnostima, tražeći snagu unutar sebe. Ovo odražava njezinu ulogu aktivne protagonistice koja je spremna u temelju preokrenuti svoju, bolje rečeno Mannijevu, odnosno zajedničku, sudbinu svoga partnera i sebe. Izjava: „Nastavit ću trčati, ok?“ simbolizira Lolinu determinaciju i otpornost. Bez obzira na prepreke, ona je odlučila nastaviti pokušavati, što odražava razvoj njezina karaktera kroz film. Ova determinacija utječe na odnos s Mannijem, pokazujući dubinu njezine odanosti i spremnosti učiniti sve što je potrebno za njegovo spašavanje. Ponavljanje riječi „Čekam“ simbolizira Lolinu nadu i očekivanje promjene. U kontekstu veze s Mannijem ovo čekanje predstavlja njezinu spremnost da izdrži i ostane uz njega unatoč izazovima. Ta sekvenca odražava dubinu njihova odnosa, gdje Lola nije samo fizički aktivna u svojoj potrazi da ga spasi nego je emocionalno investirana, čekajući promjene koje bi mogli zajedno doživjeti. Intenzivnom dijaloškom sekvencom Lolin unutarnji monolog, konciznije rečeno, pak, di-

¹⁹ Intimni monolog omogućuje liku da izrazi svoje najdublje misli, osjeća je i refleksije samome sebi, često bez prisutnosti drugih likova. Ova tehnika pruža uvid u unutarnji svijet lika, otkrivajući skrivene motive, strahove, želje i konflikte. Intimni monolog omogućuje dublju emocionalnu i psihološku poveznicu između likova, pružajući slojevito razumijevanje lika i njegova osobnog putovanja. Intimni monolog istražuje složenost ljudske psihe, prikazujući kako unutrašnji svijet lika utječe na odluke, akcije i odnose s drugim likovima.

jalog, pojačava odnose među likovima, posebno njezin odnos s Mannijem. Lolina očajna molba za pomoć, determinacija da nastavi trčati i čekanje na promjenu, ne samo da produbljuju razumijevanje njezina lika nego i ističe složenost ljudskih odnosa u situacijama velikoga pritiska i neizvjesnosti. Ove sekvence odražavaju univerzalne teme borbe, nade i otpornosti, koje su uz teme izbora, slučajnosti, sudbine i posljedica srž dinamike odnosa u filmu.

Slika 1.9., 1.10. i 1.11. Film *Trči, Lola, trči* (njem. *Lola rennt*). Lolina (Franka Potente) posljednja, treća utrka. © ALL RIGHTS RESERVED, X Filme; režija: Tom Tykwer.

4. Zaključak

Ovaj rad bavi se istraživanjem različitih aspekata filmske naracije, karakterizacije i simbolike, koristeći film *Trči, Lola, trči* (*Lola rennt*) kao središnji primjer za razumijevanje tih koncepata. Film pruža bogatu građu za znanstvenu analizu zbog svoje jedinstvene strukture, korištenja ponavljajućih dijaloških sekvenci i sposobnosti da duboko istraži teme identiteta, sudbine, izbora i međuljudskih odnosa posredstvom filmskoga dijaloga. U dinamici između narativa i identiteta likova da se razmotriti kako narativ i identiteti likova djeluju u međusobnoj interakciji, gdje narativ oblikuje likove, a likovi kroz svoje odluke i akcije oblikuju i usmjeravaju narativ. Narativ i identiteti tako sačinjavaju jednu koherentnu neodvojivu simbiozu. Ovakva dinamika ilustrira složenost ljudskih odnosa i moć te posljedice slobodnih ljudskih izbora. Uzimajući u obzir ulogu dijaloga u oblikovanju identiteta i odnosa, uočljivo je analizom istih u filmu kako jezik ne samo da služi za napredovanje radnje nego i kao ključan mehanizam u kreiranju i razumijevanju identiteta te poimanju njihovih autentičnih kompleksnih odnosa. Simbolizam i metaforička upotreba filmskih elemenata, uočljivi kroz Lolinu dernjavu i druge motive, daju do znanja kako film koristi simboliku za istraživanje unutarnje snage, emocionalnih stanja i utjecaja pojedinca na stvarnost. U filmu je uočljivo i

kako sociokulturni i urbanistički kontekst životne sredine utječe na likove, njihove percepcije i međuljudske odnose, ukazujući na neodvojivu poveznicu s njihovom okolinom. Iz ovoga istraživanja da se zaključiti da filmski dijalozi intenzivno djeluju kao kreatori identiteta glavnih i sporednih likova u filmu.

Upute autorima

Identiteti – Kulture – Jezici, godišnjak Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru znanstvena je publikacija koju izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, a suizdavač je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek. Godišnjak objavljuje radove s godišnje istoimene međunarodne znanstvene konferencije koja se održava na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

Prilikom oblikovanja radova autorima posebno skrećemo pažnju na to da uklone informacije koje mogu otkriti njihov identitet, bilo da se radi o informacijama unutar teksta ili nazivu datoteke.

Svi pristigli radovi prolaze dvije dvostruko slijepe recenzije (engl. *double-blind review*), tako da se autoru ne otkriva identitet recenzenata kao ni recenzentima identitet autora. Nakon završena recenzentskog postupka radovi se kategoriziraju kao:

- izvorni znanstveni rad (*original scientific paper*) – predstavlja izvorne i neobjavljene rezultate provedenih znanstvenih istraživanja
- prethodno priopćenje (*preliminary communication*) – donosi nove i neobjavljene rezultate istraživanja u tijeku, koji zbog svoje važnosti trebaju biti objavljeni
- pregledni rad (*review article*) – donosi sažet, izvoran i kritičan pregled određene problematike pri čemu je u radu vidljiv i autorov originalan doprinos
- stručni rad (*professional article*) – donosi korisna znanja i iskustva koja su važna za određenu struku, ali nemaju odlike znanstvenih istraživanja.

Ako se ocjene recenzenata razlikuju, može se tražiti i treća recenzija. Konačnu odluku o kategorizaciji rada donose urednik i Uredništvo godišnjaka.

Objavljeni radovi ne honoriraju se, a autori dobivaju jedan besplatan primjerak. Uz radove autori trebaju dostaviti i sljedeće podatke: ime i prezime, akademsko zvanje, naziv i adresu institucije zaposlenja te e-adresu.

Autori ne plaćaju nikakvu naknadu za objavljivanje radova u godišnjaku *Identiteti – Kulture – Jezici*.

Čitatelji ne plaćaju naknadu za pristup godišnjaku.

Godišnjak *Identiteti – Kulture – Jezici* arhivira se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine.

Opće upute za oblikovanje radova

Svi radovi koji se predaju u godišnjak trebaju biti pisani na računalu u programu *Microsoft Word*. Preporuča se upotreba fonta *Times New Roman* (ili *Times New Roman CE*). Veličina fonta u tekstu treba biti 12, a prored 1,5. U pozivnim bilješkama veličina fonta treba biti 10, a prored jednostruk (1,0). Prilozi, ako ih tekst ima, trebaju biti numerirani i dostavljeni u posebnu dokumentu. U tekstu treba jasno naznačiti gdje dolaze prilozi. Radovi se dostavljaju na e-adresu godišnjaka: ikj@ff.sum.ba. Sažetak rada i ključne riječi trebaju biti na hrvatskome jeziku te prevedeni na jedan od svjetskih jezika.

Radovi trebaju biti opsega 10 do 20 kartica i trebaju slijediti ustaljen redoslijed: naslov, sažetak s ključnim riječima (odvojenima točkom sa zarezom), uvod, razrada teme te zaključak. Uredništvo pridržava pravo rukopis redakcijski prilagoditi propozicijama časopisa i standardima hrvatskoga standardnog jezika. Potrebno je pisati bezlično (u trećem licu jednine) te izbjegavati auto-referencijalna pozivanja. Pri navođenju izvora i literature potrebno je koristiti oxfordski sustav navođenja pozivnih bilježaka.

Primjeri

Za knjige

- Josip Županov, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995., str. 12-15.

Ako knjiga ima više autora, do tri se pišu svi; a ako ih je više od tri, piše se samo prvi i kratica i dr. Imena autora razdvajaju se crticama. Ovo vrijedi i za druge vrste izvora.

- Max Horkheimer – Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, 1989.

-
-
- Alojz Benac i dr., *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Veselin Masleša, 1966.

Ako knjiga ima naslov i podnaslov, podnaslov se odvaja dvotočjem.

- Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2003., str. 104.

Ako je riječ o uredničkoj ili priređivačkoj knjizi, to se treba naglasiti odgovarajućom kraticom iza imena i prezimena.

- Jadranka Čačić Kumpes (ur.), *Kultura, etničnost, identitet*, Naklada Jesenski i Turk, 1999.

Ako je riječ o ponovljenome izdanju ili ako je knjiga višesveščana, te informacije donose se odmah iza naslova knjige.

- Robert E. Goodin – Philip Pettit (ur.), *A companion to contemporary political philosophy*, drugo izdanje, sv 1. i 2., Wiley-Blackwell, 2007.

Za članke

Poglavlje/članak u knjizi

- John McGarry – Brendan O’Leary, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John McGarry – Brendan O’Leary (ur.), *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, 1993., str. 21.

Članak u časopisu

- Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, 7(7), 2002., str. 184.

Članak u zborniku radova

- Zoran Grijak, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (ur.), Hrvatski institut za povijest, 2011., str. 89.

Za enciklopedije, leksikone, rječnike

Uredničke

- Bratoljub Klaić, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zora, 1983., str. 565.

Bez urednika

- „Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, VI. knjiga, Pro leksis – Večernji list, 2005.

Za arhivsku građu

- Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABiH), Komisija za vjerska pitanja (dalje KVP), kut. 21, sv. III, f. 11rv, (kut. = kutija, sv. = svezak, f. = folija, r. = recto – prednji, v. = verso – stražnji).

Za propise i zakone

- „Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013., 43., čl. 12.

Za internetske izvore

Ako postoji autor

- Kate Connolly, „Angela Merkel declares death of German multiculturalism“, *The Guardian*, 17. X. 2010., <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (15. VII. 2014.).

Bez autora

- „Barroso: it is not the Commission's role to express an opinion on Catalonia“, *Catalan News Agency*, 8. I. 2014., <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (15. VII. 2014.).

Za novine

- Neven Budak, „Standardna povijest ostavila nam je navodnu Tomislavovu krunidbu 925.“, *Večernji list*, br. 21368, 19. III. 2024., str. 11.

Daljnje upute

Popis literature ne navodi se.

Potrebno je jasno razlikovati citiranje (navodnici u tekstu za citate do četiri retka ili izdvajanje citata iz ostatka teksta ako je citat dulji od četiri retka: veličina fonta 10, prored 1 te uvučenost teksta s obje strane za jedan tabulator), parafraziranje (kratica Usp. na početku fusnote) i komparativne napomene (oznaka Vidi na početku fusnote).

Kada se isti izvor navodi drugi i svaki sljedeći put, navodi se u skraćenu obliku.

Ako se u više fusnota zaredom navodi isti izvor, ali različita stranica, piše se npr. *Isto*, str. 27.

Ako se u više fusnota zaredom navodi ista stranica u istome izvoru, navodi se samo oznaka *Isto*.

Ako se u više fusnota zaredom navodi ista internetska stranica, koristi se kratica *N. mj.*

Ako se u više fusnota zaredom navode različita djela istoga autora, umjesto imena autora navodi se oznaka *Isti*.

Kada se neki izvor spominje drugi i svaki sljedeći put, a da nije zaredom, piše se npr. R. Dolphine, *n. dj.*, str. 27.

Instructions for Authors

Identity – Cultures – Languages, yearbook of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar, is a scientific publication issued by the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar, in collaboration with the Institute of Social Sciences Ivo Pilar - Regional Center Osijek. The yearbook publishes papers from the annual international scientific conference of the same name, held at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar.

When formatting their papers, authors are specifically instructed to remove any information that could reveal their identity, whether it be information within the text or the file name.

All submitted papers undergo two double-blind peer-reviews, meaning that the identity of the reviewers is not revealed to the author, nor is the identity of the author revealed to the reviewers. After the completion of the peer-review process, papers are categorized as:

- Original Scientific Paper: Presents original and unpublished results of conducted scientific research.
- Preliminary Communication: Presents new and unpublished results of ongoing research, which, due to their importance, need to be published.
- Review Paper: Provides a concise, original, and critical overview of a specific issue, with the author's original contribution visible in the work.
- Professional Paper: Provides useful knowledge and experiences relevant to a specific profession but does not have the characteristics of scientific research.

If the reviewers' evaluations differ, a third review may be requested. The final decision on the categorization of the paper is made by the editor and the Editorial Board of the yearbook.

There is no reimbursement for published papers, and authors receive one complimentary copy of the printed version of the *Identity - Cultures - Languages* yearbook. Along with their papers, authors should also provide the following information: full name, academic title, name and address of the employing institution, and email address.

Authors do not pay any fees for publishing their papers in the yearbook *Identities – Cultures – Languages*.

Readers do not pay any fees in order to access the yearbook.

The yearbook *Identities – Cultures – Languages* is archived in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina.

General instructions for formatting the papers

All papers submitted to the yearbook should be typed on a computer using *Microsoft Word*. It is recommended to use the *Times New Roman* font (or *Times New Roman CE*). The font size in the text should be 12, spacing 1,5. In the footnotes, the font size should be 10, with single spacing (1,0). Appendices, if included in the text, should be numbered and submitted in a separate document. Clearly indicate in the text where the appendices belong. Papers should be submitted to the email address: ikj@ff.sum.ba. The abstract and keywords should be in Croatian and translated into one of the world languages.

Papers should be 10 to 20 pages long and follow the established sequence: title, abstract with keywords (separated by semicolons), introduction, body, and conclusion. Editors reserve the right to adjust the manuscript according to the journal's regulations and standards of the Croatian standard language. It is necessary to write impersonally (in the third person singular) and avoid self-referential citations. The Oxford citation system is to be used when citing sources and literature.

Examples

For books

- Josip Županov, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995, pp. 12-15.

If a book has multiple authors, all up to three authors are listed; if there are more than three, only the first author is listed followed by et al. Author names are separated by dashes. This applies to other types of sources as well.

- Max Horkheimer – Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, 1989.

-
-
- Alojz Benac et al, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Veselin Masleša, 1966.

If a book has a title and subtitle, the subtitle is separated by a colon.

- Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2003., p. 104.

If it is an edited or a compiled book, it should be indicated by the corresponding acronym after the name and surname.

- Jadranka Čačić Kumpes (Ed.), *Kultura, etničnost, identitet*, Naklada Jesenski i Turk, 1999.

If it is a revised edition or if the book is multi-volume, this information is provided immediately after the book title.

- Robert E. Goodin – Philip Pettit (Eds.), *A companion to contemporary political philosophy*, Second edition, Vol 1 and 2, Wiley-Blackwell, 2007.

For articles

Chapter/article in a book

- John McGarry – Brendan O’Leary, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John McGarry – Brendan O’Leary (Ed.), *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, 1993, p. 21.

Article in a journal

- Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, 7(7), 2002, p. 184.

Article in a conference proceedings

- Zoran Grijak, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (Ed.), Hrvatski institut za povijest, 2011, p. 89.

For encyclopedias, lexicons, dictionaries

With an editor

- Bratoljub Klaić, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zora, 1983, p. 565.

Without an editor

- „Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, Book VI, Pro leksis – Večernji list, 2005.

For archival materials

- Arhiv Bosne i Hercegovine (hereinafter ABiH), Komisija za vjerska pitanja (hereinafter KVP), b. 21, vol. III, f. 11rv, (b. = box, vol. = volume, f. = foglio, r. = recto - front, v. = verso - back).

For regulations and laws

- „Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013, 43, art. 12.

For internet sources

If there is an author

- Kate Connolly, “Angela Merkel declares death of German multiculturalism”, *The Guardian*, October 17, 2010, <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (July 15, 2014).

Without an author

- “Barroso: it is not the Commission’s role to express an opinion on Catalonia”, *Catalan News Agency*, January 8, 2014, <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (July 15, 2014).

For newspapers

- Neven Budak, "Standardna povijest ostavila nam je navodnu Tomislavovu krunidbu 925", *Večernji list*, No. 21368, March 19, 2024, p. 11.

Further instructions

Bibliography is not listed.

It is necessary to clearly distinguish between quoting (quotation marks in the text for quotes up to four lines or separate quotes from the rest of the text if the quote is longer than four lines: font size 10, line spacing 1, and indentation of the text on both sides by one tab), paraphrasing (abbreviation Cf. at the beginning of the footnote) and comparative notes (mark See at the beginning of the footnote).

When the same source is cited a second and each subsequent time, it is cited in abbreviated form.

If the same source is cited in multiple footnotes in a row, but different pages, it is written *Ibid.*, p. 27.

If the same page in the same source is cited in multiple footnotes in a row, only *Ibid.* is indicated.

If the same website is cited in multiple footnotes in a row, the abbreviation *Loc. cit.* is used.

If different works of the same author are cited in multiple footnotes in a row, the mark *Idem* is used.

When a source is mentioned a second and each subsequent time, but not in a row, it is written, for example, R. Dolphine, *op. cit.*, p. 27.